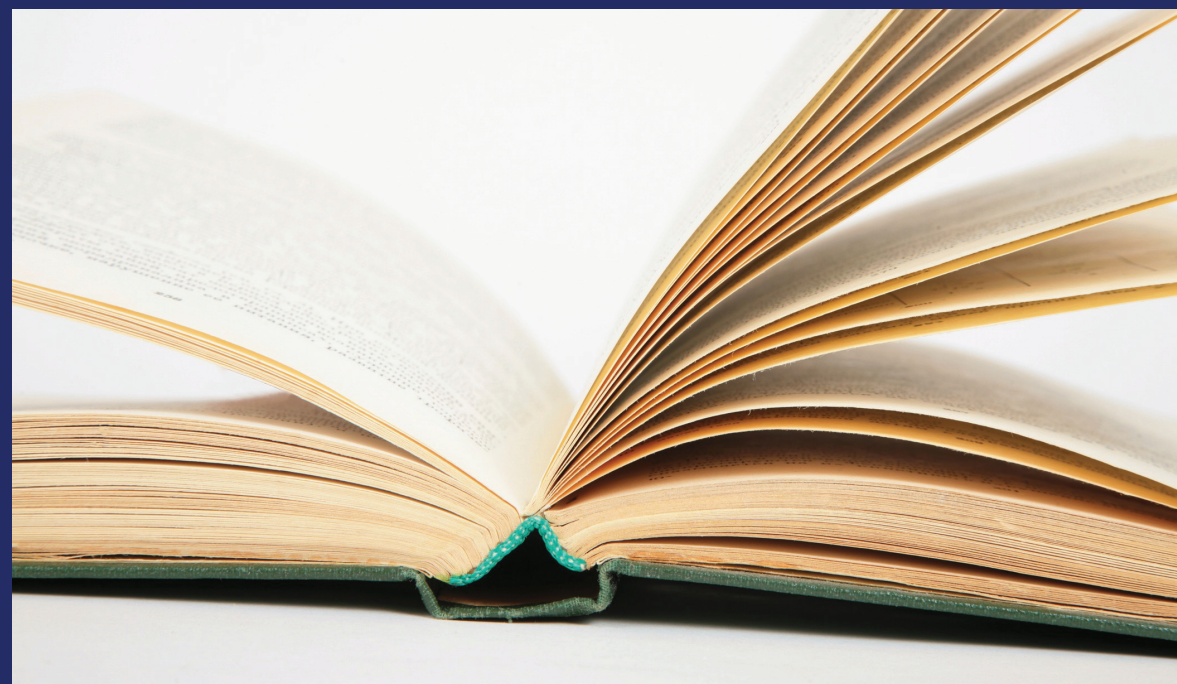

У книзі висвітлено погляди на безеквівалентну лексику сучасної української мови, яка функціонує в композиції поетичного тексту. Визначено роль безеквівалентної лексики для створення поетичної картини світу, досліджено її семантичні особливості та функціонально-прагматичний потенціал. Безеквівалентна лексика розглядається як один із видів сильних позицій поетичної композиції, що наповнює поетичний текст етнокультурними смислами. Для науковців, викладачів та студентів гуманітарних факультетів, учителів-філологів, усіх, хто цікавиться лінгвістичним аналізом тексту, теорією та практикою поетичного перекладу, лінгвостилістикою.

Безеквівалентна лексика

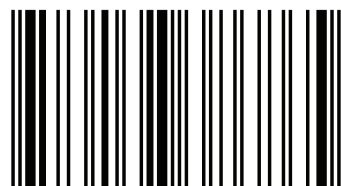
Олександр Тупиця

Безеквівалентна лексика в поетичному тексті:

проблема створення етномовної картини
світу

Кандидат філологічних наук, доцент. Автор понад 50 наукових та навчально-методичних праць із лексикології, методики викладання німецької мови, проблем перекладу безеквівалентної лексики в поетичному тексті та ін.

978-613-8-38686-5

Тупиця

 LAMBERT
Academic Publishing

Олександр Тупиця

Безеквівалентна лексика в поетичному тексті:

Олександр Тупиця

**Безеквівалентна лексика в
поетичному тексті:
проблема створення етномовної картини світу**

LAP LAMBERT Academic Publishing RU

Imprint

Any brand names and product names mentioned in this book are subject to trademark, brand or patent protection and are trademarks or registered trademarks of their respective holders. The use of brand names, product names, common names, trade names, product descriptions etc. even without a particular marking in this work is in no way to be construed to mean that such names may be regarded as unrestricted in respect of trademark and brand protection legislation and could thus be used by anyone.

Cover image: www.ingimage.com

Publisher:

LAP LAMBERT Academic Publishing

is a trademark of

International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group

17 Meldrum Street, Beau Bassin 71504, Mauritius

Printed at: see last page

ISBN: 978-613-8-38686-5

Zugl. / Approved by: 2005, Київ, Інститут української мови НАН України

Copyright © Олександр Тупиця

Copyright © 2018 International Book Market Service Ltd., member of
OmniScriptum Publishing Group

All rights reserved. Beau Bassin 2018

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

Концепція існування мовної картини світу, що відображає взаємозв'язки мови та культури, є ключовою для сучасної мовознавчої науки. Кожна національна мова є носієм мовної свідомості народу. Українська мова виконує культурологічну функцію і формує національно-мовну картину світу українського етносу (З.С. Василько, Л.М. Дяченко, В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, М.П. Кочерган, Л.А. Лисиченко, А.К. Мойсієнко та ін.).

К.Ю. Голобородько переконує, що “вивчення мовної картини світу є однією з глобальних проблем антропологічної лінгвістики. З нею пов'язане коло найважливіших питань – про внутрішню і зовнішню форми мови і світобачення, про співвідношення мови і дійсності, мови і мислення й ширше – всієї духовної діяльності людини” [48, с.105].

Мовна картина світу – це вербальне відображення явищ дійсності в тексті, але художня творчість – поєднання об'єктивного й суб'єктивного авторського бачення. Об'єктивне в мовній картині світу більш-менш можна витлумачити, виходячи зі співвідношення з реальністю (історичною, етнічною тощо) та образним змістом тексту. А як тлумачити суб'єктивне авторське розуміння?

В.С. Калашник говорить про те, що поезія моделює світ образно, тому увага дослідників поетичного слова зосереджується на аналізі структурних елементів образної моделі світу твору. Більше того, декодування поетичного тексту є так само актом творчості, як і його написання [83, с.34]. Дослідник поезії не може не зважати на втілений у її словесній формі образ світу, авторську інтерпретацію світу – реального й уявного. Поетична картина світу акумулює естетичні цінності й наочно демонструє розвиток мови в естетичному напрямку. Для неї характерне наповнення символами, особливо національними, трансформованими народними образами, авторськими актуалізаціями. Мова поезії не є звичайним складником мовної картини світу, вона створюється естетичними знаками, але “ядро культури певною мірою присутнє в поетичному тексті” [83, с.33].

Картина світу – це плід людського сприйняття, пам’яті та мислення, фантазії та творчості. Людина пізнає навколишній світ. Одним із найважливіших способів пізнання є мова, як найважливіший засіб спілкування, засіб формування та вираження думок, вона наділена планом дійсності, планом думки та можливостями для вираження цієї думки своїми засобами. Тобто, все в мові – плід мислення, а воно, у свою чергу, може мати різні форми: наукове мислення, міфологічне, можливо й поетичне. Мовна картина світу, що виражається в семантиці мовних знаків, відрізняється від наукової і, хоча здається, що тлумачення її не потребує великих зусиль, кожного разу виникає проблема, коли необхідно декодувати мовну модель конкретного тексту. По-перше, мовна картина світу має варіанти (ми говоримо про мовну картину світу українців, німців тощо, це доводить і контрастивна лінгвістика), стереотипи чи еталони. По-друге, сучасна когнітивна лінгвістика розуміє мову не тільки як засіб формування й вираження думки, а як онтологічну основу пізнання й розуміння буття. Тому в основі мовної картини світу лежить лінгвокультурний код, який має дві площини: генетичну та функціональну. По-третє, кожен концепт може мати різне тлумачення носіями мови залежно від контексту, культурного досвіду, фонових знань тощо.

Об’єктивує думку слово (як знак кодування), воно існує в тексті не просто як номінація, що має кілька значень, а як “культурний концепт” (В.В. Жайворонок). Особливого значення в цьому плані набуває, на нашу думку, *безеквівалентна лексика* (далі БЛ), етнокультурне значення якої наповнює поетичний текст, вносячи етнографічні, історичні, символічні та інші смисли.

Мовна картина світу, на думку багатьох учених, – це певний інваріант, що складається з варіантів, а саме: наукової, художньої, релігійної картин світу тощо. Існування цих варіантів реалізується в різних видах текстів, які можна вважати конкретними виявами загальної картини світу. У художній картині світу можна виділити поетичну модель (поетичну картину світу), своєрідність якої полягає в здатності моделювати не лише об’єктивну дійсність, а й суб’єктивне ставлення до неї (Р.В. Анісімова, А.С. Зорько, А.К. Мойсієнко, І.Г. Торсуєва та ін.). У межах

поетичної картини світу здатні, у свою чергу, до відображення епічна, етнічна, міфологічна та інші картини світу через своєрідні образи, закодовані в змісті твору.

Визначальний аспект мовної картини світу поетичного ідіолекту розкривається в докторській дисертації А.К. Мойсієнка “Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша”. Картина світу розглядається як продукт пізнавальної діяльності, що формується на основі цілісної лексико-семантичної системи мови, знань, надбаних людиною завдяки власному і суспільному досвіду. А.К. Мойсієнко простежує також своєрідну ієрархічність понять: “мовна картина світу”, “національно-мовна картина світу”, “автономна картина світу мовної особистості” та “мовна картина світу окремого твору, героя” [125; 126].

Г.Д. Гачев ставить питання про фактори національної зумовленості мовної картини світу, яка розглядається як “національний образ”, “національна модель” тощо [44].

С.В. Форманова звертає увагу на значення окремих слів контексту для формування мовної картини світу твору [172]. “Мовна картина світу, – на думку Н.С. Богаткіної, – є відбиттям його образу на різних рівнях і зокрема лексичному” [20, с.24]. Лексична система – результат унікального позначення світу – номінації, яка базується на концептуальних ознаках, закладених у національній моделі.

Про поетичну модель світу як один із варіантів художньої картини світу говорить І.Г. Торсуєва. Вона зазначає, що конкретний текст є відображенням певного авторського бачення, яке спирається на індивідуальну модель світу, що не існує самостійно (не є самодостатньою), вона зумовлюється загальною картиною світу [163, с.5].

Поетичний текст – своєрідна система, тобто цілісна з погляду структури й функціонування утворення, яке має стійкий внутрішній зв’язок елементів. Основними системними принципами поетичного тексту є структурність, ієрархічність, цілісність, функціональність, об’єктивність тощо. Реалізація всіх мовних засобів у поетичному тексті підпорядкована цілісній єдності, але при

цьому не виключена множинність їх інтерпретації. Дослідження мовних засобів уможливує розкриття зв'язку тексту з мовною картиною світу (В.П. Григор'єв, Д.Н. Овсяннико-Куликовський, В.А. Маслова, А.К. Мойсієнко, Л.О. Ставицька та ін.).

Дослідники вважають, що національно-мовний образ світу певним чином виявляється на різних мовних рівнях: в особливостях фонетичної організації та евфонічних засобах, доборі морфолого-словотвірних одиниць, у символізації окремих лексичних одиниць тощо. Звичайно, мовна картина світу найповніше виражається в лексико-семантичній системі мови. Дослідження лексичних одиниць із погляду розкриття картини світу художнього тексту знаходимо в працях Н.С. Богаткіної, В.П. Беляніна, Л.М. Дяченко, А.С. Зорько, С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнка, М.М. Степанової, І.Г. Торсуєвої, С.В. Форманової та ін.

А.К. Мойсієнко звертає увагу на те, що “окремі реалії, образи видатних постатей світової історії, культури, численні образні алюзії на основі народнопоетичних джерел, джерел світової літератури в кожному конкретному випадку відіграють смислово, психологізуючу, функціонально-композиційну роль” [126, с.134]. Від реципієнта, звичайно, залежить “здатність за окремим словом побачити певну картину, відчуті асоціативну динаміку образу” [126, с.134]. Щоправда, людина, сприймаючи поетичний текст, перебуває під впливом багатьох факторів психологічного плану. По-перше, композиція тексту, як емоційний компонент, сприяє “виділенню” певних образів у смисловій ієрархії. По-друге, лексичні одиниці можуть виступати “подразником різної сили”, залежно від семантики (Л.С. Виготський, І.Р. Гальперін) [39;42].

Особливою одиницею, здатною відобразити національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, вважають БЛ. Безеквівалентні лексеми називають специфічні поняття, притаманні лише певним мовам; саме тому їх значення для втілення картини світу тексту надзвичайно важливе. При розгляді семантичної структури лексичного значення окремих слів, що функціонують у межах тексту, слід враховувати також явище асиметричного дуалізму мовних

знаків (С. Карцевський) [за 87, с.166], яке створює специфічні проблеми. Дослідники звернули увагу, що національно-культурний компонент лексичного значення актуалізується в межах тексту і поширюється на семантику інших одиниць (С.Я. Єрмоленко, В.І. Кононенко, А.К. Мойсієнко та ін.). Ці особливості функціонування національно маркованої лексики в художньому творі на сьогодні ще не достатньо вивчені, особливо в тексті поетичному.

Як відомо, семантична структура кожної лексичної одиниці може утворюватися кількома компонентами, тобто семами. Семантичний склад БЛ залежить від символізації окремих понять, пов'язаних з історією та культурою країни. У БЛ знаходить вияв одна з найважливіших функцій мови – кумулятивна, коли мовна одиниця включається в культуру, а культура в мову, – це взаємозв'язок мови й культури як двох феноменів. Явище безеквівалентності є втіленням здатності мовного колективу своєрідно осмислювати та фіксувати вияви реальності та свідомості. Виділення особливостей явища безеквівалентності в лексичних системах різних мов набуло сьогодні неабиякого значення в дослідженнях багатьох мовознавців (А.В. Волошина, Л.М. Дяченко, Н.Ф. Зайченко, О.В. Коваль-Костинська, О.Л. Паламарчук, Т.А. Космеда, М.П. Кочерган, Л.І. Машуровська, О.І. Кремльова та ін.).

Так, А.В. Волошина досліджує семантичну структуру безеквівалентних лексичних одиниць сучасної української мови [35] й під БЛ розуміє слова, у яких відбивається етнічно специфічна характеристика свідомості-реальності на понятійно-лінгвістичному та суто лінгвістичному рівнях [35, с.56].

Н.Ф. Зайченко, О.В. Коваль-Костинська та О.Л. Паламарчук розглядають національно-культурний компонент семантики лексем сучасної української мови з точки зору його відтворення при поетичному перекладі [75]. М.П. Кочерган вивчає БЛ сучасної української мови як поняття лексикології та перекладознавства [99; 101; 102].

Семантика БЛ, особливості її функціонування в поетичному тексті визначають значення цілого тексту, особливості поетичної картини світу в рамках національної моделі. Такі висновки нам дає можливість зробити функціонально-

семантична характеристика БЛ. Так, у дисертації Л.М. Дяченко “Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонової лексики сучасної української мови” розглядається ряд проблем семантики БЛ, відмежовуються поняття “безеквівалентність” та “фоновість” лексики, розроблена класифікація БЛ. Центр БЛ, на думку дослідниці, становлять слова-реалії. Вони маркують предмети матеріальної та духовної культури етносу. Такі лексичні одиниці мають найбільш сталий та обмежений склад, саме тому класифікація реалій за предметно-тематичними (семантичними) групами подається авторкою як класифікація безеквівалентної та фонової лексики сучасної української мови [66].

БЛ традиційно використовується в текстах різних стилів і жанрів – від фольклору до сучасних літературних творів. Увага до вивчення цих одиниць у функціонально-семантичному плані, крім відображення національно-мовної (етнічної) картини світу та особливостей вияву авторського світобачення, також умотивована спробою дослідити смислову ієрархію поетичного тексту.

Отже, безеквівалентні лексичні одиниці в складі тексту цікавлять нас, з одного боку, як носії інформації про об’єктивну дійсність та ідейно-художній задум автора, з іншого. Крім того, аналізовані лексеми наділені ще однією прикметною властивістю – вони посідають певне місце в композиції, виділяються низкою внутрішньомовних ознак, що “роблять їх нерівноцінними” для адресата. З огляду на те, що поетичному тексту властива особлива мовна організація, у ній чіткіше виявляється функціонально-семантичний потенціал БЛ. Структура поетичного твору несе особливе семантичне навантаження, завдяки тому, що значущі елементи мови, ставши елементами твору, вступають у складну систему відношень, зіставлень та протиставлень, неможливих у прозовому творі. У жодному іншому виді текстів особливості мовних одиниць, у тому числі й БЛ, так не розкриваються.

Поетична картина світу є поєднанням об’єктивних і суб’єктивних уявлень про світ, натомість БЛ – це відображення об’єктивних рис етнокультурного довілля. Саме цей план стає для нас визначальним при з’ясуванні ролі БЛ у формуванні змісту тексту і, зокрема, ролі “сильної позиції”.

Сильні позиції (далі СП) – доміанти тексту, що є наслідком специфічної організації, яка забезпечує висунення на перший план найважливіших смислів, зосередження уваги на головному, посилення емоційного та естетичного ефекту, виділення значущих зв'язків між елементами суміжними та дистантними, які належать одному чи різним рівням, забезпечення єдності тексту та його відтворення (І.В. Арнольд, Л.Л. Безобразова, Є.А. Гончарова, М.І. Голянич, Т.Ю. Дроздова, Н.А. Кожина, Е.Г. Паповянц, І.Ф. Протченко, Н.В. Черемисіна та ін.). Особливого значення СП набувають у композиції поетичних творів.

Визначення поняття “сильної позиції” та широкий аналіз окремих СП композиції художнього тексту подається в праці І.В. Арнольд “Стилістика сучасної англійської мови (стилістика декодування)” [6].

М.І. Голянич у дисертації “Внутрішня форма слова в художньому тексті” дає визначення поняття “ключове слово”, яке, на нашу думку, має багато спільного з поняттям “сислової сильної позиції”. Вона пише, що “в ключовому слові “спресовано” зміст центральних смислових ланцюгів тексту, що в ньому закодована динаміка глибинних форм конфліктності змісту, що саме через ключове слово проходить та буттєва перспектива, яка оприявлює внутрішню форму тексту, – все це дає підставу ключове слово сприймати як зредукований смисловий універсал, здатний розгортатися в тексті” [49, с.333].

Дослідження СП у композиції ліричної поезії знаходимо в працях Л.Л. Безобразової [15; 16; 18].

Визначення БЛ як одного з видів СП поетичного тексту відбувається на основі інтерпретації, виділенні смислових елементів композиції та встановленні зв'язків між ними. Процес інтерпретації поетичного тексту – діяльність, яка як особливий феномен базується на процесах продуктивного людського пізнання і знаходить своє реальне втілення в тексті. Предметом текстової діяльності є смислова інформація, що закодована в композиції. Безеквівалентну лексему можна визначити як окремий елемент ланцюга смислової інформації, яка містить у собі зміст, що може сприяти (чи навпаки перешкоджати) розумінню поетичного тексту.

БЛ виступає одиницею відображення етнічної картини світу, що організовує поетичний текст як своєрідний культурний феномен, сприяє розумінню, визначає психологічну реакцію етнічної спільноти на типову ситуацію. БЛ – онтологічна підоснова кодування і декодування поетичного тексту як етнічної картини світу. Крізь безеквівалентну лексему проходить та буттєва перспектива, яка, зароджуючись у внутрішній формі тексту як багатовимірний феномен, набуває в конкретному слові визначеності. Саме цим фактором обґрунтовується сильна позиція безеквівалентних лексичних одиниць у композиції поетичного тексту.

Наше дослідження присвячено розгляду ролі БЛ у композиції поетичних творів, визначенню БЛ як СП поетичного тексту, своєрідності її контекстуальних семантичних відношень з іншими номінативними одиницями, особливостям передачі БЛ при відтворенні поетичного тексту іншими мовами. Такий підхід сприяє виявленню специфіки семантичної структури БЛ, включеної в контекст, розкриває проблему створення етномовної картини світу поетичного тексту.

ПОЕТИЧНИЙ ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВІСТИКИ

Поетичний текст – це текст художній, але водночас виступає досить специфічним об'єктом лінгвістичних студій та виявляє низку підходів. У нашому дослідженні ми спираємося на погляди відомих дослідників у галузі теорії поетичної мови – В.В. Виноградова, В.П. Григор'єва, С.Я. Єрмоленко, Ю.М. Лотмана, А.К. Мойсієнка, О.О. Потебні, Л.О. Ставицької, Р.О. Якобсона та ін.

Теорію поетичної мови загалом досить ґрунтовно висвітлено в сучасній лінгвістичній науці. Значний поступ зроблено зі залученням нових методів на основі прикладного мовознавства, психолінгвістичного підходу до закономірностей побудови й сприйняття текстових одиниць, комплексного аналізу структури поетичного тексту [126, с.4]. “Усі галузі наукових знань характеризуються системним підходом, саме тому в лінгвістиці найважливішими є три основні, глобальні проблеми – проблема мовних універсалій, проблема семантики в застосуванні до одиниць усіх рівнів системи мови та їх взаємодії, а також проблема пізнання суті й опису структури тексту” [140, с.136].

Узагальнюючи науковий доробок лінгвістів із проблеми організації поетичного тексту, виходимо з того, що: 1) поетичний текст – функціональна ієрархічна організація змістової (сміслової) цілісності; 2) поетичний текст – особлива система, організована за системними принципами структурності, цілісності та пов'язана з дійсністю. Такий підхід дозволяє, по-перше, дослідити динаміку тексту, механізм його побудови й інтерпретації; по-друге, виділити текстові одиниці та способи їх смислової інтеграції для створення мовної картини світу. На думку Л.М. Жданової, текст необхідно розглядати як систему смислових елементів (одиниць), функціонально об'єднаних у єдину ієрархічну структуру; кожна окрема смислова одиниця включається в певну систему зв'язків у тексті [71, с.6].

Важливе значення для розуміння ієрархічної образно-сислової структури поетичного тексту відіграє аналіз лексичних одиниць, які мають вплив на організацію змісту цілого тексту. Текст відображає певну картину світу, яка ототожнюється звичайно з системою знань. Але поетична картина світу – це сукупність загальних рис, які властиві внутрішнім індивідуальним моделям світу. Поетична картина світу створюється в тексті за допомогою системи образів, типових мотивів, ключових лексем [163, с.16]. Поетична картина світу – це поєднання об’єктивних та суб’єктивних уявлень про світ. Об’єктивне в поетичному тексті – система образів, яка виникає на основі смислових лексичних одиниць і дає уявлення читачеві про об’єктивну дійсність. Наприклад, у рядках *Там з тобою у сірій шинелі біля верб я востаннє стояв (В. Сосюра)* – лексема *шинель* передає рису об’єктивної дійсності. Ця лексема стає знаковою для розуміння поетичного тексту, для виникнення поетичної картини світу, для розкриття образу ліричного героя; *Та на зелених ще й святках, Під хатою в сорочці білій Сидів з бандурою в руках (Т. Шевченко)* – образ ліричного героя ідентифікується з українською етнічною картиною світу. Цьому сприяють своєрідні лексеми української мови (*хата, сорочка, бандура*), які функціонують у поетичному тексті; *Пішов Марко, Вернулися Люди з рушниками, З святим хлібом обміненим (Т. Шевченко)* – розумінню етнічної приналежності поетичного контексту сприяє реалія *рушник*, оскільки ім’я *Марко* є характерним для багатьох народів (навіть неслов’янських – *Mark*), *хліб* є також *святим* у більшості етнокультур, але *рушник* – шматок декоративної тканини з вишитим або тканим орнаментом; традиційно використовувався для оздоблення житла, в українських народних обрядах та ін. [СУМ, 8, с.919]. *Вернутися з рушниками* – засватати за українськими народними звичаями.

Розглянемо, наприклад, уривок із вірша Теодора Шторма “*Sommertag*”:

*Die Bienen summen so verschlafen;
und in der offenen Bodenluk`,
benebelt von dem Duft des Heues,
im grauen Röcklein schläft der Puk.*

*Der Müller schnarcht und das Gesinde
und nur die Tochter wacht im Haus;
die lachet still und zieht sich heimlich*

*fürsichtig die Pantoffeln aus. – Бджоли заспано гудуть; // і з віконця на горищі,
// як у тумані, пахне сіно, (сповитий запахом сіна) // у сірій юбці спить
домовичок. // Мірошник хроне і батраки // тільки дочка не спить у будинку; //
вона посміхається тихенько і прокрадається // обережно, знявши пантофлі
(капці).*

У німецькому тексті нашу увагу привернули деякі слова (тому, що для їх декодування нам треба було скористатися тлумачним словником): **der Puk** (*schläft im grauen Röcklein benebelt von dem Duft des Heuesin der offenen Bodenluke*) – невідома істота. **Der Puk** – *eine Märchengestalt, die auf dem Dachboden wohnt, nachts aktiv ist und sich unsichtbar machen kann.* – Казкова істота, що мешкає на горищі, активна вночі й може бути невидимою; домовик; **das Gesinde** [від двн. *gisind* – людина з дружини, челяді, послідовник] – іст. батраки, дворові працівники, челядь, прислуга в будинку; **die Pantoffeln** – вид взуття (капці, які виготовляли з дерева). Як бачимо, для декодування змісту іншомовного тексту необхідним є заглиблення та осягнення деяких культурних образів, пошук відповідників у своїй культурі.

Формальними показниками етнічної картини світу є особливі лексеми, які осмислюються як національно-культурні образи, дають можливість для ідентифікації та ототожнення поетичних образів із певним культурним середовищем. Таким чином, до лексем, що сприяють утворенню етнічної картини світу поетичного тексту, належать безеквівалентні лексичні одиниці: *Ходив чумак у синьоокий Крим По рідному сухому океані (М. Рильський)*. Лексема *чумак* дає можливість розкрити смислову організацію тексту як своєрідного культурного феномена (встановити зв'язки з культурою), створити своєрідну етнічну картину світу в межах поетичної моделі.

*August Heinrich Hoffmann von Fallersleben “Sehnsucht nach dem Frühling”:
Auf die Berge möcht ich fliegen,*

*Möchte sehn ein grünes Tal,
Möcht in Gras und Blumen liegen
Und mich freun am Sonnenstrahl.
Möchte hören die Schalmeyen*

Und der Herden Glockenklang. – Хотів би я у гори полетіти, // хотів би подивитися на зелену долину, // полежати в траві й квітах // та порадіти сонячному сяйву. // Хотів би почути шальмай // та звучання дзвіночка пастуха.

Die Schalmeyen – шальмай (традиційний німецький народний інструмент), дудка, зобой. З появою цієї лексеми в контексті виникає не лише образ ліричного героя, який мріє побачити гори та ін., ми розуміємо також, що цей текст є надбанням німецької (німецькомовної) культури. У нашому розумінні виникає своєрідна картина світу. Звичайно, кожен читач матиме своєрідні уявлення про ліричного героя цього вірша, але принаймні український читач не зможе ототожнювати його з “чабаном із Карпат” тощо. Реалія іншої мови впливає на “культурну ідентифікацію” тексту. Якщо при відтворенні цього тексту українською мовою *Schalmei* замінити *сопілкою*, ліричний герой у нашій свідомості постане “в сорочці”. Подібні трансформації ми ще розглянемо.

Помітне значення безеквівалентних лексем у композиції поетичних текстів-перекладів, коли такі одиниці сприймаються іншомовними реципієнтами як екзотизми: *Ungetauft wie Tiere wachsen // Der Kosaken Kinder; // Liegen ungetraut im Bette, // Lassen sich den Glauben, // Sich den Totenspruch des Popen, // Sich die Kirche rauben.* (Т. Шевчченко “Die Taras-Nacht”); *Коли б я міг на банджо грати, // Чи думи в саксофон у джазі, // Фордансером в нічному барі // Серця присутнім підкоряти...* (Г. Гессен “Заздрість”).

Функціональне значення безеквівалентних лексичних одиниць у композиції поетичного тексту визначається їх впливом на смислову ієрархію. Слова на позначення особливих національно-культурних одиниць у мовній картині етносу є окремою тематичною групою, яка активно використовується в художній творчості та відзначається відносно сталим складом у загальноповсякденному словнику. Однак набір БЛ, що функціонує в різних поетичних творах,

конотативний зміст цих одиниць, широта їх семантики залежать від факторів, які обумовлюють вибір та способи включення БЛ у поетичний контекст. З'ясування (декодування) значень БЛ і визначення функцій цих одиниць як особливих елементів поетичного мовлення закономірно зумовили потребу розгляду загальних мовних особливостей поетичного тексту.

Загальні мовні особливості поетичного тексту

Ми виходимо насамперед з того, що поетичний текст – це знакова модель, яка має прикметні риси. По-перше, будь-які елементи мовного рівня в поетичному тексті можуть стати значущими. По-друге, елементи, що є формальними в мові прози, можуть у поезії набувати додаткових значень. По-третє, структура поетичного твору, на відміну від прози, вже сама є смислотвірною й спонукає одиниці мови вступати в складну систему відношень, нетипових для прози.

Слово – це лексема, пов'язана з певними групами асоціацій, серед яких воно впізнається як утілення єдиного смислу [32, с.372]. Але в композиції поетичного твору воно отримує потенційну здатність асоціюватися з тими образами та емоціями, які закладено в структурі цілого. У вірші відношення між словами можуть мати зовсім інше значення, ніж у непоетичній конструкції. Таким чином, характерною особливістю поетичного тексту є зумовленість його змісту композицією, коли певні образи внаслідок свого розташування змінюють значення: *Я не тебе люблю, о ні. Моя хистка лілес, Не оченята твої ясні, Не личенько блідес...* (І.Франко). Речення *Я не тебе люблю* чітко “промовляє” про заперечення кохання, але подальше розгортання композиції поетичного тексту, поява образів (*лілея, оченята, личенько*) створюють протилежні уявлення. Ліричний герой, здається, хоче сказати: “Я люблю *не оченята твої, не личенько, я люблю тебе*”.

В.В. Виноградов звернув увагу на те, що слово в художньому творі, збігаючись за своєю зовнішньою формою зі словом відповідної національно-мовної системи та спираючись на його значення, звернене не лише до загальнонародної мови та досвіду пізнавальної діяльності народу, що в ній відображається, але й до того реального світу, який творчо створюється та відтворюється в художньому творі. Воно виступає елементом для його побудови й співвіднесене з іншими елементами конструкції чи композиції. Тому воно двопланове за своєю смисловою спрямованістю й, отже, у цьому смислі образне. Його смислова структура розширюється та збагачується тими художньо-зображувальними “прирощуваннями” смислу, які розвиваються в системі цілого естетичного об’єкту [33, с.114].

У композиції поетичного тексту емоційно-експресивні функції можуть виконувати семантично нейтральні, безобразні в загальнонародній мові слова, навіть службові: *Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (П. Тичина)*. У сполучнику *як* не просто запитання, а звуковий образ. Яка причина такого “розширення”? Можливо, в особливостях поетичного тексту, який має свою специфіку порівняно з іншими видами текстів. Якщо поетичні образи з’являються на основі своєрідної етнокультурної лексики, кількість можливих асоціацій у тексті збільшується, наприклад: *Горить суніцями поляна, Як запаска. Гуде бджола і так літає, наче п’яна... (Д. Павличко)*. Образ поляни виникає внаслідок порівняння та асоціацій за кольором із безеквівалентною лексемою “запаска”. Безеквівалентна одиниця, що наділена значною експресивно-образною потенцією, розширює значення інших образів тексту (*поляна-запаска*). Причина такого експресивно-образного зрушення викликана не лише побудовою самого поетичного тексту, а й особливостями функціонування БЛ у межах тексту. Порівняємо з російським відповідником, у якому цей образ також збережено, хоча в російській мові така лексема має зовсім інше значення: *Поляна земляничкой тлеет, Как запаска. Гудит пчела, Летит и на лету пьянеет... (А. Ратнер)*. Читач встановлює не лише значення, а й етнокультурну приналежність слова. Звичайно, коли значення БЛ зрозуміле на основі порівняння чи опису, експресивно-образне

розширення, коло асоціацій часто матиме інший “вигляд”, виникатимуть важливі асоціативні зв’язки, у тому числі пов’язані з етнокультурним середовищем: *Хатки біленькі виглядають, Мов діти в білих сорочках У піджмурки в яру гуляють (Т. Шевченко). (Хати – діти в білих сорочках.)* Виникає своєрідний зоровий образ української хати (білий колір, стріха тощо), який визначається своєрідністю, наприклад, у порівнянні з *руською ізбой* чи німецьким *фахверковим будинком*, хоча реалії однакові – будівлі для житла, вони не можуть бути взаємозамінними в тексті при відтворенні іншою мовою. *Dem Haus eignet von alters her eine besondere Heiligkeit, auch seine Teile haben heiligen Charakter. Über die Tür werden apotropäische Gegenstände befestigt. Besondere Bedeutung, die im Zusammenhang mit der des heiligen Feuers steht, wird oft dem Herd beigemessen. Re*

У поетичній мові як у галузі активної мовної творчості спостерігається розвиток асиметричного дуалізму мовних знаків. Тобто, значення слова, його граматична форма в поетичному тексті перетворюється, ускладнюється, деформується. Таку загальну закономірність сформулював С. Карцевський [87]. Асиметричний дуалізм активно проявляється в поетичній мові на рівні лексики, синтаксису, у функціонуванні граматичних категорій та форм: *Буває часом боляче, Як восени деревам, Коли вгинається плече Під тягарем життєвим (М. Рильський).* Образ *дерев восени* виступає перифразою до образу *життєвого тягара*, а фразеологізм *життєвий тягар* слугує для створення образу “людини”: *людина під тиском життєвого тягара – дерева восени похилилися.* Спостерігається асиметризм на лексичному рівні за типом омонімії між словом і образом (*дерево – людина*). Такий омонімічний, синонімічний, а деінде й антонімічний ряд засновано на асоціаціях, які стають можливими лише в межах даного поетичного тексту.

Асиметричний дуалізм на лексичному рівні відбувається також, коли в тканині твору з’являється лексична одиниця зі “значним семантичним потенціалом”. “Лексичне значення слова, – зазначає Л.А. Лисиченко, – складається не тільки з предметно-понятійної віднесеності звукового комплексу, а з цілого ряду інших як позамовних, так і внутрімовних факторів. Тому в сучасній

лінгвістиці говорять не про лексичне значення слова, а про семантичну структуру“ [112, с.13], до якої входять емоційно-експресивне забарвлення, семантичні компоненти, пов’язані з позамовними соціальними факторами тощо. Особливим різновидом лексики сучасної української мови, яка має завжди кілька лексико-семантичних варіантів у лексичному значенні, є БЛ. Невід’ємний компонент її семантики – сема “національне”. Безеквівалентна лексична одиниця в композиції поетичного тексту – прямий вихід на семантичне поле мовної (етнічної) картини світу, під якою ми розуміємо сукупність уявлень про світ, що є відображенням реальної дійсності. Емоційно-образна “перевантаженість” значення БЛ поширюється на інші образи твору, які “взаємодіють” з нею: *Виростеш ти, сину, вирушиши в дорогу, Виростуть з тобою приспані тривоги. У хмільні смеркання мавки чорноброві Ждатимуть твоєї ніжності й любові (В. Симоненко)*. Спостерігаємо асиметризм: *мавка – дівчина* (міфічна істота, лісова німфа, прекрасна й недоторкана – перше кохання).

Поетична мова – це мова “іншого рівня”, яка відрізняється особливою значущістю мовних одиниць у ній, особливим зв’язком між словами, коли всі елементи зливаються в тексті в нерозривну єдність [120, с.13]. Смісл кожного окремого слова, так би мовити, розчиняється у своєму оточенні, створюючи при цьому нові, неочікувані смисли. Обсяг значення поетичного слова збагачується асоціаціями. Фактично кожне слово поетичного тексту, на відміну від тексту прозового, як фонетично, так і семантично деформоване через різні причини. Такі думки зустрічаємо в працях В.П. Григор’єва [55; 56], С.Я. Єрмоленко [69], Ю.М. Лотмана [115], А.К. Мойсієнка [126], Р.О. Якобсона [180] та ін.

Поетичне слово, на думку Л.О. Ставицької, “егоцентрично спрямоване”, що зумовлює кілька важливих ознак цього жанрового різновиду художньої мови: властивість поетичної номінації представляти часткове як загальне, значний естетичний потенціал зовнішньої форми, мовно-поетичного традиціоналізму, що відкриває можливості для використання готової образної форми в процесі індивідуальної мовотворчості. У своїй онтологічній якості поезія заперечує дійсну реальність, безпосередньо зосереджується на слові, актуалізація художньої

семантики якого створює ідеальні умови для конструювання іншої поетичної реальності [154, с.7-8].

Поетичний текст – система, організована естетично. Тут ми спостерігаємо підпорядкованість його форми й смислу естетичним цілям. У поезії організовується “звукова матерія”: ритм, мелодія, інтонаційний малюнок, рима, метр, асонанси та ін., що наближає поетичний текст до мистецтва. Велике значення також мають формальні засоби, наприклад, графічні.

Сильні позиції поетичного тексту

Останнім часом розвинулась, але ще не знайшла широкого застосування в лінгвістиці “теорія сильних позицій” композиції поетичного тексту. Дослідники давно звернули увагу на те, що змісто-сміслова структура поезії будується за ієрархічним принципом, і що вище місце певного мовного елемента в цій ієрархії, то вище, відповідно, його текстова значимість [134, с.120]. Поезія – складний за будовою смисл. Більш того: семантичної ваги набувають елементи, які не мають її в іншій мовній структурі [115, с.38]. Мовні одиниці поетичного тексту потрапляють у нерівнозначні позиції.

Такі особливості поетичного тексту відзначали й психологи. Л.С. Виготський зауважує, що суть вірша не може полягати лише в процесах пізнання, роботі думки, оскільки в поезії велике значення для розкриття змісту має композиція (форма, структура, ритм та ін.) як емоційний компонент. Різні елементи композиції можуть мати “різну емоційну силу” для впливу на чуттєву сферу того, хто сприймає даний твір.

Слово може виступати “подразником різної сили”. “У кожному слові, як показала психологічна система мовознавства, – писав Л.С. Виготський, – ми розрізняємо три основних елементи: по-перше, зовнішню звукову форму, по-друге, образ чи внутрішню форму й, по-третє, значення...” [39, с.28]. Різниця між словами, на думку вчених, також може бути й психологічною, оскільки кожне слово в тексті має свою естетичну силу (реакцію), яка можлива в межах цієї

системи. Будь-який твір мистецтва розглядається психологами як система подразників, свідомо організованих із такою метою, щоб визвати естетичну реакцію. При цьому, аналізуючи структуру подразників, ми відтворюємо структуру реакції. Наприклад, ми вивчаємо ритмічну побудову будь-якого мовного уривка, ми маємо весь час справу з фактами не психологічними, однак, аналізуючи цю ритмічну будову мови як різноманітно спрямовану на те, щоб викликати відповідну функціональну реакцію, ми шляхом цього аналізу, виходячи з цілком об'єктивних даних, відтворюємо деякі риси естетичної реакції. При цьому зрозуміло, що відтворювана таким шляхом естетична реакція не належить якійсь окремій людині та не відображає якогось індивідуального психічного процесу в усій його конкретності, але в цьому тільки її перевага [39, с.26].

Тобто, аналізуючи форму художнього твору, психолог звертається до функціонального аналізу його елементів та структури з метою відтворення їх естетичних реакцій і помічає, що різні текстові елементи здатні викликати своєрідні естетичні реакції.

Залежно від того, які завдання виконують мовні одиниці для розкриття змісту в цілому, говорять про наявність СП у композиції поетичного твору. “Теорія сильних позицій” ґрунтується на даних стилістики декодування, яка розглядає текст не тільки як об'єкт, що передає задум письменника, а насамперед як джерело нової інформації для читача, що змушує його думати, переживати, одержувати естетичну насолоду тощо. Теорія декодування вчить перевіряти кожну гіпотезу про можливе значення (смысл) мовної одиниці в контексті. Але для цього необхідно знати принципи організації поетичного тексту.

Специфіка організації тексту поезії, що забезпечує вихід на передній план найважливіших смислів як поєднання суджень та емоцій, як складної конкретно-образної сутності, називається висуванням. *Висування* – це спосіб організації тексту, що зосереджує увагу читача на певних елементах повідомлення та встановлює семантично релевантні відношення між елементами одного чи частіше різних рівнів [6, с.61]. Функція висування ґрунтується на: 1) встановленні

ієрархії символів; 2) фокусуванні уваги на головному; 3) забезпеченні єдності тексту при його сегментуванні; 4) встановленні зв'язків між елементами тексту (між смисловими частинами); 5) полегшенні декодування; 6) утворенні естетичного тла; 7) виконанні інших смислових функцій. Лексичні одиниці, що встановлюють ієрархію смислів поетичного тексту, ми вважаємо “сильними позиціями” (СП). У плані змісту вони домінують над іншими лексичними одиницями тексту.

СП – це специфічні текстові маркери, що забезпечують висування на передній план найважливіших смислових домінант, сприяють ієрархізації символів, зосереджують увагу на головному, посилюють емоційний та естетичний ефект, утворюють значущі зв'язки між елементами суміжними та дистантними, які належать одному чи різним рівням, забезпечують єдність тексту та його відтворення (І.В. Арнольд [3], Л.Л. Безобразова [18], М.І. Голянич [49], Є.А. Гончарова [50], Т.Ю. Дроздова [62], Е.Г. Паповянц [134], І.Ф. Протченко, Н.В. Черемисіна [140; 173] та ін.).

СП виділяють насамперед за об'єктивними чинниками: місцем у тексті, особливостями вираження лексичного значення, наявністю повторів, опозицій, римуванням тощо. При цьому варто враховувати і вплив суб'єктивних факторів: особистісного сприйняття, естетичного впливу та ін.

Заради переконливості пропонуємо простий експеримент. Спробуємо в прозовій формі подати, змінивши порядок слів, зміст відомого вірша Т.Г. Шевченка: *Рече та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива, Додолю верби гне високі, Горами хвилю підійма.* – *Широкий Дніпр рече та стогне, завива сердитий вітер, гне високі верби додолю, хвилю підійма горами.* (СП вірша: 1) прикметники у постпозиції *широкий* – *високі*, римуються; 2) *вітер завива* – *хвилю підійма* – образи пов'язані, римуються; 3) *Дніпро* – власна назва, створює етнічну картину світу, зв'язок з образами *сердитого вітру* та *хвиль*). Слова ті самі, що й у Шевченка, реальний зміст, здається, повинен бути однаковим, та при зникненні поділу на віршовані рядки, ритмічного руху фрази, рими – зникає яскравий опис природи, динаміка, напруженість; замість вираження переживань

залишився сухий їх перелік. Навіть для запам'ятовування цього тексту реципієнту потрібно більше часу. Причина криється в тому, що зникла “гострота” багатьох слів, які організовували форму й зміст. Можна помітити, яку велику роль відіграють сильні позиції для організації змісту поетичного тексту. Саме тому СП часто намагаються зберегти при відтворенні певного тексту іншими мовами, у першу чергу, для передачі змісту поетичного твору. Цей факт можна вважати підтвердженням своєрідності значення СП для смислової організації поетичного тексту. *Der Dnepr stoent und bruellt, der breite...* (A. Kurella.) – у цьому випадку важлива постпозиція прикметника – *Reve ta stogne Дніпр широкий*.

Сильна позиція поетичного твору – це окремий образ-смісл, який виникає у свідомості того, хто сприймає текст, у своїй сукупності вони формують ієрархічну будову (смісл-зміст) усього поетичного твору. Але не кожне слово у вірші має окремий смісл (смісл – це внутрішній зміст, значення, що досягається розумом). Слово, виконуючи номінативну функцію, виступає денотатом різних явищ і речей дійсності та є носієм смислу. Назвемо його первинним, або номінативним (тобто значення і смісл тотожні). Але оскільки слово не може існувати ізольовано від інших слів, воно вступає в зв'язки з іншими лексичними одиницями й набуває додаткових значень. Утворюється низка конотативних значень, які поза межами поетичного тексту можуть бути відсутні. Як наслідок цього виникає асиметричний дуалізм мовних знаків. Значення окремого слова часто не дорівнює смислу, а значення тексту не дорівнює “сумі смислів”, хоча весь текст (смісл-зміст) складається із певних образів-смислів, підпорядковується їм.

З.С. Василько [28], досліджуючи символізацію значень окремих лексичних одиниць в українському фольклорі, зазначає, що відмінності між значенням і смислом зводяться до таких: 1) значення – одиниця лексико-семантичної системи мови, смісл – екстралінгвальне поняття; 2) значення – не актуалізована семантична категорія, смісл – актуалізоване значення, хоч історично значення – це колишній смісл, переведений із повсякденної мовленнєвої практики в систему мови; 3) значення є статичним, постійним (інваріант інформації), смісл –

динамічний; 4) значення можна інтерпретувати як сукупність диференціальних елементів (сем), тоді як смисл не визначається до кінця: він залежить від мовленнєвої ситуації; 5) кількість значень відносно обмежена, кількість смислів безкінечна (вони мають відкритий характер); 6) значення має національно-мовну специфіку, тоді як смисл – універсальний, інтернаціональний характер.

Під *образом-сміслом* розуміють частину тексту (це може бути речення, словосполучення, окреме слово), яка має таку логічну структуру, що створює у свідомості людини відображення позамовної діяльності, це носій інформації, смислова одиниця тексту. Л. Краснова виділяє “образи-домінанти”. Вона стверджує, що кожний художник у процесі творчості накопичує певний “банк образів”. Домінантні образи – це свого роду символи, архетипи, які мають свою історію, походження, генезу, що сягає в сиву давнину [104, с.2]. Навколо доміанти утворюється смислове поле, у межах якого виникають різні поетичні образи й ситуації, тому що ця категорія амбівалентна. Усі доміантні образи поетичного тексту поліфункціональні й полісемантичні. Їх можна розглядати на різних рівнях: лексичному, синтаксичному, ритмомелодійному, зображально-виражальному, у системі тропів, як елемент композиції, як художню деталь. Отже, окремі образи-смісли (поетичні СП) беруть участь у формуванні сюжету, стають наскрізними образами для окремих творів, оточують себе іншими образами-сміслами, формуючи тим самим смисл-зміст усього твору. *Смисл-зміст* поетичного тексту – семантичне ядро тексту на лексичному рівні, що реалізується в його межах. Крізь нього проходить і набуває окреслених форм визначеності зміст цілого тексту, зароджуючись у окремих образах-сміслах, як багатовимірне значення. Дослідники визначають також таке поняття як ключове слово, яке містить у собі онтологічну заданість змісту. Воно є тим смисловим орієнтиром, який дозволяє читачеві розглядати текст як певну ієрархію значень – опорних смислових точок, що у функціональній взаємодоповнюваності відобувають ту структуру і ту смислову цілісність, якою є художній текст (М.І. Голянич) [49].

Л. Краснова зазначає також, що доміантні образи сприяють композиційній завершеності творів, беруть участь у обрамленні строф і тексту в цілому, в

анафоричних зачинах строф, рядків, надають чіткості й завершеності розвиткові сюжету, у деяких випадках указують на кульмінацію; домінантні образи беруть участь у створенні широкої системи антитез, протиставлень, контрастів, зіткнень різного характеру (наприклад, *батьківщина – чужина*), а також контрастуючі пари світоглядного характеру: *день і ніч, грім і тиша, любов і ненависть, сон і пробудження* і т. ін. Виникає складна система протиріч, антиномій лексичного, синтаксичного, композиційного, змістового та духовного характеру [104, с.3].

Можна сказати, що немає жодного твору, де б художні образи не створювали амбівалентну ситуацію; домінанти використовуються для створення пейзажних картин, деякі з них формують сюжет і композицію, сприяють утворенню психологічних характеристик, портретів, соціальних і світоглядних оцінок. Усі ці грані художніх функцій ключових образів переплітаються, доповнюючи одна одну, прояснюють сенс і ставлення автора до об'єктів зображення, сприяють розумінню підтексту, створюють неподільну єдність і гармонію; усі поетичні домінанти беруть участь у створенні різного роду метафор і метафоричних виразів; майже в усіх своїх функціях поетичні домінанти є й художніми деталями – зображальними, характерологічними, метафоричними, або символічними; відчутною є роль образів-домінант у загальній ритмомелодиці віршів. Проаналізуємо, наприклад, уривок з вірша Л. Костенко, виділивши окремі образи-сенси поетичного тексту, які висуваються у СП: *Дзвенять у відрах крижані кружальця. / Село в снігах, і стежка ані руш. / Старенька груша дихає на пальці, / їй, певно, сняться повні жмені груш. / Їй сняться хмари і липневі грози, / чиясь душа, прозора при свічі. / А вікна сплять, засклав мороз їм сльози. / У вирій полетіли рогачі. / Дощу і снігу наковтався комин, / і тин упав, навіщо городить? / Живе в тій хаті сивий-сивий спомин, / улітку він під грушею сидить.* Домінантами поетичного тексту є сильні позиції, які утворюють своєрідну ієрархію, вершину якої посідає окрема сильна позиція (смысл-зміст усього тексту). СП – *відра* (перший образ, що виникає у читача), з *крижаними кружальцями* – звуковий та зоровий образ, виникає завдяки “трі” звуків (фонетична анафора). Наступні СП – образи села та стежки. Сильна позиція –

метафора *груша дихає* та *жмені груш* у її сні (метафора, рима). У наступній строфі помітне “кружляння”, розгортання уявлень – образ груші, яка спить. Привертає увагу образ *прозорої душі* (можлива метафора, пов’язана з образом сну). Наступна сильна позиція – *вікна* (з’являється образ хати, сільського подвір’я, виникає етнічна картина світу, завдяки появі нових образів на основі безеквівалентних лексичних одиниць *рогочі, комин, тин, хата*). Усі ці образи створюють у нашій уяві яскраву картину українського села взимку, формують поетичну картину світу.

СП знаходяться в композиції поетичного тексту в “стані постійної готовності до актуалізації”, вони характеризуються здатністю до виявлення потенційних смислів, до семантичної трансформації. СП допомагають синтезувати зміст тексту, сприяючи, за висловом М.І. Голянич, подоланню “асиметрії між досвідом і сподіванням”, роблять реципієнта “зрячим”. Вони допомагають сприймати текст як сукупність взаємопов’язаних, інтерферентних структур, виявляти в ньому амбівалентні елементи, що формують смислові парадигми, представляючи окремі елементи структури тексту як такі, що сфокусовані в різні “інтенційні” простори, включені в різнотипні процеси прагматичного функціонування тексту [49, с.403].

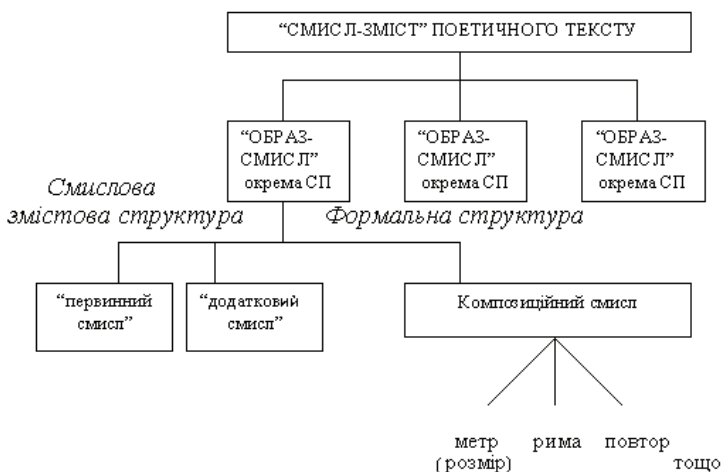
Семантика окремої сильної позиції – базисний елемент онтологічної основи поетичного тексту, що містить у собі “спресовану” програму розвитку смислу, впливає на розгортання всього змісту тексту, на багатовимірність його семантики, оприявленню потенційно закодованих в ньому сюжетів, зашифрованість символічних значень тощо. Характеризуючись синкретичністю й аналітичністю водночас, семантика окремої сильної позиції здатна розширювати межі тексту, надаючи окремим фрагментам емоційного й аксіологічного (ціннісного) вимірів.

Особливості організації змісту поетичного тексту на основі окремих образів-смислів (СП) можна узагальнити схематично (див. схему 1.1.).

Смисл-зміст виступає своєрідною домінантою – це інтегрувальний центр композиції, це лінгвістичний механізм, який перетворює послідовність елементів тексту в єдине ціле. Така модель уявлення смислової структури поетичного тексту відображає психологічний механізм його розуміння. Правда, виділення СП

залежить не тільки від композиційної будови поетичного тексту, а й від інших факторів: слово висувається у сильну позицію через свою семантику; спостерігається закономірність, скажімо, інтонаційного оформлення слів певної семантики (наприклад, лексичні одиниці, що містять своєрідну етнокультурну інформацію). Висування певного слова у сильну позицію відбувається тоді, коли воно, як структурний елемент твору, починає виконувати не тільки комунікативну, а й естетичну функцію, у комплексі організовує смисл усього твору.

Схема 1.1. Смысловая організація змісту поетичного тексту

Сильна позиція є сукупністю формальних та смислових ознак, реалізація яких залежить від контексту. Контекстом також визначається характер зв'язків, які виникають між окремими елементами композиції поетичного тексту, що перебувають у СП. Вони (сильні позиції) можуть бути представлені в усьому спектрі свого формально-семантичного складу. Причому свої формальні ознаки сильні позиції реалізують регулярно, коли виступають основними структурними елементами композиції (висування найважливіших смислів зумовлено будовою композиції поетичного тексту), а реалізація смислових ознак – явище нерегулярне (залежно від контексту значущими стають певні смисли твору). Виходячи з цього, ми поділяємо СП на два типи: 1) структурні; 2) смислові.

1. **Структурні СП** – формальні елементи композиції: назва, епіграф, початок та кінець строфи, слова, що римуються, перенос, лексичні повтори та ін.

2. **Смислові СП: образи-сенси** – складові поетичної картини світу: *експресивні символи* (елементи, семантика яких визначається у контексті: троп, okazіоналізм тощо); *безеквівалентні лексеми* (створюють коло національно-культурних асоціацій (етнічну картину світу), є також складовими образності та експресії, виступають функціонально-смысловими домінантами).

На нашу думку, поняття “смысл-зміст” поетичного тексту може співвідноситися з поняттям “картина світу”. Ця ідея ще потребує свого розвитку й тлумачення.

Смысл досягається розумом, усвідомлюється реципієнтом у референтній картині світу, яке відображається у структурі мови – вербалізується. Слово – носій смыслу та базисна одиниця мовної картини світу. Звичайно, смысл можна трактувати по-різному, оскільки пізнання художнього факту здійснюється шляхом послідовного зіставлення референтної концептуальної (поняттєвої) та мовної (поетичної) дійсності, крім того, визначальним є вплив сильної позиції. Значення СП домінує над контекстом, апелюючи тим самим до реальної дійсності через поняття (як відображення світу), до мови, створюючи уявлення чи асоціації. Смысл-зміст (поетична картина світу) – конкретна сукупність “згорнутих” образів-смыслів (концептуальних, поняттєвих уявлень), окремих СП. Смысл-зміст синтезує в собі референтну, вербальну й мовну картини світу. Центром перетину концептуальних смыслів поетичного тексту є смысл-зміст, що реалізується у “вигляді” поетичної картини світу.

Композиційна роль “сильних позицій” поетичного тексту

Поетичний текст – явище складне та багатопланове. По-перше, у поетичному тексті, як і в будь-якому іншому, відображаються елементи реальної дійсності. Отже, поетичний текст – джерело та носій вербальної інформації. По-друге, поетичний текст належить певній етнокulturі: закодована в його мовному

матеріалі інформація передбачає потрібну долю об'єктивності при можливій авторській інтерпретації. Одним із формальних показників етнокультурної "приналежності" тексту можна вважати БЛ. По-третє, поетичний текст завжди складається з одиниць (окремих образів, смислів), із яких формується смисл-зміст усього твору. Ці одиниці виступають засобами втілення відповідного авторського ідейно-художнього задуму, їх роль у ньому може бути різною, різною відповідно до цього є також їх текстова значимість, саме тому ми можемо говорити про домінування певних слів у ієрархії поетичного тексту. Так, наприклад, Л.О. Ставицька звертає увагу на значення певних лексичних одиниць як ключових слів для семантичної характеристики поетичного тексту [154, с.21].

Для розуміння істотних особливостей поетичного тексту необхідно спочатку дослідити його будову, визначити його композиційні елементи та взаємозв'язок між ними. Розглянемо спочатку структурні СП. Такий аналіз починається з встановлення СП, які утворюють сукупність функціональних особливостей поетичного тексту.

Композиційна роль СП поетичного тексту різноманітна, оскільки в СП можуть перебувати окремі мовні елементи, які не виділені структурно, і, навпаки, сильні елементи композиції, що висуваються завдяки наданій їм позиції, сприймаються як найважливіші смисли. Існує чітка кореляція між мовними одиницями, композиційним простором та естетично-емоційним смислом поетичного твору. Усі елементи, що перебувають у СП, пов'язані між собою суперструктурними кореляціями, у тому числі парадигматичними, вертикальними, звуковими та ін. [18, с.21]. Такі композиційні зв'язки розширюють коло можливих асоціацій, бо дозволяють зіставляти та протиставляти елементи, не пов'язані граматично. Наприклад: *Синиці голодом намлілись – така зима, така зима! Оце б у виріі полетіти, - так батьківщини ж там нема* (Л. Костенко). Елементи, що перебувають у СП, зіставляються: *така зима – батьківщини нема*. Спостерігається психологічний паралелізм, створюється широке поле можливих асоціацій, оскільки слова, що римуються, зосереджують у собі й смислові акценти, пов'язані між собою і звуковим повтором, і семантично. Ці

зв'язки допускають об'єктивну інтерпретацію – можна припустити, що динамічні центри синтагм поєднано в межах речень не тільки як силові “вершини”, вони “перегукуються” і на відстані, завдяки асоціативним семантичним зв'язкам [174, с.184]. У цьому плані не випадково привертає увагу й слово **вирій** – там, де немає батьківщини. *Вирій* – теплі, південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи [СУМ, 1, с.471]. Лексема, що існує на позначення поняття, яке у багатьох мовах не має однослівного еквівалента: *Так аж кишить! Все на охоту, Мов гад у ірій, поспіша! О чеху! Де твоя душа? (Т. Шевченко). – Кишат! Всяк рвется на охоту, Как гад на солнышко спеша! О чех! Жива ль твоя душа (П. Карaban).*

Отже, для поетичного тексту властиві, в першу чергу, СП, що визначаються особливостями структурної побудови композиції. Сама будова вірша сприяє їх виділенню, визначає їх текстову та смислову значимість. Однією із закономірностей контекстуальної взаємодії засобів різних мовних рівнів у художньому тексті є синтаксичне і як наслідок інтонаційно-акцентне виділення слів, що складають логічний чи експресивний центр висловлювання. Засобами виділення слова чи словосполучення в реченні є експресивний порядок слів (перше чи останнє місце у реченні), відокремлення і як засіб посилення виділення – парцеляція (ізоляція). У кожному випадку синтаксичне виділення супроводжується інтонаційним та акцентним позначеннями слова чи словосполучення [61, с.61]. Наприклад: *Поглянув я на ягнята – **Не мої ягнята!** Обернувся я до хати – **Нема** в мене **хату!** (Т. Шевченко).* Наші припущення про СП поетичного тексту як структурні універсалії доводять спостереження за іншомовними відповідниками: *Wo sind meine Lämmer? **Lämmer** seh' ich – **doch nich** meine. Lauf' in raschem Schritte Jetzt nach Haus – **doch** wo ist meine, **Wo ist** meine **Hütte!** (E. Weinert.)* – спостерігається відповідне емоційне виділення доміантних образів (*ягнят бачу я – та не моїх; тепер додому – та де ж моя, де моя хатина!*).

Перший структурний елемент композиції, що перебуває у СП – заголовок (назва). Заголовок – важлива частина початкового стимулу, оскільки індивідуалізує весь текст. Часто назва твору базується на особливому зв'язку з

сюжетом та змістом, може давати широке узагальнення, вказувати на місце дії, головного героя, містити символічне чи алегоричне значення тощо: “*Мурашки думають про зиму*”, “*Здивовані квіти*” (Л. Костенко). Заголовок відіграє важливу роль для запам’ятовування та дає ключі до розуміння всього твору, розкриває “смісл-зміст”, наприклад: *Небеса прозорі, Мов глибінь ріки. Падають, як зорі, З явора листки. А над полем нитка Дзвонить, як струна, Зажурилась квітка – Чує сніг вона* (“Осінь” Д. Павличко). Назва “Осінь” наштовхує нас на розуміння змісту цілого тексту. Р. Барт зазначає, що “функція заголовка вивчена до цього часу недостатньо – в усякому разі в межах структурного аналізу. Усе ж можна відразу сказати, що оскільки суспільство мусить, виходячи з комерційних причин, прирівнювати текст до товарного виробу, для всякого тексту виникає необхідність у маркуванні. Заголовок повинен маркувати початок тексту, тим самим представляючи текст у вигляді товару. Таким чином, будь-який заголовок має одночасно кілька смислів, із яких можна виділити як мінімум два: 1) висловлювання, що міститься в заголовку, пов’язане з конкретним змістом тексту; 2) указівку на те, що далі постає певна літературна “річ” (тобто, товар). Отже, заголовок завжди мав подвійну функцію: енонсиативну та дейктичну” [10, с.431]. Н.А. Кожина зазначає, що заголовок відкриває й закриває твір у буквальному та переносному смислі. Заголовок – мінімальна формальна конструкція, що представляє й завершує художній твір як ціле. Заголовок як формально виділений елемент структури тексту посідає стосовно нього певну визначену функціонально закріплену позицію [88, с.167].

Часто назвою поетичного твору виступають безеквівалентні одиниці, тоді заголовок несе не лише структурне, а й логічно-образне навантаження, сприяє етнокультурній ідентифікації твору: *О. Пчілка “З тринджолками”*. Коли БЛ-назва передається в іншомовному відповіднику буквально або як комбінована реномінація, може з’являтися перша перешкода для розуміння, яка привертає увагу читача, з метою декодування цього елемента. БЛ-реалії сприяють попередньому перенесенню у своєрідне етнокультурне коло образів та асоціацій, створюючи етнічну картину світу. Наприклад: *І. Франко “У шинку”* – “*In der*

Schenke” (Erich Weinert); В. Сосюра “Криниця” – “Криниця” (В. Звягинцев); Т. Шевченко “Гайдамаки” – “Гайдамаки” (А. Твардов-ский).

Наступна структурна СП поетичного тексту – початок. У першому рядку вірша закладається жанр, розмір, ритм, темп і навіть ставлення автора до всього твору. У першому рядку можлива поява центральних образів. Початок вірша дуже часто виконує функції заголовка (назви). Саме тому увагу спрямовано на початок, як на перший стимул, що дає поштовх до розгортання всього ланцюга образів. Перший рядок включає в себе також узагальнення – основний образ, що дає ключ до розкриття змісту всього твору. Наприклад, у віршах Т. Шевченка “Мені однаково, чи буду...”, “Садок вишневий коло хати...” та ін. А.К. Мойсієнко пише, що “при декодуванні цілісної художньої структури образно-смысловий, естетичний досвід першого рядка сприяє глибшому розумінню тематико-композиційної єдності, дозволяє правильно розставити логічні, стилістичні акценти (з урахуванням функціональної природи смислових, експресивних синтаксичних конструкцій, окремих морфологічних чинників)” [126, с.9]. Причина висування початку поетичного тексту в СП, на думку дослідників, полягає в тому, що групи підмета і присудка заголовного рядка актуалізуються окремо чи обопільно в загальному контексті.

Особливу увагу привертають на початку тексту безеквівалентні одиниці, екзотизми чи варваризми, які сприяють перенесенню читача в своєрідну атмосферу, встановлюють зв’язки з іншою культурою. Наприклад: *Я – жрець Ізиди первородний, Я вихований в храмі Фта І Мудрим названий в народі за те, що сам я – чистота* (Б. Олійник). (*Ізіда* – богиня родючості, води й вітру, покровителька материнства в Давньому Єгипті; *храм Фта* – місце поклоніння одному з верховних богів у єгипетській міфології.) Отже, такі одиниці одразу вказують на місце дії, називають ліричного героя; на їх основі можна навіть зробити припущення про зовнішність, манеру поведінки, стан ліричного героя тощо. Вони мають величезне значення для смислової організації поетичного тексту: *Дід Дніпро розплющив очі, Чоло зморщує чогось, Серед ночі шаблю точе І гуде крізь зуби щось* (О. Олесь).

Образно-функціональний і понятійний спектр першорядка поетичного тексту широкий, крім того, “варто говорити про найрізноманітніші взаємовідношення його з іншими елементами в апперцептивній системі цілісного твору” [126, с.9].

Останній рядок куплету чи поетичного тексту часто відіграє таку ж функцію як і початок, бо в кінці може міститися висновок, розкриватися головний конфлікт твору тощо. Кінцевий рядок вірша є часто афористичним. Він перебуває також у безпосередній єдності з початком твору: *Мені **однаково**, чи буду Я жити в Україні, чи ні. Чи хто згадає, чи забуде Мене в снігу на чужині – **Однаковісінько** мені. / Та **не однаково** мені, Як Україну злії люди Присплять, лукаві... Ох, **не однаково** мені (Т. Шевченко).*

“Значення останнього рядка, або, взагалі, закінчення, у розумінні цілого дуже велике: ланцюг прогнозування починається із заголовка, але повне розуміння його настає значно пізніше. При подальшому читанні розуміння заголовку поступово поглиблюється, читач з’ясовує для себе структуру цілого, остаточно усвідомлює її, прочитавши текст до кінця” [3, с.30]. Наприклад, наведемо перший і останній рядки з вірша О.Олеся “*Єсть квіти такі...*”: *Єсть квіти такі, що ніколи не квітнуть... А ти, мов черниця, ідеши на цвинтар. – Цветы есть такие, что не расцветают... А ты, как черница, идешь на погост (Г. Литвак). **Ти, мов черниця – квітка, що ніколи не квітне** –* такий основний смисл цього твору. Остаточне розуміння приходить у кінці твору, коли з’являється порівняння з образом “черниці”. *Черниця* – лексема, що зберегла мотивацію свого значення і таким чином сприяє виникненню багатьох асоціацій, серед них головною є чорний колір. У російському відповіднику “черниця” передано без змін, незважаючи на те, що російська мова має еквівалент “монахиня”, але в художньому плані навряд чи зможе конкурувати зі словом “черниця”.

Своєрідним композиційним елементом поетичного тексту є явище переносу чи енjamбеману (фр. enjambement, від enjamber – переступити). Поетичному тексту, переважно, властива така побудова, коли смислове та синтаксичне членування мовлення відповідає його метричному членуванню. Пауза тоді

припадає на кінець віршового рядка. Порушення цієї властивості призводить до переносу на наступний рядок чи в іншу строфу слів, що граматично та логічно пов'язані з кінцем попереднього. Це послаблює паузу в кінці рядка. Отже, логіко-синтаксична незавершеність одного рядка прискорює перехід до наступного, та прискорення ритму несподівано гальмується, пауза ототожнюється з рухом і відкриває перспективу розв'язки. Таким чином, перенос, хоча й відбувається у просторі, стає запорукою тривалості в часі. Своєрідність цього явища вчені зауважили вже давно, вказавши на те, що він поширює смисл, примушує читача фіксувати увагу на відрізку мовлення, який побудований не так, як він очікував [54, с.325; 6, с.72]. Перехід до нової думки, емоції чи подальшого розвитку вже початого стає помітнішим, привертає увагу читача своєю неочікуваністю. Отже, перенос є також структурним елементом композиції поетичного тексту, що перебуває у сильній позиції:

*Мов діти в білих сорочках
У піджмурки в яру гуляють,
А далі сивий наш козак
Дніпро з лугами вигравас (Т. Шевченко).*

СП у структурі поетичного тексту виступають лексичні повтори. Лексичним повтором називається повторення слів або словосполучень у складі речення, строфи чи цілого тексту. Відстань між повторами може бути різною, але їх композиційна функція відразу впадає у вічі читачеві. Наприклад, вірш Т. Шевченка “Думи мої, думи мої” буквально весь пронизаний лексичними повторами, які стають основою для композиційно-сміслового поділу тексту. (Наводимо лише елементи лексичного повтору):

*Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Квіти мої, діти!*

Значення повторів у аперцепційній системі поетичного тексту глибоко дослідив А.К. Мойсієнко. Як зазначає дослідник, “жоден із повторів у поетичному тексті не може виступати випадковим щодо загальної структури, а

так само жоден із компонентів повтору не є випадковим щодо іншого компонента” [126, с.10]

Крім того, смисловими домінантами поетичного тексту можуть бути елементи, наділені несподіваним значенням у тексті. Їхня семантика ґрунтується на контексті. Їх можна вважати експресивними символами, що виникають на поетичному тлі та слугують засобами посилення образності, виразності мови, створення широкого поля асоціацій тощо. Висування їх у СП зумовлене смисловою структурою вірша. Ми віднесли такі домінанти до другого типу – *смислові СП*.

Експресивними одиницями поетичного тексту, що потрапляють у СП, бо привертають увагу читача, є тропи (образні слова). Вони створюють широкі можливості для існування асоціативних полів, підтексту поетичних творів. Наприклад, метафора – вид тропу, побудованого на вживанні слів або виразів у переносному значенні за подібністю, схожістю, аналогією тощо і слугує одним із засобів посилення образності й виразності мови: *Стояла я і слухала весну. Весна мені багато говорила (Леся Українка). Навитиньки підійшов вечір. Засвітив зорі, послав на травах тумани і, на вуста поклавши палець, - ліг (П.Тичина)*. Поетична метафора – один з експресивних засобів поетичного твору, що нерідко постає як різнопланова семантична структура, привертає увагу своєю незвичністю й тому стає сильною позицією, саме її незвичність забезпечує висування цього смислу в ієрархічній системі поетичного твору.

Словесний образ (епітет, метафора, порівняння тощо), як художній образ поетичного твору є, з одного боку, одиницею естетичного пізнання світу, а з другого – уособленням індивідуального (самостійного) світу.

Список СП тексту повинен також бути поповненим. Якщо взяти до уваги типологію композиційних одиниць і той факт, що композиційна єдність чи, навпаки, розчленування є способом членування думки, потоку мовлення з метою адекватного сприйняття та осмислення. Можна припустити “апріорі”, що кожна композиційна одиниця повинна мати у своєму складі не менше однієї сильної позиції, або, інакше, не менше однієї змістової “вершини”, що виділяється.

Виходячи з цього, у набір СП повинні бути включені синтагматичні наголоси як інформаційні вершини даної композиційної одиниці (синтагми), літературні ремінісценції, гармонійні центри та ін. [140, с.146-147]. До смислових сильних позицій належать, на нашу думку, *смислові центри* – елементи, що несуть образне навантаження та імплікують своєрідні смисли, емоції, значення тощо. Тобто, елементи, які мають своєрідний вплив на читача в силу свого значення: *Слово наше рідне! Ти сьогодні зазвучало як початок, як начало, як озброєння всім видне, слово наше рідне! То ж цвілась калина, червоніла, достигала, всьому світу заявила: я – країна Україна – на горі калина! А Вкраїні ж мова – мов те сонце дзвінкоточе, мов те золото коточе, вся і давність і обнова – українська мова (П. Тичина)*. По-перше, у СП перебуває лексема *слово* – це перший образ, що з'являється в тесті, засіб лексичного повтору, але, крім того, виступає своєрідним смисловим центром, що “накопичує” в собі потенціал, ширший від лексичного значення лексеми *слово*. Це засвідчує контекст: *слово – українська мова*. З наступного прикладу помітно, що лексема “слово” імплікує інші смисли референта: *Ватра, вогнище, багаття! А вогонь один? Та ні! Різні назви, різні плаття, Різні лики вогняні. Срібна, злотна, пурпурова Грань-жарина спалахне, Доки вимовиш три слова, Вибираючи одне. Звісно, всі три слова добрі, Але ти своє знайди – Дух печеної картоплі В ньому залишив сліди. Пахне слово те журбою, Димом осені в полях, І між матір'ю й тобою В ньому - найкоротший шлях (Д. Павличко)*.

Своєрідним смисловим центром поетичного тексту, на нашу думку, виступає й *безеквівалентна лексика*. Згідно з семасіологічними теоріями, лексичне значення слова являє собою набір сем. Та частина лексичного значення, яка відображає в узагальненій формі, об'єктивно, предмети та явища позамовної дійсності, називається денотативним. Додаткова інформація, що завжди є прагматичною, визначається як конотативне значення [156, с.89]. Дослідження показують, що національно-культурна специфіка слова виявляється на рівні всіх компонентів його семантичної структури. У всіх семах БЛ – денотативних і конотативних – виявляється національна забарвленість, яка виступає тим

функціональним моментом, що привертає увагу читача до себе, сприяє висуванню у сильну позицію. БЛ функціонує в поетичному тексті як окремий елемент, здатний розгортати своє значення, це своєрідний текст у тексті. Національно-культурний компонент є універсальним у системі лексичного значення, зумовленим зв'язками БЛ з іншими одиницями різних мовних рівнів.

Національно-культурні семантичні частки лексичної одиниці розкриваються у композиції поетичного тексту, впливаючи на зміст всього тексту, коли безеквівалентна лексема у структурі твору стає чи не єдиним показником національної маркованості цілого тексту, створення етнічної картини світу: *Скромна праця моя – То не пишна окраса, Але в тому, їй-богу, Не бачу біди – Щось у мене було І від діда Тараса, І від прадіда – Сковороди* (В.Симоненко). Поява особових імен у композиції поетичного тексту відразу надає абстрактному авторському “я” рис визначеності та ідентифікації на основі порівняння з відомими в Україні постатями. *Тоді неси мою душу Туди, де мій милий; Червоною калиною Постає на могилі* (Т.Шевченко). Поява безеквівалентної лексичної одиниці символічного змісту висуває її смисл у сильну позицію в ієрархії поетичного тексту, внаслідок виникнення своєрідних асоціацій: червона калина – душа – дівчина – могила. *Ти стоїш, небагата й непишна, виглядаючи з саду в луг. Рясний цвіт обтрусилі вишні на солом'яний твій капелюх* (В. Симоненко). З появою безеквівалентної лексеми капелюх спостерігається виникнення асоціативних зв'язків з образом української хати.

Поетичні тексти відзначаються насиченістю БЛ, яка є вагомим компонентом образно-сислової системи художнього тексту. Основними способами і прийомами освоєння БЛ виступають образно-тропєйні перевтілення та символізація, завдяки чому досягається найвищий ступінь прояву зображально-виражальних можливостей. З огляду на семантичну ємність поетичного слова (конотативне наповнення, імпліцитну інформацію) БЛ реалізує могутній потенціал при її використанні для утворення етнічної картини світу. Джерелом яскравої образності мовної тканини поетичних текстів слугують загальнонародні

традиції використання безеквівалентних лексичних одиниць із урахуванням їх фольклорного, символічного, історичного чи культурного значень.

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

Кожна національна мова репрезентує мовну свідомість народу. Українська мова виконує культурологічну функцію і формує національно-мовну картину світу українського етносу. Культура і мова, вважали В. фон Гумбольдт, І.О. Бодуен де Куртене, Фердинанд де Соссюр, О.О. Потебня, І.І. Срезневський та інші вчені, перебувають у єдності як два феномени. Дослідники переконані, що національно-мовна картина світу виявляє себе на різних мовних рівнях: в особливостях фонетичної організації та евфонічних засобах, доборі морфолого-словотвірних одиниць, синтаксисі тощо. Однак найповніше вона передається лексико-семантичною системою мови. Основним репрезентантом мовної картини світу є лексика. Особливою одиницею, що відображає національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, виступає *безеквівалентна лексика*.

У сучасній мовознавчій науці термін “безеквівалентна лексика” порівняно новий, і в його витлумаченні немає однастайності, а інколи й конкретності, що не сприяє визначенню БЛ як категорії лінгвістики. Мовознавці намагаються відмежувати цей термін від інших, або, порівнюючи з іншими “національно маркованими” поняттями, дати визначення БЛ (М.П. Кочерган, Л.М. Дяченко, Н.Ф. Зайченко, О.В. Коваль-Костинська, О.Л. Паламарчук, Т.А. Космеда, А.В. Волошина, Л.І. Машуровська, О.І. Кремльова та ін.). Розглядаючи проблему співвідношення слова і денотата, лінгвісти намагаються також дати відповідь на питання про існування своєрідного етнокультурного шару лексики, але особливості функціонування національно маркованої лексики в тексті залишаються сьогодні ще недостатньо вивченими.

Дослідження композиційної ролі БЛ у поетичному тексті сприяє поглибленню уявлень про національно забарвлену лексику взагалі та функціональний статус таких лексичних одиниць у тексті.

Семантична структура кожної лексичної одиниці може утворюватися кількома компонентами, тобто семами. Семантика БЛ багато в чому зумовлена історією, культурою країни, діяльністю людини, її світобаченням тощо.

БЛ відображає національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, називає такі поняття та явища у сфері певної культури, які не властиві іншим. Наші спостереження доводять, що БЛ як складова образності поетичного тексту створює емоційно-експресивний підтекст, пов'язаний з ідеоетнічним компонентом значення, висувається у смисловій ієрархії твору, виступає своєрідною функціонально-смисловою домінантою тексту.

БЛ наявна в кожній мові. М.П. Кочерган вважає, що БЛ, як правило, становить не більше 6-7% загальної кількості активно вживаних слів [100, с.171-172]. Загалом поява БЛ зумовлена життєдіяльністю певного лінгвокультурного колективу та відбиває розбіжності між лінгвістично-понятійними кодами. Поява БЛ пояснюється також екстралінгвальними факторами. А.В. Волошина вважає, що “кожен етнос у процесі своєї життєдіяльності “олюднеює” навколишнє середовище та вносить у нього специфічні риси. З плином часу виникають етнічно значущі предмети-реалії. У лексиці вони фіксуються словами-реаліями” [35, с.57].

Критеріями виокремлення такої лексики можуть бути:

- 1) семантичний (за яким враховується значення слів);
- 2) граматичний (показовий насамперед щодо одиниць, які мають певні формальні показники);
- 3) функціонально-стилістичний (БЛ може виконувати в тексті функції створення національного колориту, інтимізації тощо, у композиції поетичного тексту БЛ стає своєрідною смисловою домінантою (сильною позицією), впливає на зміст усього твору);

БЛ можна визначати за допомогою таких прийомів:

1) переклад (безеквівалентна як національно маркована лексика належить до групи, що не має відповідників у інших мовах);

2) експеримент (наприклад, під час проведення психолінгвістичного експерименту до поля слів-реакцій на певне слово-стимул потрапляють одиниці, що мають національно-культурні елементи значень).

За нашими спостереженнями, кількість БЛ у поетичному тексті становить не більше 5% загальної кількості лексичних одиниць. Кількість БЛ у поетичному тексті залежить від авторського стилю, змісту самого твору, часу його створення та багатьох інших факторів. При визначенні явища безеквівалентності певної лексичної одиниці необхідно також зважати на своєрідність її вживання в поетичних творах. Національно-культурний компонент семантичної структури окремої безеквівалентної лексеми є невід'ємною складовою змісту цілого тексту, тому визначальним фактором є також її частотність. Слововживання у різних контекстах може свідчити про традиційність використання певної лексичної одиниці. При розгляді явища безеквівалентності мовознавці намагаються, як уже зазначалося, відмежувати його від інших, або, порівнюючи з поняттями “лакуна”, “реалія”, “фонова лексика”, “екзотизм”, “варваризм”, “колорит”, “національно маркована лексика”, “етнографізм”, “локалізм” та ін., дати визначення БЛ. Крім того, термін “безеквівалентна лексика” у різних мовознавчих працях використовувався неоднозначно. Відсутність одностайної думки щодо класифікації національно маркованої лексики зумовлює виникнення широкого кола наявних у лінгвістичній практиці робочих термінів, що використовуються для номінації лексичних одиниць з культурним компонентом у семантиці. Цей факт викликає також певні ускладнення у правильному розумінні системи лінгвістичного позначення БЛ. Специфіка об'єкта нашого дослідження, у ролі якого виступає БЛ, зумовлює потребу уточнення вищеназваних понять та з'ясування основних відмінностей між ними. При розмежуванні простежуються деякі розходження у розумінні цього ключового поняття, певна неоднорідність у поглядах мовознавців щодо його трактування.

Є.М. Верещагін та В.Г. Костомаров доводять той факт, що не можна визначити ні повну еквівалентність, ні повну безеквівалентність лексичних одиниць. “Як безеквівалентні слова, так і фонові – не абсолютна категорія, а відносна. Говорити про те, чи можна певне слово назвати безеквівалентним, припустимо лише стосовно якоїсь мови. При цьому нерідко трапляється, що слово, яке є безеквівалентним порівняно з лексикою мови Б, виявляється повністю еквівалентним у застосуванні до мови В. Це ж справедливо, якщо мати на увазі фонові слова” [31, с.45]. Вони також відмічають певну спільність безеквівалентної та фонової лексики, оскільки обидва класи “відрізняються від відповідних іншомовних слів, тому що відображають специфіку національної культури” [31, с.45]. Подаючи класифікацію, вони не розмежовують поняття безеквівалентності та фоновість лексики, вживають термін БЛ замість фонова лексика і навпаки.

Р.П. Зорівчак визначає БЛ, порівнюючи з реаліями, що є, на її думку, “моно-і полісемантичними одиницями, основне лексичне значення яких уміщує традиційно закріплений комплекс етнокультурної інформації, чужої для об’єктивної дійсності мови-сприймача” [77, с.58]. Вона вважає, що поняття “безеквівалентна лексика” значно ширше, ніж семантичне поле поняття “реалія”, що відповідає лише випадкам лексико-предметної безеквівалентності. Очевидно, всі реалії входять у обсяг БЛ певної мови. Але до цієї лексики належить також частина прислів’їв і приказок, окремі лексеми надзвичайно місткого семантичного наповнення, що пов’язані з відмінностями в сегментації довколишнього світу окремими мовними колективами, та інші випадки лексико-семантичної безеквівалентності [77, с.65].

Л.М. Дяченко також звертає увагу на спільність згаданих понять: “Слова з такою наповненістю семантики національно-культурним змістом лінгвісти називають по-різному: безеквівалентними, реаліями, етнографізмами тощо. Ці слова є не що інше, як джерело знань про певний етнос: менталітет, звичаї, традиції, побут, надбання духовної культури народу. З одного боку, вони служать для позначення не наявних в інших національних культурах предметів чи понять,

із ними пов'язаних, з іншого – називають денотати, які були або є типовими, характерними, такими, що становлять невід'ємний атрибут духовної або матеріальної культури того чи іншого народу” [65, с.9]. Дослідниця зауважує, що до безеквівалентних віднесені слова, основне лексичне значення яких уміщує традиційно закріплений набір етнокультурної інформації, пов'язаної з історією, економікою, побутом, культурою країни. До фонових віднесені слова, лексичні фони яких містять своєрідні національно-культурні компоненти, що надають референту особливої предметно-кваліфікативної чи функціональної характеристики. Обидві групи національно маркованих слів позначають культурні, побутові, соціально-політичні реалії та поняття, не властиві етнокультурі та менталітету інших народів [65, с.15].

М.П. Кочерган говорить про спільність понять “безеквівалентність” та “лакуна”. З цього приводу він, зокрема, зазначає: “У науковій літературі терміни безеквівалентна лексика і лакуни часто вживаються як синонімічні і трактуються як слова, що відсутні в певній мові” [99, с.42].

С.Влахов та С.Флорин зазначають, що термін БЛ “трапляється в багатьох авторів, які трактують його по-різному: як синонім “реалії”, дещо ширше – як слова, відсутні в іншій культурі та в іншій мові, дещо вужче – як слова, характерні для нашої дійсності, і, нарешті, просто як неперекладні на іншу мову слова” [34, с.41]. Усе-таки вони відмежовують поняття БЛ від реалії, але вважають, що реалії входять, як самостійне коло слів, у межі БЛ. Слово може бути реалією щодо багатьох мов, а безеквівалентним – переважно у межах даної пари мов, тобто, як правило, список реалій даної мови буде більш-менш постійним, водночас словник БЛ виявляється різним для певних пар мов [34, с.43].

Так, Т.А. Космеда вважає, що необхідно з'ясувати також співвідношення понять БЛ, екзотизм та етнографізм. Етнографізм, як правило, не належить до запозиченої лексики. Цей термін уживається на позначення явищ культури, предметів побуту, традицій народу тощо щодо тієї мови, у якій вони є первинними [95, с.61].

Саме завдяки БЛ як одному з вагомих показників національно-мовної своєрідності етнічної спільноти спостерігаємо не тільки відмінності в називанні фрагментів дійсності, а й особливості культури взагалі, умови життя носіїв тієї чи іншої мови. У зв'язку з цим постають питання, зокрема, як упізнати БЛ та які групи безеквівалентних одиниць можна виділити в лексичному складі мови. А. Бронська, розглядаючи особливості лінгвокраїнознавчого аспекту у викладанні української мови як іноземної, пише: “Серед слів з культурним компонентом є БЛ, тобто слова, які неможливо семантизувати за допомогою простого перекладу. Близькими до БЛ є також слова, що збігаються у двох мовах своїми денотатами (тобто об'єктивним змістом), але не збігаються своїми конотатами (тобто емоційно-естетичними асоціаціями). Наприклад, слово *калина* може бути перекладено на інші мови, але для українця воно наповнене особистими спогадами і пов'язане з національною ментальністю. Такі слова автори називають конотативними” [23, с.43].

У підсвідомості кожної людини існує, так би мовити, екстралінгвальний план, який дозволяє поєднувати в одне ціле, наприклад, слово та предмет, слово та явище, слово та думку (ідею) і тим самим дозволяє виділити національні особливості слова. Кожне слово – багатопланова картина, що відображає життя країни, суспільства, етносу. Те, що в мові існує слово-еквівалент назви певного предмета, поняття чи явища, зовсім не означає однозначності цього слова. Важливу роль тут відіграють ще екстралінгвальні плани. Накладаючись, вони можуть і не збігатися. Там, де спостерігаються розбіжності, говорять про наявність безеквівалентних елементів. У поетичній мові спостерігається також подальший розвиток та поглиблення асиметричного дуалізму мовних знаків, саме тому асоціативні зв'язки спричиняють велику розбіжність між сукупністю уявлень та конкретним значенням.

На думку З.Д. Попової та Й.А. Стерніна, “умови життя та побуту народу сприяють виникненню понять, що принципово відсутні у носіїв інших мов. Відповідно, в інших мовах немає й однослівного словникового еквівалента для їх передачі” [135, с.71]. В українській мові відсутнє слово, що еквівалентне

німецькому *Besteck* (столові прибори: виделки, ножі, ложки; набір інструментів; позначення судна на морській мапі), *Geschwister* (брати й сестри). Розглядаючи проблему міжмовної лексичної еквівалентності, можна виділити три основних типи лексичних відповідників:

1) лінійні відповідники, коли одній лексемі певної мови відповідає в денотативному плані одна лексема іншої мови;

2) векторні відповідники, коли одному загальнішому за значенням слову мови відповідає кілька конкретніших слів іншої мови;

3) відсутність еквівалента лексеми в іншій мові.

У випадку відсутності еквівалента застосовують поняття “лакуна” чи “безеквівалентна лексика”. Отже, БЛ – лакуни (відсутність поняття в одній мові при наявності його в іншій) [135, с.71-72].

Усталеною є думка, що слово, план змісту якого не можна зіставити з будь-яким іншомовним відповідником, є безеквівалентним. Національно-культурний компонент у слові може виявлятися більшою або меншою мірою, “відкритим текстом” чи приховано, інколи вимагаючи від дослідника додаткових етнографічних знань. Трапляються випадки, коли слова у зіставлюваних мовах, маючи спільний або подібний денотативний компонент, суттєво відрізняються за сигніфікативним показником. Наприклад, українське слово-міфологема *русалка* понятійно не відрізняється від російського, але в семному складі обох слів є деякі диференціюючі елементи: українська сема характеризує реалію як охайну, привабливу, добру до порядних людей, тоді як російська надає негативних рис – зла, страшна, а німецька міфологема означає істоту, яка, крім того, має владу над водою: *“Дѣвки идуть всѣ толпою съ пѣснями на Волгу, бросать вѣнки, провожая русалку, чудовище, представляемое несколькими парнями, покрытыми однимъ парусомъ; впереди нѣсуть не шесть занузанный конский черепъ, позади идетъ дико наряженный погонщикъ”* [СРЯ, 4, с.144].

Усі вказані семантичні угруповання слів можуть бути визнані безеквівалентними, або словами з національно-культурним компонентом, етнографізмами, етнолексемами. Вони позначають усе те, що було чи є

характерним, самобутнім для культури, побуту, традицій українського народу, передають національний колорит, національний менталітет. Проблема полягає в тому, що із семантичного погляду вони неоднорідні за ступенем специфічності. Л.М. Дяченко зазначає, що при визначенні коефіцієнта безеквівалентності треба враховувати й інші елементи компонентного складу семантики: кількість національно-культурних понятійних і непонятійних сем, їх якісний склад (ідентифікуючі, диференціюючі, ідеологічні компоненти), наявність регіональних сем [66, с.50-51], а також смислові відтінки, яких набуває лексична одиниця в різноманітних контекстах.

З огляду на всі ці аспекти, можна розмежувати (класифікувати) національно марковану лексику за ступенем безеквівалентності: 1. Понятійно безеквівалентні слова – звукова оболонка у конкретних зіставлюваних мовах однакова, а значення відрізняється понятійними семами чи лексичним поняттям: *козак, курінь, русалка* (наприклад, в українській та російській мовах). 2. Частково безеквівалентні слова – значення їх відрізняється денотативно-сигніфікативними зв'язками: *сало, калина, січ* (в українській та російській мовах) 3. Інші слова з національно-культурним компонентом – відрізняються конотаціями, прагматикою тексту, засобами передачі понять: *legit, берегиня, верховина* (в українській та російській мовах).

У працях багатьох дослідників також спостерігаються відмінності у визначенні явища безеквівалентності, оскільки критерії, покладені в основу розмежування категорії БЛ та інших “маркованих” понять, що містять етнокультурну інформацію, дещо відрізняються. Спільним є в першу чергу розуміння того, що БЛ – лексика національно маркована, в її семантиці наявний етнокультурний компонент.

З погляду співвідношення однієї мови з іншою в її лексичному складі виділяється насамперед лексика еквівалентна, вона характеризується відповідністю одних і тих самих денотатів. Такі постійні рівноцінні відповідники називають ще корелятами чи паралелями. Деякі дослідники вважають, що повними еквівалентами є терміни, географічні назви, числівники, назви днів

тижня, місяців і под.: *укр. грудень - рос. декабрь - нім. Dezember, Берлін - Берлин - Berlin, понеділок - понедельник - Montag, Катерина - Екатерина - Katharina*. Інші, навпаки, вказуючи на національно-культурну зумовленість виникнення таких слів, відносять їх до складу БЛ: *укр. Мюнхен – нім. Muenchen – чеськ. Mnicha* (має внутрішню форму і мотивоване значення від *mnich* – “монах”); *укр. Лейпциг – нім. Leipzig – чеськ. Lipsko* (від *lipa*). Крім того, власні назви мають велике значення для створення етнічної картини світу поетичного тексту, саме з цього погляду ці лексеми зараховують до складу БЛ.

Цінність БЛ полягає в її безмежному лінгвокультурному потенціалі. Н.Є. Миропольська зазначає, що неможливо уявити процес оволодіння мовою без паралельного засвоєння соціального і культурного надбання народу – носія мови. Мова і культура – два явища, зв’язок між якими опосередкований людиною – носієм даної мови, даної культури [123, с.95-96].

Більш яскраво зв’язок між мовою і культурою виявляється у реаліях. Безеквівалентна лексика може також включати слова-реалії, які позначають, головним чином у текстах, предмети матеріальної культури, що виступають основними для номінативного значення слова. Реалії – це дійсні факти з культури, історії країни, її героїв, традицій, звичаїв, побуту. Поява нових реалій у матеріальному та духовному житті суспільства викликає виникнення реалій у мові. Порівняно з іншими словами мови характерною рисою реалій є її предметний зміст – тісний зв’язок між предметом, поняттям, явищем, яке вона означає, народом (країною), з одного боку, та історичним проміжком часу, з іншого. Тому реалії властивий певний національний (місцевий) та історичний колорит (колорит в даному випадку ми розглядаємо як сукупність особливостей, своєрідність чого-небудь) [123, с.98-99].

Явище безеквівалентності має багато спільних рис і з лакунарністю. Дослідники вважають, що БЛ – це лексична лакуна (у бінарному зіставленні з певною мовою). Мовна картина світу може мати різний вигляд. Вона створюється номінативними мовними засобами – лексемами, стійкими словосполученнями, фразеологізмами, а також значенневою відсутністю номінативних одиниць

(лакунарністю). Про безеквівалентні лексичні одиниці можна говорити як про лексичні лакуни в міжмовному порівнянні, коли постає проблема трансформації. Але все-таки між цими поняттями існують істотні різниці: БЛ визначається у межах кількох (двох) мов, лакуни можуть бути в окремій мові через відсутність однослівної номінації певного поняття, наприклад, українська лексема “молодята” не має антонімічного відповідника, хоч поняття у свідомості мовців існує.

БЛ, як і інші лексичні одиниці, має свій поняттєвий обсяг, який складається з певної кількості семантичних складових. Порівнюючи обсяг лексичних понять співвідносних слів різних мов, часто помічають різницю в семантичних складових, тоді говорять про фонову чи частково безеквівалентну лексику, наприклад, українське слово “ковзанка” не має семантичного відповідника в російській мові, крім слова “каток”, семантика якого значно ширша, вона включає в себе інші семантичні компоненти.

БЛ певної мови представлена власними назвами, словами-символами та реаліями, що існують у певному суспільстві й не мають “однослівного вираження” в іншому, та слова, “відсутність яких пояснюється власне мовними (внутрішньомовними) причинами – неповнотою (дефектністю) словотвірних парадигм” [99, с.43-44].

Схожі за функціями також екзотизми та варваризми. Екзотизми – слова і вирази, які засвоєні з інших мов, тому в їх семантиці відображено поняття “чужої етнокультури”. Варваризми – іншомовні слова або вирази, які повністю не засвоєні мовою, а відображають особливості семантики іншої мови. Вони можуть зберігатися на письмі чужомовну графічну передачу, а при вимові наблизитися до мови першоджерела. Отже, БЛ української мови в порівнянні, наприклад, із німецькою є екзотизмом чи варваризмом у тексті-відповіднику:

Не хотілось в снігу, в лісі,

***Козацьку** громаду*

*З булавами, з **бунчугами***

Збирають на пораду...

Wollte nicht in Schnee und Wälder

*Die **Kosakenscharen***

*Um die Fahnen, um den **Buntschuk***

Zur Versammlung laden.

...I pro neї dobrim ljudjam

Кобзари співають.

(Т. Шевченко.)

...Ihren alten Ruhm besingen

Der Kobsaren Weisen.

(A.Kurella.)

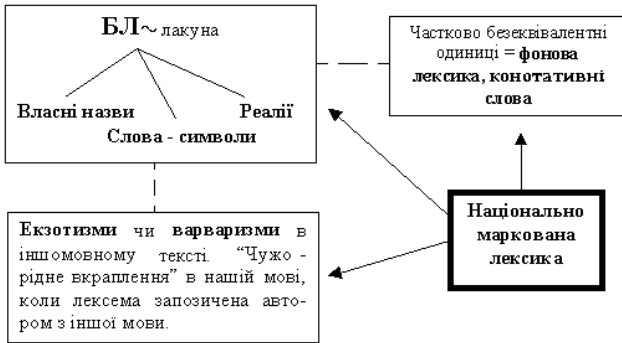
При типологічному вивченні мов активно використовується термін “екзотизм”. Якщо БЛ – це нечисельні одиниці мови, що не мають в іншій мові дослівного еквівалента, а їхнє значення передається як фразові найменування або словосполучення, то екзотизми – це БЛ, запозичена іншою мовою. Таке витлумачення екзотизмів здається більш вдалим. Проте необхідно уточнити критерії, за якими запозичена БЛ стає екзотичною. На наш погляд, значну роль відіграє частота вживання слова, його належність до активного чи пасивного складу мови. Так, якщо БЛ, запозичена кількома мовами, активно вживається носіями цих мов, то експресія нівелюється й екзотичність зникає, напр.: *борці, вареники, пельмені* та ін. [98, с.61].

Якщо автор сам використав іншомовну лексему в своєму творі, вона також буде (залежно від форми) екзотизмом чи варваризмом, її ще називають “іншомовним украпленням” (термін С. Влахова та С. Флорина). “Іншомовними крапленнями” для нас є всі слова і вирази, які автор дає іншою, не своєю мовою в їхньому споконвічному написанні чи в транслітерації, тобто без будь-яких змін. З лінгвістичного погляду багато іншомовних украплень, у тому числі, можливо, і реалій, варто було б віднести до “варваризмів” [34, с.15-16]. Наприклад: *Верблюди заплаче, і кайзак Понурить голову і глянє На степ і на Кара-бутак. Сингичагач кайзак встоп’яне...* (Т.Шевченко). Таким чином, відношення БЛ з іншими “етнокультурними поняттями” можна так представити графічно (див. схему 2.1.).

Розглянувши концептуальні засади використання в лінгвістиці терміна “безеквівалентна лексика”, ми вважаємо, що *безеквівалентна лексема* – особлива одиниця, що відображає національно-культурну своєрідність мови на лексичному рівні, номінує такі явища у сфері певної культури, які не властиві іншим. БЛ – це складова образності тексту, яка несе емоційно-експресивний підтекст, пов’язаний з ідеоетнічним компонентом значення. БЛ слугує для номінації понять та реалій, не має точних лексичних відповідників у соціокультурних парадигмах інших мов,

які порівнюються з вихідною. Наприклад: *укр. свита* – *нім. langer Bauernkittel der Ukrainer* (довгий селянський кітель в українців).

Схема 2.1. Національно маркована лексика сучасної української мови

Специфіка БЛ полягає в її:

- 1) семантиці. БЛ належить до національно маркованої лексики сучасної української мови. У структурі лексичного значення безеквівалентних одиниць завжди наявна сема "національне" (етнічне, фольклорне, символічне);
- 2) конотації. Семантика безеквівалентної лексеми поширюється на контекст (сміслові оточення) цієї одиниці в тканині тексту та весь смисл-зміст твору. БЛ сприяє створенню етнічної картини світу;
- 3) функціонуванні. В ієрархії смислу тексту БЛ виконує функцію доміанти;
- 4) іншомовних лексичних відповідниках. Поява БЛ у тексті наштовхує реципієнта на розуміння етнокультурної приналежності твору. Наявність іншомовної БЛ у тексті створює специфічні умови для сприйняття. Текст починає функціонувати, таким чином, як феномен на межі двох культур.

Безеквівалентна лексика як особлива підсистема у структурі поетичного тексту

Практика слововживання та спостереження над поетичними текстами свідчать, що культура та мова перебувають у діалектичній єдності. Причина такої

діалектики полягає в тому, що мова залежить від культури, як її вербальний компонент, відображаючи за допомогою наявних засобів, реагує на зміни та змінюється сама разом із культурою. Мова виступає засобом вербалізації певного культурного середовища й зберігає в часі інформацію про минуле, утримує в своїй структурі результати пізнання соціумом навколишньої дійсності та передає досвід цього пізнання прийдешнім поколінням. Лексичні одиниці містять у своїй семантиці національно-культурні компоненти й тому несуть важливу культурно-історичну інформацію. БЛ у структурі поетичного тексту виступає як окремий феномен, через який можна отримати інформацію про культуру. Культурні зміни, що відбуваються у певному мовному середовищі, пов'язані з історичними, економічними та іншими змінами, відображаються також у лексичному складі мови й у складі БЛ: *галаган, гульден, ліцитаційний акт, клейнод*.

У композиції поетичного твору такі одиниці актуалізуються. Під впливом дій інтегративних відношень відбувається акцентуалізація периферійних значень, активізація конотативних та асоціативних елементів семантики, спостерігається поширення семантики БЛ на інші смисли речення, строфи, а то й на текст. Унаслідок цього слово набуває маркованості, привертає увагу читача.

У тексті-відповіднику інваріант БЛ перетворюється на культурний варіант, оскільки сприймається носіями іншої мови по-іншому. У переважній більшості текстів безеквівалентні одиниці зберігаються, коли означають “лексичні українізми” [123, с.98], без яких не можна реалістично створити місцевий колорит, передати дух та думки. Часто БЛ виступає перешкодою для розуміння.

Розкриваючи значення безеквівалентних одиниць іншої мови, читач отримує знання про культурний розвиток іншого народу й водночас устанавлює взаємозв'язки між різними культурами (своєю та чужою), інколи доходить висновків про їх спільність чи самотність. Саме тому безеквівалентні одиниці в поетичному тексті привертають увагу читача, актуалізуються, набувають пізнавального та естетичного значення.

Провідними носіями фонових знань для носіїв будь-якої мови та культури є БЛ-назви осіб. Такі БЛ допомагають автору розкрити характер персонажа чи

ліричного героя поетичного твору, уникнувши тим самим значних за обсягом зображень, не властивих для поетичного тексту, прямо вказати на національно-культурну належність героя та всього тексту. З кожною безеквівалентною одиницею пов'язані також своєрідні етнокультурні асоціації у свідомості носіїв мови та культури, що сприяє створенню образу на основі лише однієї лексеми: *козак, гетьман, чумак, москаль*. Безеквівалентні одиниці в композиції поетичного тексту сприймаються як СП, що позначаються на змісті всього тексту. Для розуміння таких слів носіям іншої мови часто необхідний коментар. Наприклад:

<i>На розпутті кобзар сидить</i>	<i>Сидит кобзарь у дороги,</i>
<i>Та на кобзі грає;</i>	<i>С кобзою своєю</i>
<i>Кругом хлопці та дівчата –</i>	<i>Кругом хлопцы да девчата</i>
<i>Як мак процвітає.</i>	<i>Маками алеют.</i>

(Т. Шевченко.)

(Б. Турганов.)

*Still sitzt **der Kobsar** am Kreuzweg,
Läßt die Saiten rauschen;
Rings die Mädchen und die Bursche
Blühn wie Mohn und lauschen.*

(Erich Weinert.)

Кобзар – український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі; скальд, менестрель, трубадур [СУМ, 4, 200].

Слова *кобза, кобзар* також подаються в словнику російської мови з визначенням “старовинний український музичний інструмент” та “український народний співець” [ТСРЯ, с. 279].

Кобза – старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент [СУМ, 4, с.200]. Слово запозичене з тюркських мов, очевидно походить від турецького *koruz* “вид однострунної гітари” [ЕСУМ, 2, с.476].

Безеквівалентні лексичні одиниці української мови (*кобза, кобзар*) у наведених контекстах сприяють створенню етнічної картини світу поетичного тексту. У текстах-відповідниках вони сприймаються як реалії іншої етнокультури, екзотизми. На їх основі створюється своєрідна модель світу, тобто поетичний

текст починає існувати як феномен української культури на теренах іншої. Такі міжкультурні “зв’язки” з’являються через сприйняття образів-сміслів, які виникають на основі української БЛ.

Носіям, наприклад, німецької мови для розкриття семантики цих лексичних одиниць потрібні тлумачення, які ґрунтуються на встановленні етнокультурної належності слів, тобто *Kobsar – Kobsaspieler, ukrainischer Volksliedersaenger (Kobsa – altes ukrainisches Zupfinstrument)*. [Кобзар – той, хто грає на кобзі, українській народний співець (Кобза – стародавній українській щипковий інструмент)].

Дніпро, брат мій, висихає,

Мене покидає,

І могили мої милі

Москаль розриває...

(Т. Шевченко.)

Щоб він не плакав, не журився,

Щоб він де-небудь прихилився,

*То oddadуть у **москалі**.*

(Т. Шевченко.)

Stumm und trocken rinnt der Dnjepr,

Einst des Lands Gebieter,

Und in meinen heiligen Gräbern

*Wühlt der **Moskowiter**.*

(Erich Weinert.)

Damit er weint nicht, nicht betrübt

Und ohne Hausung bleibt – da gibt

*Man ihn zu den **Soldaten** fort!*

(H. Rodenberg.)

Москаль – застаріле “солдат”, “росіянин” [СУМ, 4, с.808] є похідним від *Москва*. Таке слово з подібними значеннями трапляється й у інших мовах: словацька *Moskal’* “росіянин”, білоруська *москаль* “солдат”, німецька *Moskowiter*, *Soldat* [ЕСУМ, 3, с.519].

Явище безеквівалентності виявляється на основі порівняння відповідних контекстів. *Москаль* – в українській мові “солдат”, а також росіянин. У порівнянні, наприклад, з німецькою мовою реалії *москаль (soldat)* відповідає *Knecht (Landsknecht)*, *Soldat* – лексема, що існує в багатьох мовах (без ознак національної маркованості). *Moskal* – похідне від “Москва” німецьким читачем сприймається саме як “росіянин” чи “москвич”, тому можна спостерігати в

перекладі “*Moskowiter*”. У іншому контексті зрозуміло, що “*оддадуть у москалі*” – до війська, тому й передано *москалі* – *Soldaten*.

<i>Тече вода в синє море,</i>	<i>Es zieht der Strom unendlich sich</i>
<i>Та не витікає,</i>	<i>Hinab zum blauen Meer;</i>
<i>Шука козак свою долю,</i>	<i>Vergebens wandert der Kosak</i>
<i>А долі немає.</i>	<i>Dem Glücke hinterher.</i>
<i>Пишов козак світ за очі;</i>	<i>Kommt der Kosak an fernen Strand;</i>
<i>Грає синє море,</i>	<i>Es tönt des Meeres Gischt,</i>
<i>Грає серце козацьке...</i>	<i>Es tönt des Kosaken Herz...</i>
<i>(Т.Шевченко.)</i>	<i>(E.J. Bach.)</i>

Козак (козаченько) – вільна, незалежна людина; парубок; член військового формування вільних поселенців на окраїні держави; соціальний тип [ТСУМ, 2, с.279]. Саме слово – давнє запозичення з тюркських мов.

БЛ-реалії назви осіб *кобзар*, *козак*, *москаль*, *та ін.* сприяють створенню етнічної картини світу. Авторі використовують ці лексичні одиниці переважно з метою відтворення особливостей історичної доби, суспільно-політичних умов тощо. Наявність таких лексичних одиниць у композиції поетичного тексту забезпечує розуміння та сприйняття твору як феномену певної національної культури. Безеквівалентні лексичні одиниці в тексті-відповіднику створюють умови для етнічної ідентифікації; поетичний текст, таким чином, сприймається реципієнтом як явище іншої культури на теренах власної. Поетичний текст стає джерелом країнознавчої інформації.

Процес осягнення художнього слова, що належить до класу безеквівалентних та реалізується в поетичному тексті, здійснюється лише на фоні культурного середовища тексту. Для трансформації таких одиниць необхідно, у першу чергу, “проникнути” у фонові знання представників іншої культури, розкрити культурно-естетичний смисл середовища, використати історико-культурний контекст з безліччю його варіантів. Це можуть бути, наприклад, слова-символи, тобто символіка життя, що пов’язана з народним світобаченням, з історією, які

знайшли своє відображення в своєрідній символічній лексиці, словах-образах: *калина*, *верба* – дівчина, *явір* – парубок. Трансформація таких одиниць – своєрідна проблема, оскільки автор мусить розуміти, що “буквальне перенесення” часто є недоречним. Носії іншої мови та культури не розпізнають символічного значення, бо в їхньому середовищі воно відсутнє. Часто доречнішою була б заміна своєрідним образом-символом іншої культури.

Наприклад:

Калина – рослина-символ України. Слово походить із праслов'янської мови *kalina – похідне від *kalъ* “мокра земля, болото, драговина”, назва зумовлена вологолюбністю калини та її поширенням у болотистих місцях [ЕСУМ, 2, с.350]. Кушова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди [СУМ, 4, с.70].

Тоді неси мою душу

Туди, де мій милий;

*Червоною **калиною***

Постав на могилі.

(Т. Шевченко.)

Тогда неси мою душу

Туда, где мой милый,

*И поставь **калиной** красной*

Над его могилой.

(Л. Длигач.)

Образ *червоної калини на могилі* створює етнічну картину світу в межах поетичного контексту. Таке розуміння виникає й у російського реципієнта. Згадаємо також “Калина красная” В. Шукшина. Але, наприклад, для німецькомовного читача образ *калини* не має такого значення, тому в багатьох контекстах можна спостерігати заміну: *калина* – *Esche* (*ясень*).

...I ідуть по долині

I йдучи співають.

Як діточок двоє,

*Під тую **калину** -*

Прийшли, посідали

I поцілювались.

(Т. Шевченко.)

Und im Tale gehen sie,

Gingen so wie Kinder,

Plauderten und singen.

*Bei der **Esche** stehn sie,-*

Lassen dort sich nieder,

Küssen dort sich wieder.

(H. Zimmer.)

Образ калини є ключовим для української етносистеми. Наприклад, у поетичних творах Т.Шевченка лексема *калина* та її форми подається у 39 окремих контекстах [КПТ, 2, 781-781]. Про етнокультурне (сакральне) значення цієї лексичної одиниці можуть переконливо свідчити такі контексти її вживання: *Хто посадить на могилі Червону калину? (Т. Шевченко), А в головах у дівчини – Червону калину (Т. Шевченко).*

Значну групу БЛ становлять топоніми. Можна, звичайно, заперечувати віднесення географічних назв до класу безеквівалентних одиниць мови: у нашому глобалізованому суспільстві межі між народами та культурами настільки тонкі, що більшість іншомовних назв сприймаються як цілком сприйнятні та зрозумілі. Необхідно також враховувати й те, що “топоніми пов’язані із певними подіями життя народу – носія мови і культури” [123, с.99]. Крім своєї основної функції (назва об’єкта) географічні назви виражають певну історичну подію: *Лиман, Жовті Води, Берестечко, Крути*. А.К. Мойсієнко пише, що топонім у художньому творі нерідко стає конденсованим образом певної історичної картини, події, яка в контексті набуває відповідного емоційно-оцінного вираження. Вертикальний контекст того чи того топоніма “оживає” у зв’язку з контекстуальною поєднаністю останнього з іншими домінантами, наприклад, на позначення особи [126, с.146-147].

Так само невичерпним джерелом пізнання іншомовного культурного середовища є антропоніми, з якими пов’язані історичні події: *Богдан, Довбуш, Трясило*. Крім того, ім’я в художньому тексті часто виступає засобом розкриття характеру героя, його якостей тощо, наприклад, *Нетяга, Галайда, Чураївна, Байда*. Такі БЛ актуалізуються у поетичному тексті, розширюють своє значення, вступаючи у суперструктурні зв’язки з іншими смисловими елементами тексту, посідають СП.

У тексті-відповіднику власні назви, як правило, не замінюються. Вони теж посідають СП, але викликають інші етнокультурні асоціації. Частіше виступають тими засобами, що пов’язують між собою два чи кілька культурних середовища,

наприклад, *Ганна Іванівна*, *Микола* в російському відповіднику, *Ran Hetman Taras, Zar Nikolaus* у німецькому.

Наприклад:

Тарас – поширене в Україні чоловіче ім'я. Від грецького слова *tarassō* “бентежу, турбую” (буквально: бунтівник) [ВІЛ, с.88-89].

Скромна праця моя –

То не тишина окраса,

Але в тому, їй-богу,

Не бачу біди –

Щось у мене було

*І від діда **Тараса**,*

І від прадіда –

Сковороди.

(В.Симоненко.)

*Обізвався **Тарас Трясило***

Гіркими сльозами:

*“Бідна моя **Україно**,*

Стоптана ляхами!”

(Т.Шевченко.)

Ради громких похвал

Не привык я стараться,

Скромен труд мой,

Но в этом не вижу беды,

Что-то было во мне

*И от деда **Тараса**,*

И от прадеда –

Сковороды.

(Н.Костенко.)

*Und es rief **Taras Trassilo**,*

Weinend rief der Kühne:

“Ach, sie haben dich zertrampelt,

*Meine **Ukraine!**”*

(Erich Weinert.)

У першому контексті особові імена мають велике значення для характеристики ліричного героя, наприклад, *Я (ліричний герой – автор) – дід Тарас (Шевченко) – прадід Сковорода* – створюється коло асоціацій, семантика безеквівалентних одиниць нашаровується на смисл-зміст усього тексту. Особове ім'я *Тарас Трясило* перегукується з лексемою *Україна*, даний контекст демонструє зразок асоціативного поєднання значень двох лексичних одиниць. Виникає паралель між двома образами на основі асоціацій: *Тарас Трясило – народний герой, вболіває за долю України.*

У текстах-відповідниках особові імена вносять у тканину твору етнічний струмись. У першому контексті спостерігаємо виникнення схожих асоціацій: *Я (ліричний герой – автор) – дід Тарас – прадід Сковорода*, але виникає також

розуміння того, що *Я* – українець. Сприймаючи контекст-переклад, читач розуміє, що цей текст – надбання іншої культури, тобто власне ім'я функціонує як екзотизм. Виникає своєрідна поетична картина світу.

БЛ відіграє провідну роль в образній системі поетичного тексту. Значення безеквівалентної одиниці виступає додатковим атрибутом характеристики багатьох образів тексту, а інколи й усього твору, тобто БЛ відіграє роль одиниці, на основі якої виникають конотативні, асоціативні, імплікативні та ін. смисли. Особливої актуалізації, на думку дослідників, у зв'язку з вертикальним контекстом набувають реалії, що є характеристичними для конкретної епохи і виконують у художньому творі смислову і естетичну функцію [126, с.149].
Наприклад:

1) БЛ-назви одягу створюють образ ліричного героя, на їх основі формується уявлення про соціальний статус: *Гадюки-вуса, **кобеняк**, - Козак напевно з Кобиляк (О. Олесь); Вітрик заліз під її **кентарик** І на грудях у неї заснув, як дитя (Д. Павличко); Вона дивно подивилась на мене, Скинула великі **юхтові чоботи** (Д. Павличко)*. Більше того, на їх основі можуть створюватися не лише образи людей, а й певних предметів, об'єктів тощо: *Далі, все далі! Он латані ниви, Наче **плахти**, - навкруги розляглися (Леся Українка) – образ ниви; Рясний цвіт обтрусили вишні на солом'яний твій **капелюх** (В. Симоненко) – образ української хати; Не **китайкою** покрилися Козацькії очі (Т. Шевченко) – образ смерті;*

2) БЛ-антропоніми формують додаткові смисли, наприклад, про риси характеру ліричного героя, його соціальний стан: *Щоб він де-небудь прихилився, То oddadуть у **москалі** (Т. Шевченко)*. Такі безеквівалентні одиниці у композиції поетичних текстів, у лаконічній формі (часто одним словом), створюють образ історичної епохи, історичних подій тощо: *Тече вода в синє море, Та не витікає, Шука **козак** свою доля, А долі немає (Т. Шевченко); Братерство славне ожива. А сивий **гетьман**, мов сова, Ченцеві зазирає в вічі (Т. Шевченко)*. БЛ-антропоніми можуть створювати своєрідні ліричні, емоційні образи, доповнювати розуміння психології ліричного героя тощо: *Ось він вибіже за хату І почне кричати:*

”Тату!..” (О. Олесь); Нікому не мовив “тату” І вірив, що так і слід (В. Симоненко);

3) БЛ-назви будівель говорять, насамперед, про місце розгортання подій: *Все так же над озером мріє калина, де юність моя протекла; і мати моя вигляда свого сина в хатині сумній край села (В. Сосюра); Прийшли в Дар’ю, на якор стали; З ватаги письма принесли (Т. Шевченко).* Щоправда, такі безеквівалентні елементи можуть виступати одиницями, що створюють додаткові смисли психологічного стану ліричного героя: *Сидів в шинку і пив горівку, Бо коло серця щось пекло (І. Франко).* Крім того, навколо БЛ можуть формуватися основні смисли усього твору, коли вони виступають так званими фінальними образами, на ґрунті яких роблять підсумки, формують смисл-зміст усього твору: *До нього заговорить пілігрим: - Поети! Мудреці! – мудріші змія! Не полишайте нашого коша (Б. Олійник).* **Кіш** – у даному контексті не просто будівля, а образ батьківщини;

4) БЛ-предмети побуту вносять до тексту додаткову інформацію про національно-культурні особливості: *На весіллі бринять чарочки, - Хай здорові живуть молодята! (Леся Українка).* На основі БЛ створюються неповторні “зорові” образи поетичного твору: *І дні, мов глечики з Опішні, Протяті шпагами вогнів (І. Драч);*

5) БЛ-символи відображають особливості національного світобачення та сприйняття навколишньої дійсності, створюють особливі ліричні образи тощо: *У хмільні смеркання мавки чорноброві Ждатимуть твоєї ніжності й любові (В. Симоненко); Та впливи русалкою Завтра серед ночі, А я вийду гуляти з ним, А ти й залоскочеш (Т. Шевченко).*

Звичайно, перерахувати всі можливості безеквівалентних одиниць для створення образів у поетичних текстах складно, оскільки зробити це можна, лише спираючись на окремі контексти, яких існує безліч.

Значення та функції безеквівалентної лексики як “сильної позиції” в композиції поетичного тексту

Образи в поетичному тексті “накладаються”, тобто, з’являючись, один образ-смысл передбачає появу наступного, той, у свою чергу, разом із попереднім (або навіть наступним), викликає появу іншого. Але, якщо в цьому ланцюгу зникає цілісність (з’являється незрозумілий елемент, “чужа” лексема), увага відразу зосереджується на ньому, щоб подолати нерозуміння. Є підстава стверджувати, що БЛ у композиції поетичного тексту перебуває в СП.

Висування БЛ у СП в композиції поетичного твору зумовлюють:

1. **Незвичність.** Безеквівалентна лексема означає поняття, невідоме читачеві, і тому потребує певних зусиль для декодування значення слова. Це можуть бути історичні реалії, давні народні символи, обряди, застарілі назви та ін.: *І часових переміяли, Синємундирих часових (Т. Шевченко); Цимбали гули, як дзвіниця, дзвонили, як срібна осика (Д. Павличко).* Така БЛ часто вимагає пояснення після тексту: *синємундирні часові – жандарми; цимбали – старовинний музичний інструмент, що складається з дерев’яного корпусу трапецеїдальної форми і металевих струн, на яких грають, ударяючи молоточками або паличками.*

2. **Зв’язок із національною культурою.** Значення більшості БЛ зрозуміле носіям мови – багато слів є традиційними, означають звичні поняття, притаманні певному етносу. Такі безеквівалентні одиниці сприяють оформленню “національної ідентифікації” твору і виступають чинником, який надає можливість ототожнити окремих текст із певною культурою, створити коло виразних етнокультурних асоціацій тощо: *І дні, мов глечики з Опішні, протяті шпагами вогнів (І. Драч). Мелькають червоні жупани, Вирус, кипить Дніпро, І Байда стріляє в султана, Підвішений за ребро (В. Симоненко).*

А.К. Мойсієнко звертає увагу на те, що численні номінації на позначення реалій із життя і побуту народу, які функціонують у композиції поетичного тексту, крім власне денотативної означеності, виконують різні конотативні

функції, доповнюючи чи видозмінюючи певний емоційний, духовний контекст [126, с.151].

Розглядаючи композиційну роль БЛ у поетичному тексті, ми виходимо з того, що безеквівалентна лексема – мовний знак, і їй, як і будь-якому мовному знаку, можна дати характеристику за чотирма різними аспектами:

- 1) вона може вступати в зв'язок з іншими мовними знаками,
- 2) вона визначає щось,
- 3) вона означає щось,
- 4) вона здатна викликати в людини, яка її сприймає, певну реакцію [188, с.12].

БЛ – лексика національно маркована, саме цим визначається СП. БЛ – смислова домінанта у композиції поетичного тексту. Отже, вступає в зв'язок з іншими елементами тексту, що висувуються внаслідок свого смислового чи структурно-композиційного значення. БЛ, як мовний знак, утворює зв'язок з іншими знаками групи (тексту), крім того, у поетичному тексті зв'язок елементів відбувається не лише за лінійним принципом, тобто БЛ взаємодіє не лише з елементами, що розташовуються перед нею чи після. Для поетичного тексту властивий також суперструктурний (вертикальний) зв'язок. (Ю.М. Лотман, Н.А. Абієва, Л.Л. Безобразова). БЛ навіть є читачеві думки та емоції, оскільки означає назви чи реалії, характерні для етнокультури. Таким чином, БЛ стає чинником, що “підштовхує” до розуміння “належності” тексту, визначає його національно-культурну специфіку та ін.

Мовний знак має не лише “значеннєву” функцію, але й “відносну”. Мовний знак означає (називає) щось, а БЛ як мовний знак, вказує також на певну національно-культурну та мовну належність. Твір-відповідник, наприклад, починає існувати на межі двох культур. З одного боку, читач сприймає поетичний текст як будь-який інший звичний для нього, поки не з'являється безеквівалентна лексема, значення якої поширюється на всю композицію, і читач починає сприймати текст як надбання іншої культури. Поетичний текст, позбавлений БЛ, відразу втрачає такі національно-культурні значення: *И пот его, под солнцем сед,*

Дрожит на лбу его устало. А я готовлю наши обед – малай, и яблоки, и сало (Л. Смирнов) – у свідомості російськомовного читача на основі цього тексту з'являється картина, яка говорить як мінімум, що я (ліричний герой твору) не росіянин, оскільки слова *малай* людина, яка сприймає поетичний текст, не знає взагалі, а *сало* – ідентифікація українця.

Мовні знаки використовують люди з певною метою, у першу чергу, для того, щоб передати інформацію (свої думки, емоції, переживання та ін.) іншій людині. Вони виступають засобом комунікації. Отже, мовні знаки використовуються людьми для обміну інформацією. Передавання інформації може відбуватися з різною метою. Щоб досягти необхідної мети, людина мусить використовувати такі мовні знаки, які викликали б у того, хто сприймає даний знак, необхідний ряд асоціацій, емоцій, вражень та ін. БЛ у поетичному тексті сприймається носієм мови як національно-культурний символ (за умови, що людина розуміє значення БЛ). У трансформованому іншою мовою тексті БЛ виступає тим засобом, який пов'яже даний твір з іншою культурою (за умови, що людина розуміє значення БЛ). Якщо людина, носій іншої мови, не розуміє значення БЛ у тексті, то даний мовний знак так само буде сприйматися нею як “чужий” елемент. Зв'язок з етнокультурним шаром з'явиться лише тоді, коли людина, яка сприймає поетичний текст, зможе декодувати цей “чужий” елемент: *Ты мой далекий, золотокосий, последний квинень. А я вот серпень... Да, я уж – серпень... Серпень...* (А. Смирнов).

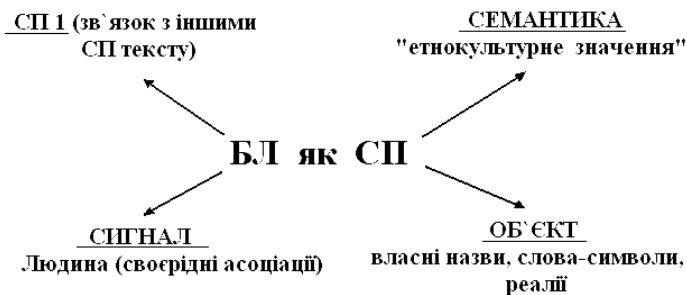
Усі ці чинники дають нам підстави визначати БЛ як особливий вид СП-домінант поетичного твору.

Визначення БЛ як СП можна передати схематично (див. схему 2.2.).

Отже, БЛ у композиції поетичного твору висувається в СП, оскільки вступає в смислові зв'язки з іншими композиційними та смисловими домінантами тексту. Семантика БЛ (етнокультурне значення) поширюється на інші смисли, а частіше на зміст усього тексту, сприяючи ідентифікації певного тексту з культурним середовищем (виникнення етнічної картини світу). БЛ у композиції поетичного тексту виступає своєрідним сигналом, який розгортається в смисловій ієрархії

твору, сприяє виникненню асоціативних зв'язків з певним етносом. Ці зв'язки виникають через те, що до складу БЛ належать національно марковані лексичні одиниці (у структурі лексичного значення БЛ наявна етнокультурна інформація): власні назви, слова-символи, реалії.

Схема 2.2. Безеквівалентна лексика як сильна позиція в композиції поетичного тексту

Висування БЛ у СП підтверджується й спостереженнями над смисловою організацією поетичних текстів, коли безеквівалентні одиниці, виступаючи структурними елементами твору, починають виконувати не лише комунікативну, але й естетичну функцію. У комплексі з іншими СП вони розширюють свої експресивні можливості. Дослідники вказують на той факт, що лексичне значення слова “конструюється” на основі певних факторів, кожен з яких виконує певну роль. Лексичне значення БЛ визначається також здатністю слова співвідноситися: 1) з певним предметом чи 2) з поняттям як логічною категорією та 3) функціональним фактором.

На думку лінгвістів, функціональний фактор надзвичайно важливий для виявлення національної своєрідності мови. Саме у функціонуванні мовних одиниць та лексичних значеннях виявляються або проступають “певні ознаки”, які й визначають національну специфіку мови [65, с.41]. Функціональний підхід до БЛ допомагає вирішити одну з найважливіших проблем – визначити поведінку цієї своєрідної лексичної одиниці в поетичному тексті, дослідити взаємодію мовних одиниць у певному контексті.

Розгляд поетичного тексту як системи СП, що утворюють ієрархію смислу, дозволяє, на нашу думку, формалізувати його семантику. Формалізація семантики тексту найкраще може бути представленою в моделюванні. Модель – це текстова структура, закодована у вербальних та інших знаках. Отже, окрема СП поетичного тексту – це одинична складова моделі цілого тексту. Свідомість людини у процесі сприйняття дійсності враховує постійні, суттєві ознаки, явища, ситуації тощо, залишаючи поза увагою менш важливі. Таким чином, у свідомості людини відбувається формування моделі явища. У нашому випадку – смислової моделі поетичного тексту. Поетичний текст являє собою вертикальну і горизонтальну моделі. Звичайно, таке розмежування умовне, але ми виходимо з розуміння одного з центральних понять мовознавства – структурності, що є невід’ємним атрибутом поетичного тексту. Під *структурою* ми розуміємо спосіб організації одиниць тексту в цілісну систему, тобто це *композиція* поетичного твору.

Усі зв’язки смислових елементів поетичного тексту не є послідовними чи однобічними, елементи, що потрапляють у СП, зіставляються та протиставляються, перегукуються, утворюють асиметричні відношення. Тому поетичний текст, на нашу думку, доцільніше було б визначити як асиметричну модель. СП – одиниця моделі, що має свій смисловий розвиток у єдності з іншими СП тексту, і рідше – як остаточна одиниця смислу (вершина ієрархії всіх чи багатьох СП тексту). Безеквівалентні одиниці в поетичній композиції, висуваючись у СП, виступають складовими поетичної моделі, тим самим виконують першочергову роль у формуванні смислу цілого тексту.

Спробуємо прибрати безеквівалентну лексичну одиницю і поетичний текст втратить свої асоціативно-виражальні можливості, більше того, може змінитися смисл усього тексту. Наприклад: *Не можу забути! Не гоїться рана! Мов жалібні нути із струн теорбана чи голосно грають, чи ледве їх чути, все жалем проймають – не можу забути! (І.Я. Франко.) Т(е)орбан* – музичний інструмент. Цей образ містить у собі глибокі смислові асоціації, у читача можуть виникати навіть своєрідні звукові образи. Замінімо рядок *із струн теорбана*, наприклад, на

інший: чи звуки баяна – кількість голосних така ж, риму збережено, але звуковий образ у свідомості читача відразу змінюється. Опустимо цей рядок з БЛ цілком: *Не можу забути! Не гоїться рана! Мов жалібні нути, що голосно грають, чи ледве їх чути, все жалею проймають – не можу забути!* – змінюється не лише звучання, а й смисл усього тексту. Крім того, образ *струн теорбана* вступає в зв'язок з іншими СП вертикальної моделі, скажімо, з образом *рани, що не гоїться*: *Не гоїться рана!* – *Мов жалібні нути із струн теорбана*. Підтвердженням того, що БЛ посідає у композиції поетичного тексту СП, є також збереження цих одиниць у іншомовному відповіднику: *Нет выхода мукам! Горит моя рана! Пронзительным звуком Струны теорбана...* (Б. Турганов.)

Доведемо, що БЛ перебуває в композиції поетичного тексту в СП. Побудуємо логічний умовивід: отже, якщо твердження, що БЛ посідає у поетичному тексті СП, є вірним, то це означає, що БЛ виступає також одиницею організації смислу всього тексту й є елементом ієрархії змісту твору. Для адекватної передачі поетичного твору необхідною умовою є відтворення змісту, тобто якомога точніше необхідно перенести “сміслову організацію” першотвору. Це означає, що втрата БЛ деформує смислову ієрархію та впливає на зміст усього твору. Вірне відтворення БЛ у тексті-відповіднику не спричиняє порушення смислової організації та змісту. Наші спостереження доводять цей факт тим, що більшість БЛ у композиції поетичного тексту при його передачі іншими мовами зберігається. Власні назви відтворюються – 100%, БЛ-реалії – майже 90% (10% – відбувається заміна, коли в іншій мові існує культурний відповідник, тобто схожа за ознаками чи функціями реалія), слова-символи передаються без змін у 60% текстів, проаналізованих у ході дослідження (40% – відбувається заміна власними культурними відповідниками та символами для адекватного розуміння носіями іншої мови змісту тексту, відтворення асоціацій тощо).

Поетичний текст розглядається лінгвістикою як своєрідна мовна ієрархія, тобто аналізується статус та функції мовних одиниць з точки зору їх текстотвірної цінності. Такий підхід дозволяє обрати нову позицію їх вивчення. “Виявляється, що кожна мовна одиниця зорієнтована і, так би мовити, налаштована на верхній

ярус, вносить свій конструктивний вклад у його утворення. Така орієнтація може розумітися як результат сполучення на кожному ярусі мови структурних і функціональних компонентів: мова будується як ієрархія одиниць і відкриває собі вихід у мовлення за допомогою текстуальної перспективи” [27, с.13].

БЛ як один із видів СП поетичного тексту так само вступає в ієрархічні відносини з іншими елементами тексту, бере участь у формуванні цілісної смислової системи. Для розкриття значення БЛ у композиції поетичного тексту необхідно в першу чергу окреслити її функціональні особливості. Найкращий спосіб зрозуміти певне явище – визначити його функції. Під функцією мовного елемента в лінгвістиці розуміють певне цільове призначення, що додається до тієї ролі, яку даний елемент відіграє в передачі безпосередньої предметно-логічної інформації [89, с.174-175].

Своєрідність БЛ полягає в тому, що вона називає не лише певні предмети, явища та факти, а й містить у собі певний “відсоток незвичності” для читача, вступаючи в складну систему зіставлень та протиставлень, формує коло етнокультурних асоціацій тощо. БЛ впливає на характер сприйняття поетичного тексту як цілісної ієрархічної моделі. Відповідно до цього всі функції БЛ можна поділити на зовнішні та внутрішні. Розмежування таких функцій (хоча вони постійно взаємодіють) проводиться на тій основі, що позиція читача є зовнішньою стосовно тексту, а позиція автора – внутрішньою. Читач сприймає БЛ у композиції поетичного твору як особливу лексичну одиницю, яку використав автор із певною метою.

У широкому розумінні можна виділити також кілька внутрішніх і зовнішніх функцій БЛ, які корелюють одна з одною (див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1. Функції БЛ у композиції поетичного твору

<u>Зовнішні</u>	<u>Внутрішні</u>
1) Репрезентативно-локативна	1) Номінативно-емотивна
2) З’єднувальна	2) Фатична
3) Організуюча	3) Текстоутворювальна

3а) Функція організації смислу

3б) Функція композиційної організації

3в) Функція стилістичної та жанрової організації

4) Пізнавально-апелятивна

4) Кумулятивна

Номінативно-емотивна функція виступає як внутрішній бік репрезентативно-локативної функції. Репрезентативна функція звернена до читача. Письменник, уводячи в композицію твору певну БЛ, намагається “перенести” читача в систему особливих національно-культурних “відношень” та реалій, специфічних для його етносу, вказати на місце, час дії та ін. БЛ не лише позначає (називає) об’єкти дійсності, але й збуджує (хвилює) певні почуття, емоції, суб’єктивні оцінки читача. Тобто БЛ наштовхує його на певне особливе “очікування”, формує коло національно-культурних асоціацій, які може винести читач із даного твору: *І пішов я тоді до **Петлюри**, бо у мене итанів не було. Скільки нас отаких біля муру од червоної кулі лягло! (В.Сосюра.)*

З’єднувальна функція виступає як зовнішня по відношенню до внутрішньої фатичної функції. Особливість фатичної функції БЛ полягає в контактовстановлювальних можливостях таких лексичних одиниць. Вони привертають увагу читача, налаштувавши його на сприйняття певної інформації. БЛ у композиції поетичного тексту вступає в складну систему зіставлень та протиставлень із іншими елементами (СП) композиції. Водночас безеквівалентна лексема може стати основним конструктивним засобом для утворення зв’язку між цими елементами та ієрархією художнього твору як цілого. БЛ, таким чином, стає формою утворення та існування художнього тексту як цілісної системи. Часто це відбувається у фольклорних творах чи віршах, у яких домінують фольклорні символи: *Ми на роботу йдем. На хмарних **рушниках** зоря квітки виводить... (В. Сосюра); Тече вода в синє море, Та не витікає, Шука **козак** свою долю, А долі немає (Т. Шевченко).*

Опис текстоутворювальних функцій БЛ у композиції поетичного твору можливий лише через функцію організації читачького сприйняття. БЛ як СП поетичного тексту, займає відповідно високе місце в смисловій ієрархії твору,

впливаючи, таким чином, на зв'язки інших композиційних елементів. Своєрідність БЛ може також визначати жанр твору та його стилістичні особливості.

Кумулятивна функція характеризує слово як певну одиницю культури, з якою воно пов'язане і яку воно відображає через лексичне поняття. Але носіями іншої мови та культури таке поняття може бути незрозумілим, тому зовнішня функція БЛ – пізнавально-апелятивна: *Cudiv в шинку і тив горівку, бо біля серця щось пекло (І. Франко). – Er saß im Schenkchen, Wodka trank er, Sein Herz tat weh... (Erich Weinert)*. Реципієнтові, щоб зрозуміти даний художній текст, необхідно знайти поняттєвий еквівалент у рідній мові, пов'язати отримане значення з певним культурним середовищем. Тільки так він зможе розкрити значення БЛ, встановивши поняттєві зв'язки між культурами. Але для визначення та дослідження всієї функціональної системи БЛ необхідна її детальна типізація.

БЛ, як уже зазначалось, містить етнокультурну інформацію. Т.А. Космеда пише, що етнокультурна інформація розглядається нами як різновид прагматичної інформації, яка повинна бути наявна у структурі лексичного значення слова. Безумовно, підвищену експресію зберігають слова, що містять у своєму значенні етнокультурну інформацію. До такого типу слів належить насамперед безеквівалентна лексика. При цьому у носіїв мови (як рідної, так і нерідної) вона викликає різні асоціації, а експресія проявляється не однаковою мірою. Багатозначні слова можуть мати лише один *лексико-семантичний варіант* (ЛСВ), який не знаходить собі іншомовного еквівалента, що іноді підвищує експресію й інших ЛСВ даного слова. Так, українська лексема *рушник* має два ЛСВ, перший з яких означає “довгастий шматок тканини (бавовняної, льняної, полотняної і т.д.) для витирання обличчя, тіла, посуду тощо”. Цей ЛСВ має в російській мові еквівалент *полотенце*. Однак другий ЛСВ українського слова *рушник* ніби “віддає” частину своєї експресії першому ЛСВ. У другому значенні укр. *рушник* – “шматок декоративної тканини з вишитим або тканим орнаментом, традиційно використовується для оздоблення житла, в українських народних обрядах і т.д.” Експресія слова підвищується за рахунок активного

функціонування даного ЛСВ у складі фразеологізмів української мови (*брати рушники, вернутися з рушниками, готувати рушники, подавати рушники, присилати рушники, присилати за рушниками, стати на рушник*) [98, с.59-60].

Значення БЛ як СП характеризується ознаками, які демонструють інші експресивні символи та смислові центри в композиції поетичного твору. Крім того, БЛ виступає домінантою в композиції поетичного тексту не тому, що це зумовлене внутрішніми факторами – текстовими чи композиційними, а через свою загальнокультурну значимість у ієрархії лексичних одиниць певної мови. Як зазначає А.Д. Райхштейн, що кістяк цієї ієрархії з лінгвістичної точки зору формується головним чином із узуальних системно-мовних одиниць – слів та стійких словесних комплексів, що виражають найбільш уживані національно-специфічні явища; її периферію складають чисельні вторинні, паралельні, субстандартні, ненормативні й чисто мовленнєві утворення тієї ж референтної віднесеності. Основні семантичні відношення в середині цієї ієрархії, що відображають міру загальнокультурної значимості одиниці, – це відношення включення (гіперо- і гіпонімічні відношення) [141, с.71]. Отже, саме цією обмеженістю визначається СП безеквівалентних одиниць.

Функціонально-смилова сфера багатьох слів та словосполучень у художньому тексті, у тому числі й у тексті поезії, обмежується мікроконтекстом, тобто вони не мають великого впливу на контекст, смислові, асоціативні та інші рівні всього твору. Але в ліричних творах (переважно невеликих за обсягом) лексика з національно-культурною семантикою виявляється основним показником, хоча часто й не має безпосереднього відношення до сюжету. БЛ, наприклад, може вказувати на час та місце дії, тобто виконувати локативну функцію: *На паниціні пшеницю жала...* (Т. Шевченко.) - *Sie mälte Weizen für den Herrn...* (A. Kurella.)

Безеквівалентні лексичні одиниці висуваються також у СП, коли позначають своєрідні країнознавчі реалії художнього тексту. Країнознавчі реалії виступають своєрідним орієнтиром щодо місця, часу дії. Таким чином, вони утворюють фон цілого твору. Інколи вони служать матеріалом для характеристики героїв,

називаючи не тільки риси характеру, які властиві даному народу, але й одяг, їжу, будівлі, улюблені види діяльності, традиції та звичаї, а також спосіб поведінки та висловлення думок героїв [45, с.30-31].

“Фольклорна символіка – явище національно-специфічне. Власне українська символічна мікросистема характеризується значною кількістю неповторних народнопісенних образів, яких немає в інших культурах. Українські символи створені на тлі особливої соціальної значущості вихідної реалії за принципом різноманітних мотиваційних моделей, у яких відображене національне бачення навколишнього світу” [64, с.71]. Наприклад:

Було, роблю що, чи гуляю,

Чи богу молюся,

Усе думаю про його

І чогось боюся.

Дурна була, молодая,-

Я все вигладала,

Чи не шле за рушниками...

(Т. Шевченко.)

Бывало, думаю, гуляю,

Сижу за работой,

Всё о милом вспоминаю

И страшусь чего-то.

Глупа была молодая

И всё дождалась -

Вот пришлёт за мной сватов...

(В. Бугаевский.)

Прагматичні елементи значення, як уже згадувалося, формуються, зокрема, завдяки особливому ореолу образності, утвореному словами, наприклад, унаслідок усталеного вживання в порівняльних структурах і може пов'язуватися з географічними, кліматичними умовами життя народу, носія мови. Такі словесні образи-символи розрізняються у мовах, входячи в національний літературний та культурний контекст [24, с.57]. Більшість символічних назв можна з упевненістю віднести до БЛ, оскільки такі лексичні одиниці з давніх-давен набули свого змісту, який, щоправда, часто сприймається референтами амбівалентно.

Отже, БЛ – це символічно-образна оболонка поетичного тексту. Чисельні спостереження над українськими етносимволами дають підстави твердити про існування особливої групи БЛ – реалій-міфологем, або лінгвокраїнознавчих понять, аксіологічних образів, національно значущих символів тощо. На думку В.І. Кононенка, особливості національного характеру знаходять вияв у мікрополі

споконвічних мовних утворень на позначення найсуттєвіших, визначальних для українців слів-понять, таких як *земля, мати, хліб, доля* [93, с.64]. Кожна з цих номінацій має розгалужену систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, персоналізації, посиленими можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти. Широкий дискурс дозволяє виділити в образних метаморфозах цих слів-понять вічне, величне і разом із тим національно-специфічне, ціннісний сенс, загальнолюдську вартість.

Значний семантико-ментальний потенціал слів і словосполучень, що характеризують життя народу, закладений у тематичних групах на позначення предметів побуту, видів страв, напоїв тощо; їхнє існування в комунікативних моделях, орієнтоване на соціальний аспект, дозволяє забезпечити специфічно-мовне відтворення понять матеріальної і духовної народної культури. У створенні національно орієнтованої картини світу неабияке значення мають найменування предметів повсякденного вжитку, які своїм внутрішнім наповненням, метафоричним уживанням передають специфіку національного життя часом більш послідовно, аніж описові стереотипи.

Спостереження над БЛ в композиції поетичного тексту переконують у доцільності розмежування її за функціонально-семантичними ознаками на: 1) власні назви; 2) слова-символи; 3) слова-реалії.

Першу групу репрезентують власні назви (переважно антропоніми та топоніми), значення яких є національно зумовленими, відображають своєрідну етнічну мовну картину світу. Крім своєї основної функції (назва об'єкта) певні географічні назви сприяють виникненню асоціацій з історичними подіями, міфами, легендами, національними героями тощо. Власні імена є невичерпним джерелом пізнання іншомовного культурного середовища, з ними пов'язані "народні слогади", крім того ім'я у художньому творі часто виступає засобом розкриття характеру героя, його якостей та ін.

Друга група – слова-символи. Символ постає насамперед як явище специфічно національне. Сформована на національному ґрунті система символів формує мовну картину світу, має тісний зв'язок із національним баченням світу, окремих явищ і виявляється в контексті відповідних культурних, ритуальних, акціональних, художньо-мовних систем. Об'єктом символізації стають важливі, ключові елементи культури, семантика яких з'ясовується лише в контексті традицій. Символ, таким чином, постає як явище, пов'язане з мисленням, свідомістю, культурою і мовою окремого народу. Декодування символу залежить від уміння носіїв національної культури тлумачити переносне значення слова, яке постає з культурно-історичного досвіду народу й не завжди фіксується в словниках.

Найширше представлена у лексичній системі сучасної української мови група безеквівалентних слів-реалій. Вони виникають у мові кожного народу і відображають національну світоглядну специфіку.

БЛ-реалії відіграють провідну роль в образній системі поетичного тексту. На базі таких безеквівалентних лексем створюються образи багатьох творів. БЛ – одиниці, на основі яких виникають конотативні, асоціативні, імплікативні та інші смисли.

ВІДТВОРЕННЯ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ В ІНШОМОВНИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Іншомовні відповідники безеквівалентних лексичних одиниць у поетичному тексті

“Лексичне значення слова – це реалізація смислу в системі мови. Але при зіставленні слів двох мов слід бути обережним і зважати на історичний характер лексичних значень і логічних понять” [147, с.111]. Проблема відтворення БЛ першотвору постає особливо гостро при іншомовній передачі поетичних творів, у яких немає дрібниць чи чогось несуттєвого, випадкового. Як частина культури народу, БЛ виражає його світогляд, його філософські, соціальні й моральні концепції, художні смаки, менталітет. Тому етномовний компонент у поетичних творах несе особливе навантаження. БЛ стає невід’ємною частиною змісту, несучи в собі додаткові фонові семи “етнічне”, “фольклорне”, “фантастичне” тощо, і бере активну участь у формуванні емоційно-експресивного ореолу вірша, його прагматичного потенціалу, впливової сили на читача.

Оскільки відтворення національно-культурного колориту – необхідна умова досягнення прагматичної адекватності поетичного тексту, треба зберегти етномовний макрокомпонент твору, як вагомий чинник його прагматики. Перенесення етномовних поетичних образів з однієї мовної системи в іншу вимагає врахування не тільки специфіки жанру й літературної традиції, а й етномовної комунікативної компетенції реципієнта. Адже необхідність збереження БЛ стикається з загрозою порушити його мовну природу, його доступність естетичному сприйняттю іншомовного читача. Відтворення семантики БЛ ускладнюють лінгвоетнічні бар’єри. Лише нейтралізавши їх заповненням різної глибини “сміслових щілин” і лакун, можна ліквідувати або хоч звести до мінімуму розходження етномовної компетенції різномовних комунікантів, а отже, й етномовних контекстів і компонентів текстів. Звідси необхідність експлікації етномовної семантики та фіксації лінгвоетнічної

інформації (культурно-історичної, актуально-поняттєвої і конкретно-ситуативної), важливої для розуміння й адекватної інтерпретації тексту.

Семантичний аналіз одиниць художнього тексту передбачає розгляд БЛ з точки зору їх національно-культурної семантики. Зовнішній світ формує у людини відповідні предметні та словесні образи. Тобто слово – друга сигнальна система – “образ”, який пов’язаний із поняттям. Для адекватного, правильного (чіткого) розуміння слова недостатньо засвоїти його буквальне значення. Необхідно виділити суттєві ознаки предмета чи явища, які входять у це поняття, розчленувати обсяг інформації, що становить його семантичні складники. Поняття виступає формою відображення матеріального світу в свідомості, а значення слова закріплюється у результаті пізнавальної діяльності людини.

Варто визначити національно-культурний компонент лексичного значення як універсальне в ньому нашарування, що відбиває різноаспектні, звичайно унікальні денотативні, сигніфікативні та конотативні ознаки референта, породжені етнокультурною специфікою його сприйняття і відтворення у слові. Злиття двоєдиної форми слова з його змістом (цілісним значенням) закладає передумови для участі слова в утворенні послідовного ряду підсистем національної мови, що всебічно віддзеркалюють ставлення етносу до природи, суспільства й самого себе, об’єктивуючи його в мовних одиницях і через них здійснюючи зв’язок з іншими мовними одиницями [28, с.8]. Осмислення лексики взагалі пов’язане з аналізом семантичної структури, тому можливі різні ступені розуміння значення слова:

1) повне розуміння, тобто всі інформаційні елементи семантичної структури слова сприймаються людиною, стали результатом її пізнавальної діяльності. (Людина володіє цим поняттям та всіма лексичними фонами чи ЛСВ);

2) неповне розуміння, тобто певні семантичні складники не були вичленовані або не стали результатом пізнавальної діяльності людини;

3) неправильне розуміння відбувається тоді, коли в семантичній структурі слова виділено несуттєві “елементи інформації”. Тобто сприймається один лексичний фон замість іншого;

4) повне нерозуміння відбувається тоді, коли всі інформаційні елементи семантичної структури слова не були результатом пізнавальної діяльності людини. Невідомими є всі лексичні фони даного поняття.

Отже, БЛ мала б бути для реципієнта категорією 4, але спостереження доводять той факт, що БЛ у тексті-відповіднику частіше виступає категорією 2. Ключові елементи композиції поетичного тексту утворюють зв'язки між собою, спостерігається “накладання та переплетення смислів”, які дають реципієнту можливість здогадуватися про можливе значення БЛ. У художньому тексті “кожен елемент так чи інакше передбачається, більшою чи меншою мірою підказується попереднім контекстом, є очікуваним. Мовний потік розгортається від відомого до нового” [173, с.181]. Наприклад, *Фрідріх Шіллер: Гарний був, мов ангел із Валгалли, Білий такого в світі не зустріть... В нього очі лагідно сяли, Наче сонцем збризнута блакить (М.Лукаш)*. Уявімо речення: “Це – Валгалла”. Пересічний читач не зрозумів би, чи це предмет, чи місцевість, чи ім'я... У тексті ж стає зрозуміло, що *Валгалла* – назва місцевості в “небесному царстві”, але розуміння неповне, у нас ще є доля сумніву, тобто суттєвіших елементів інформації з даного контексту ми “взяти” не можемо. Дійсно, *Валгалла* – у скандинавській міфології оселя бога Одіна, куди нібито потрапляли душі воєнків, полеглих у бою [СІС, с.117]. Отже, наші припущення виявилися вірними, їх було достатньо для адекватного розуміння тексту.

Наприклад, вірш Якова Щоголіва у німецькому перекладі містить українські безеквівалентні одиниці: *Der letzte bin ich auf dem Pfad Schwärmender Kosaken, Die Steppen schwinden vor der Stadt, - Tot sind die Tschumaken*. Зрозуміло, що в першотворі вони сприймаються як історичні реалії, назви осіб, що характерні для української етнокультури. У читача виникають своєрідні асоціації, які пов'язують ці образи з явищами культури, історичним минулим тощо. Асоціативні зв'язки створюють можливості для виникнення підтексту: *козаки* – захисники, лицарі; *чумаки* – відважні чоловіки, мандрівники, що уособлюють у собі чоловічу силу, мужність та ін. Завдяки цим факторам БЛ українського тексту висувається у СП. Німецькомовний читач, сприймаючи даний контекст, вважатиме ці БЛ

екзотизмами іншої культури. Значення цих лексем, можливо, буде не зрозуміле читачеві, але з'явиться важлива особливість – зв'язок з іншою культурою. Тобто, естетична реакція іншомовного реципієнта на ці образи значно відрізняється від реакції носіїв мови. Незвичність, перешкода для розуміння, важке для іншомовних читачів написання та звучання стають причинами висування таких БЛ поетичного тексту в СП. Опиняючись у системі зіставлень та протиставлень з іншими смисловими та структурними СП тексту, безеквівалентна одиниця отримує потенційну здатність до розширення свого значення.

“Розуміння – це складне, ієрархічно побудоване психічне відображення об'єктів пізнання, у результаті якого утворюються нові або відтворюються старі, проте по-новому бачені системи компонентів. Що поєднують у собі, власне, продукт цього відображення з відповідними елементами знань, набутих у попередньому досвіді” [60, с.314].

Проте все-таки часто трапляються випадки, коли навіть контекст не може допомогти в декодуванні змісту іншомовної БЛ (вона стає для реципієнта категорією 3 чи 4). Н.І. Кушина зазначає, що на вибір способу відтворення кожної конкретної етнеми впливають різні чинники: семантичні, структурні, стилістичні (в тому числі й композиційні) [108, с.61]. Наприклад: *Oddadуть у москалі* (Т. Шевченко). – *Da gibt Man ihn zu den Soldaten fort!* (H. Rodenberg). *Москалями* в Україні та Білорусії називали росіян, а також солдат. У контексті *москалі* – солдати. У німецькій мові звичною є лексема *Soldaten*. Але коли поет зробив би “перенесення”, наприклад “*Moskali*”, німецький читач неправильно зрозумів би (чи не зрозумів би взагалі) це слово, бо з контексту його значення розкрити важко.

На думку Р.П.Зорівчак, відтворення семантико-стилістичних функцій реалій у тексті – кардинальне питання [77, с.92]. Отже, необхідно визначити, який “вигляд” може мати БЛ у тексті-відповіднику. Для цього потрібно спочатку розглянути способи трансформації таких елементів.

Чимало дослідників, розглядаючи це питання, доходило до різних висновків. Наприклад, А.В. Федоров писав, що можливості передачі таких слів (реалій),

зводиться до трьох основних випадків. Це, по-перше, транслітерація (повна чи часткова), безпосереднє використання даного слова, що означає реалію, або його кореня у написанні літерами своєї мови чи в поєднанні з суфіксами своєї мови. По-друге, створення нового слова чи складного слова або словосполучення для означення відповідного предмету на основі елементів та морфологічних відношень, які вже реально існують у мові. Третій спосіб – використання слова, що означає щось близьке (хоча й не тотожне) за функцією до іншомовної реалії [168, с.181]. А.В. Архипов визначає три основні способи передачі: транслітерація, калькування та трансформативний переклад [9, с.104-105].

Як відомо, питання про передачу національної своєрідності тексту, його особливого забарвлення, пов'язаного з національним середовищем, належить до тих основних проблем, від яких залежить і відповідь на питання про перекладність. Найяскравішими виразниками національного забарвлення виступають реалії, під якими розуміють слова, що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу й чужі іншому. Питання про передачу та осмислення реалій дуже важливе, тому що введення реалії зумовлене, з одного боку, її місцем у оригіналі, а з другого – засобами, якими скористався автор для розкриття її змісту. Оскільки реалії, як правило, не мають еквівалентів у інших мовах через відсутність у носіїв цієї мови об'єкта, що означається реалією, і внаслідок необхідності передати поряд із предметним значенням (семантикою) і колорит (конотацію), їхнє відтворення вимагає особливого підходу. А.В. Ролик виділяє чотири прийоми передачі реалій у художньому тексті: транскрипція, переклад (заміна), приблизний переклад, контекстуальний переклад [144, с. 102-104].

Особливого підходу вимагає також відтворення БЛ-власних назв. Дослідники зазначають, що особливість імен та назв, на відміну від багатьох запозичених іншомовних слів, полягає в тому, що при передаванні вони в основному зберігають свій звуковий склад. Для того, щоб забезпечити це збереження у писемній мові, можливі різні способи. Минулого століття широко практикувалося включення іншомовних імен і назв у текст-відповідник зі збереженням латинської

графіки та додаванням при необхідності своїх закінчень [46, с.3]. Виділяють також такі способи: транскрипцію, переклад, транслітерацію. На думку А.В. Федорова, “прізвища історичних осіб, як такі, що не входять до складу власного імені, перекладаються (*Карл Великий*). У цілому можна констатувати, що вибір тієї чи іншої можливості передачі власних імен, що зберегли певну семантику, – тобто вибір транслітерації чи перекладу, – обумовлюється традицією” [168, с.189].

Н.Ф. Зайченко, О.В. Коваль-Костинська, О.Л. Паламарчук також зазначають, що проблема відтворення національно характеристичної лексики засобами іншої мови ускладнюються ще й тим, що необхідно передати не тільки особливості певних побутових чи історичних реалій твору, але й донести до читача правильне розуміння усталених образів, що складаються в кожного народу протягом віків, знайти в мові такі засоби, які б достовірно відображали риси національної психіки народу – носія іншої мови. На думку дослідників, при відтворенні лексичних одиниць, що позначають предмети, поняття, явища, пов’язані з побутом певного народу, його історією, культурою, використовуються різні способи їх відтворення: транскрипційна передача, часто – з приміткою-поясненням; приблизний переклад, що включає принцип родо-видової відповідності; заміна функціональним аналогом та опис, пояснення; контекстуальний переклад [75, с.180].

Р.П. Зорівчак виділяє такі способи трансформаційного перейменування реалій: транскрипцію (транслітерацію); гіперонімічне перейменування; дескриптивну перифразу; комбіновану реномінацію; калькування, повне і часткове; міжмовну транспозицію на конотативному рівні; метод уподібнення (субституцію); винайдення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад); контекстуальне тлумачення (інтерпретацію) реалій [77, с.93].

С. Влахов та С. Флорин зазначають, що “поняття “переклад реалій” умовне: реалія, як правило, неперекладна (у словниковому порядку) і, знову ж як правило, вона передається в контексті не шляхом перекладу” [34, с.79]. Вони вважають, що основних труднощів при передачі реалій дві: 1) відсутність у мові відповідника

(еквівалента, аналога) через відсутність у носіїв цієї мови об'єкта (референта), який означається реалією та 2) необхідність поряд з предметним значенням (семантикою) реалії передати колорит (конотацію) – її національне та історичне забарвлення [34, с.80].

При підборі еквівалентів денотативних значень одиниць тексту орієнтиром слугує семантична категорія конотативності. Конотативне значення слів і слівосформ співвідносять мовленнєвий акт не з екстралінгвістичною діяльністю, як це роблять денотативні значення, а з ситуацією, породженою текстом [84, с.12].

Безумовно, що автор у першу чергу повинен спиратися на контекст і в кожному окремому випадку добирати “шлях трансформації”. До важливих умов, які не можна не враховувати при виборі найбільш придатного прийому відтворення, належать місце, подача та осмислення невідомої реалії в тексті [34, с.80]. Тобто той обсяг БЛ, який ми визначаємо як СП у поетичному тексті.

У іншомовному тексті-відповіднику БЛ висувається в сильну позицію з таких причин:

1. **Відхилення від норм даної мови.** Незвичне написання, звучання й часто незрозуміле значення спричинює те, що у СП потрапляють варваризми: *По “Esels-Platz” напідпитку Іде козак в кобеняку... Один говорить: “Це – зулус!” Хтось другий крикнув: “Це – хунхуз!” А третій каже: “Білий мавр!” Рішили всі: іхтіозавр. “В Tier-Garten!.. в клітку!..” знявся крик (О.Олесь).*

2. **Екзотичність.** Екзотизми також посідають СП: вони часто незвичні для читача, крім того, забезпечують зв'язок із іншою національною культурою. Екзотизми в поетичному тексті сприяють виникненню алюзій, своєрідних асоціацій, незвичних образів, стають джерелом інформації про іншу культуру. Такі одиниці запозичені автором з іншої мови, а для цього мусять бути вагомими причини, які можуть цікавити читачів: *Крук султанського алама Тінь зелену розпростер (Б.Олійник). Од козацької відваги Втік паши, як битий лис (Б.Олійник).*

Чужу, незнайому реалію необхідно вводити в текст-відповідник так, щоб читач не мав труднощів у розумінні і в той же час сприймав “чужий аромат”, етнокультурний чи історичний колорит.

Отже, одним із способів передавання БЛ є транскрипція – передавання звучання чужомовного слова та транслітерація – використання іншомовної графічної системи. Р.П. Зорівчак називає його “приматом вимови”. “Можливий і примат графіки – транслітераційна передача. Транскрипція і транслітерація – найлаконічніші способи. Завдяки їм створюється певний експресивний потенціал: у контексті слів рідної мови транскрибоване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності” [77, с.93]. На думку А.В. Федорова, транслітерація необхідна саме тоді, коли важливо дотримуватися лексичної стислості, і разом з тим підкреслити специфічність названої речі чи поняття. Оцінюючи доречність використання транслітерації, необхідно точно враховувати, наскільки важливою є передача цієї специфічності. Якщо ж останнє не потрібне, то використання транслітерації перетворюється на зловживання іншомовними запозиченнями, що призводить до затемнення смислу та засмічення рідної мови. Часто іншомовні слова переносяться саме для виділення відтінку специфічності, який властивий реалії, що його виражає [168, с.182-183].

Наприклад:

Тяжко, тяжко в світі жить

І нікого не любить,

*Оксамитові **жупани***

Одинокій носить.

(Т. Шевченко.)

Тяжко мне на свете жить

И никого не любит,

*Аксамитные **жупаны***

Одинокой носить.

(А. Прокофьев.)

Можливим способом передавання етнокультурних особливостей поетичного тексту є гіперонімічне перейменування. Уперше застосував цей термін А.В. Федоров для позначення такого відтворення, коли видове поняття однієї мови передається родовим поняттям у іншій [168].

Р.П. Зорівчак визначає, що гіперонімічне перейменування – досить поширений вид відтворення реалій, пов'язаний із засадними поняттями лексичних трансформацій, категоризацією денотата, визначенням ізо-морфізму частин і цілого, генералізацією. Усе це належить до мовних універсалій. Можливість такого виду трансляційного перейменування, такої деконкретизації зв'язана з наявністю міжмовних гіпонімів, які, в свою чергу, зумовлені гіпонімією як мовною універсалією [77, с.105-106].

В одномовному плані відношення гіпонімії характеризуються так: А є гіпонімом В, якщо твердження, що $X \in A$, імпліцитно означає, що $X \in B$, напр.: укр. “свитка” – гіпонім стосовно гіпероніма – укр. “одяг”. Під міжмовною гіпонімією розуміємо відношення слів однієї мови, що називають видові поняття, до слів іншої мови, що означають родові поняття. У формальній логіці такі відношення між поняттями називають стосунками підпорядкування, або субординації. У відношеннях субординації понять виявляється один з найосновніших законів логіки, згідно з яким обсяг понять (усі предмети та явища, до яких застосоване дане поняття) перебуває в обернено пропорційному відношенні: підпорядковуюче поняття ширше за обсягом, але вужче щодо значення; підпорядковане поняття менше за обсягом і ширше щодо значення. Тому в міжмовних гіпонімах поняття не збігаються ні за обсягом, ні за змістом. Але та обставина, що в обсяг логічного підпорядковуючого поняття входить увесь обсяг логічно підпорядкованого поняття, а в зміст останнього – увесь зміст першого, дає змогу співвідносити ці поняття, зв'язуючи їх відношеннями субординації, підпорядкування. З погляду компонентного аналізу, у зміст гіпоніма входять усі семантико-диференційні семи гіпероніма і, крім того, його семантичний континуум вміщає ще деякі семи, властиві лише йому. Чим менше семантико-диференційних сем у семантичному континуумі слова, тим більш узагальнений характер має позначуване ним поняття. При заповненні лексичної лакуни способом гіперонімічного перейменування відбувається вилучення певної інформації, втрачається культурологічна і лінгвокраїнознавча атрибуція реалії –

це, по суті, дереалізація реалій, бо часто конкретне поняття передається лексемою надзвичайно широкої, розпливчатої референції. Наприклад:

А що вродить з того плачу?   Что ж из плача уродится?

Богилова, брате...   Лишь трава дурная!..

Не заревуть в Україні   Не услышит вольных пушек

Вольнії гармати.   Сторона родная.

(Т. Шевченко.)

(М. Исаковский.)

Комбінована реномінація – це найчастіше транскрипція з описовою перифразою (чи гіперонімом) для тлумачення семантики реалії – досить ефективний, на думку багатьох дослідників, спосіб передачі країнознавчої інформації, хоча й багатослівний. Тому часто не використовується у ліричній поезії, де необхідною умовою адекватності є також відтворення композиційного смислу (розмір, метр, рима, ритм та ін.). Транскрибоване слово вмщує семи “незвичність”, “експресивність”, а дескриптивна перифраза чи гіперонім містять роз’яснення семантики реалії, як денотативну, так і конотативну (країнознавчу, експресивну чи етномовну) інформацію. Наприклад: *На сина глянула, взяла, Його тихенько сповила Та, щоб дожати до ланового, Ще копу дожинати пішла* (Т. Шевченко). - *Auf Iwan blickte sie verstohlen, Nahm ihn, tat nach den Windeln seh'n Und ging dann, wie's der Vogt befohlen, Das Weizenstück zu Ende mäh'n* (A. Kurella). До ланового передається німецькою реалією *Vogt* – (іст.) фогт, доглядач управитель, але далі ще йде “пояснення” *befohlen* – наказував, велів, розпорядився. Отже, *wie's der Vogt befohlen* – дослівно *так, як розпорядився управитель (наглядач)*.

“Інколи у тканині художнього твору реалія майже повністю втрачає денотативне значення і функціонує лише в конотативному плані з затемненням локальної характеристики. Це трапляється найчастіше тоді, коли вона – компонент тропа. У таких випадках доречно застосовувати міжмовну конотативну транспозицію (транспозицію на конотативному рівні), замінюючи українську реалію відповідником іншомовного світу з іншим денотативним, але рівноправним конотативним значенням” [77, с.132-133].

<i>...Було в його, то розлилося,</i>	<i>...Всё доброе, что в сердце было?</i>
<i>Що ось як жити довелося,-</i>	<i>Что вот и старость наступила?..</i>
<i>Чи так, лебедуку?! “Еге...”</i>	<i>Не так ли, голубочек мой?..- Да..</i>
<i>(Т. Шевченко.)</i>	<i>(Н.Сидоренко.)</i>

Схожим методом передачі є уподібнення, що полягає у відтворенні семантико-стилістичних функцій реалії мови-джерела аналогом – реалією мови-переймача. А.В. Федоров зазначав, що є також “спосіб передачі слів, які означають інонаціональні реалії. Він полягає у використанні слів рідної мови, що означають щось близьке або схоже за функцією, хоча й не абсолютно тотожне” [168, с.186]. Наприклад:

<i>Якби мені черевики,</i>	<i>Мне б сапожки, я <u>бы</u> тоже</i>
<i>То <u>пішла</u> б я на музики,</i>	<i><u>Танцевала</u>, да сапожек</i>
<i>Горенько моя!</i>	<i>У бедняжки нет.</i>
<i>(Т. Шевченко.)</i>	<i>(Н.Ушаков.)</i>

Можливим також є спосіб передачі за допомогою ситуативного відповідника. На думку Р.П.Зорівчак, “віднайдення ситуативних відповідників – творчий процес, у якому головним орієнтиром виступає контекст” [57, с.139]:

<i>Вторгувала, серденько,</i>	<i>Выручила, миленькій,</i>
<i>П’ятака.</i>	<i>Пятачок.</i>
<i>Я два шаги, два шаги</i>	<i>Я четыре денежки</i>
<i>Протила...</i>	<i>Протила...</i>
<i>(Т. Шевченко.)</i>	<i>(Н. Славинская.)</i>

Щодо прийомів передавання реалій, то С.Влахов та С.Флорин, наприклад, вважають, що “їх можна, узагальнюючи, звести в основному до двох: транскрипції та перекладу” [34, с.87]. Транскрипція передбачає механічне перенесення реалії з однієї мови в іншу графічними засобами останньої, максимально наближаючись до оригінальної фонетичної форми. Переклад реалії (заміна, субституція) як прийом використовується тоді, коли транскрипція з різних причин неможлива чи небажана. Дослідники виділяють також такі прийоми передавання реалій при перекладі: 1. Введення неологізму: а) калька,

б) напівкалька, в) засвоєння, г) семантичний неологізм. 2. Приблизний переклад: а) родо-видовий відповідник, б) функціональний аналог, в) опис, пояснення, тлумачення. 3. Контекстуальний переклад.

“Реалії кожного разу ставлять автора перед альтернативою: транскрибувати чи перекладати? Вибір шляху залежить від кількох чинників: 1) від характеру тексту, 2) від значимості реалії в тексті, 3) від характеру самої реалії, її місця в лексичних системах мови-оригіналу та мови-перекладу, 4) від самих мов – їх словотворчих можливостей, літературної та мовної традицій, і 5) від реципієнта.

“Що означає перекласти поетичний твір? Це значить втілити в засоби іншої мови діалектичну єдність його змісту і форми, яка розкривається нам у структурі художнього твору. Адже перекладаються не слова, не рядки, не речення, не звуки... Перекладається (точніше: передається) система понять у їх взаємовідносинах і способах вияву цих взаємовідношень. Взаємовідношення понять – це зміст твору, а спосіб їх вияву – це його стиль” [94, с.69]. На нашу думку, ця “діалектична єдність змісту і форми” втілюється в системі СП поетичного тексту, серед ієрархії яких БЛ посідає визначне місце. БЛ виступає тією основою, що зближує тексти, тобто поєднує культури, ставлячи поетичний текст на межі двох культур. Утрата чи заміна БЛ іншими національними символами вносить певні протиріччя в тканину твору. Уподібнення реалій призводить до “затемнення національної своєрідності оригіналу” [145, с.9], “тому не завжди є доречним з національно-культурного погляду, оскільки вносить у твір чужий національний колорит” [145, с.9]. Хоча бувають випадки, коли різні смислові трансформації БЛ при перекладі, заміни, уподібнення чи навіть втрата стають виправданими.

Одна з проблем відтворення поетичного тексту іншою мовою – передача національної своєрідності. Одна зі складових образності поетичного тексту, що надає йому яскравих національно-культурних ознак, є БЛ. Теза про мовні одиниці як певні складові ієрархії належить Ф. де Соссюру, який говорив: “Мовну одиницю можна порівняти з певною частиною будівлі, наприклад з колоною: з одного боку, колона знаходиться в певному відношенні з архітравом, що її

підтримує, – це взаємне розташування двох одиниць, однаково присутніх у просторі, нагадує синтагматичне відношення; з другого боку, якщо ця колона доричного ордену, вона викликає в думках порівняння з іншими орденами (іонічним, коринфським і т.д.), тобто з такими елементами, які відсутні в даному просторі, – це асоціативне відношення” [152, с.124]. Безеквівалентна лексична одиниця у композиції поетичного тексту – смислова частка (окремих смисл) у цілісній системі твору (у смислі-змісті), а з другого боку – вагомий чинник етнокультурної ідентифікації тексту. Саме цей фактор залишається визначальним при дослідженні композиційної ролі БЛ у поетичному тексті, адже семантика окремої безеквівалентної лексичної одиниці здатна висуватися у смисловій ієрархії цілого тексту та поширюватися на цілий текст, змінюючи його сприйняття.

Зміст поетичного тексту при відтворенні безеквівалентної лексики в іншомовних відповідниках

Звичайно, право на існування мають різні способи “передавання” національної своєрідності поетичного тексту. Їх досліджує транслятологія, контрастивна лінгвістика, доводить теорія і практика перекладу тощо. Для визначення композиційної ролі БЛ у поетичному тексті звертають основну увагу на ті тексти-відповідники, у яких БЛ збережено (без перекладу, уподібнення, реномінації тощо).

Переклад та відтворення – два суттєво різних способи відтворення першоджерела. Переклад – передача змісту твору засобами іншої мови. Відтворення у нашому дослідженні – вид літературної творчості, коли поетичний текст, що існує в культурному середовищі певного етносу й відображає його національні особливості, картину світу тощо, втілюється на ґрунті іншої культури зі збереженням тонкощів змісту, образної системи, національної своєрідності, що проявляється на рівні існування БЛ. Тому носіями іншої мови вона сприймається як здобуток “чужої” культури; наприклад, німецькомовний читач, коли сприймає

твори українських поетів у німецькому перекладі, розглядає їх як “свої” твори, доки у композиції тексту не з’являється “чужий” елемент – безеквівалентна лексема, яка дає поштовх до розуміння цього тексту як явища іншої культури. Поетичний текст починає існувати тоді на межі двох культур, виступає інтеграційним об’єднанням.

Безеквівалентна одиниця, вступаючи у зв’язок з іншими СП твору, утворює в нашій свідомості асоціативні ряди, важливі для розуміння змісту всього тексту. Нехтувати БЛ при відтворенні не можна, оскільки композиційна роль останніх не тільки впливає на зміст окремих смислів твору, а й на зміст усього тексту. Наприклад: *Ну, і пішов я ланами, вітер мотав **ишлики**... Там телефонні гами, там ешелони, сніги...(В. Сосюра). - Вот и пошёл я полями в снежной колючей пыли – там, где, гонимы ветрами, мчат эшелоны вдали. (Н. Браун и А. Прокофьев).* Слово “ишлики” у тексті відіграє важливу роль, оскільки викликає певні асоціації. “Шлик” – старовинний круглий або конічний головний убір, обшитий чи оздоблений хутром [СУМ, 11, с.489]. Можна зробити припущення, що вирушав загін, крім того форма множини (*ишлики*) свідчить про те, що *пішов я ланами* не сам. У російському відповіднику такі асоціативні ряди відсутні, причиною цього стала втрата смислової БЛ, СП тексту.

БЛ може виконувати важливу роль у смисловій організації твору. Наприклад: *Знов село. По блакитному трапу сходить сонце над маревом нив. Я в пальті і у фетровій шляпі, де колись у **свитині** ходив (В. Сосюра).* Безеквівалентна лексема “свитина” (від свита) – старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна [СУМ, 9, с.76]. Ознака приналежності до простих людей. У цьому прикладі слово “свитина” вказує на колишнє матеріальне становище та соціальний стан ліричного героя. Колись він вийшов з цього села, можливо, з бідності, а тепер – міський житель, можливо, заможний, бо *в пальті і у фетровій шляпі*. Отже, БЛ “свитина” впливає на зміст твору. Порівняємо: *Вновь село. По лазурному трапу ходит солнце в поля перед сном. Я в пальто, в мягкой фетровой шляпе – там, где **свитку** носил я в былом.* БЛ “свитка” в російському варіанті відіграє дещо іншу функцію, вона висувається у СП внаслідок своєї

незвичності й для російського читача, у першу чергу, буде засобом для розкриття національної приналежності ліричного героя, тому що “*свитка* – то же, что свита – род верхней одежды у украинцев”, верхняя, широкая долгая одежда вообще [СРЯ, 4, с.148]. Асоціативне коло першотвору в тексті-відповіднику дещо втрачається, або затемнюється, але залишається етнокультурне тло – зв’язок з іншим національним середо-вищем, що робить російський відповідник надбанням двох культур, результатом праці двох авторів.

З метою подолання смислових втрат часто використовується заміна БЛ. Для відтворення національно-культурних рис іншої мови використовують назви реалій зі своєї мови. Такий спосіб можливий лише в тому випадку, коли мови мають спільні або близькі суспільно-культурні чи національні особливості, а народи – схожий предметно-поняттєвий світ: *На щєбінь часто ми до Сущенка ходили. За це платили нам щоденно четвертак. Та по ночах дівчат в половниках любили... О свіжий дух степів, о поцілунків смак!.. (В. Сосюра). – Работать к Сущенку на щєбень мы ходили, - Случалось четвертак добыть нам в день иной. А в клунях по ночам мы девушек любили... О, поцелуев вкус, о, свежий дух степной!.. (Н. Ушаков).* Отже, українське слово *половник* – у російському варіанті “*клуня*”. (*Половник* – місце, куди зсипають полови; засік для полови [СУМ, 7, с.89]). (*Клуня* – молотильный сарай [СРЯ, 2, с.121]; укр. *клуня* – будівля для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби, віання та ін. [СУМ, 4, с.192]).

Художній твір майже завжди відображає риси побуту того народу, з якого вийшов його автор, отже, поет має бути до певної міри й етнографом, інакше він просто заплутається в реаліях [95, с.4].

Часто заміна БЛ-реалії відбувається на основі схожості ознак, функцій, зовнішнього вигляду та ін. з реалією іншої мови: *За тинами цокають копита, Завмирають глухо на мосту. Сад шумить... Вікно моє розкрите... Пахнуть медом яблуні в цвіту (В. Сосюра). – За плетнями цокают копыта, замирают глухо на мосту. Сад шумит... Окно моё раскрыто... Пахнут мёдом яблони в цвету (Н. Ушаков).* Українське “*тин*” – огорожа, сплетена з лози, тонкого гілля.

Огорожа з очерету або з жердин, покладених горизонтально й закріплених між стовпцями [СУМ, 10, с.114]. Поет, намагаючись зберегти схожість зовнішніх ознак, замінює реалію. “*Плетень*” – забор или изгородь из хвороста, прутьев, перевитых между кольев [СРЯ, 3, с.125]. У цьому прикладі така заміна є цілком виправданою, оскільки у тексті-оригіналі БЛ-реалія виконує вузько локативну функцію. Зовсім інше відтворення реалії *тин* спостерігаємо у вірші В.Сосюри “Осінь”. У російському відповіднику українське “*тин*” передається без змін, але російське слово “*тын*” (деревянный, сплошной забор, частокол [СРЯ, 4, с.447]) дещо не відповідає українському. Щоправда, на смислову основу тексту-відповідника це значного впливу не справило, збереглися етнічні ознаки, російськомовний читач розуміє, що текст – надбання з іншої культури: *Там, де верби, тини і тополі, по ночах замерзає вода, і так сумно в холодному полі телефонні гудуть провода. – Там, где тополь и вербы над тыном, - там к утру замерзает вода, по холодным и грустным долинам так печально гудят провода (Н.Ушаков).*

Українська та російська мови мають велику кількість міжмовних омонімів, які часто відрізняються своїми окремими ЛСВ або взагалі семантикою, тому навіть міжмовна трансформація БЛ не завжди може бути доречною у випадку близькоспоріднених мов.

Реалія, яка перебуває в тексті у СП, може замінюватися реалією іншої мови й, таким чином, зберігати своє смислове навантаження: *Поважний бригадир нам мовчки руки стис, Мовляв: мабуть, таки не фертики ці троє... Видимо, не любив порожніх він гульвіс, Що їздять у радгосп з цікавості пустої (М. Рильський).* (Фертики – від ферт – самозакохана, розв’язна людина [СУМ, 10, с.579]). Цей образ привертає нашу увагу, у російському відповіднику його відтворено правильно, оскільки така реалія властива для розмовної мови. *Порожні гульвіси у російському варіанті замінено власним смисловим відповідником пустые гуляки : Суровый бригадир немножечко обмяк И руки нам пожал: не фертики, мол, эти... Как видно, не любил он тех пустых гуляк, Что только поглазеть в совхоз приехать метят (П. Панченко).*

Дещо інша ситуація спостерігається у вірші В.Сосюри “Гнів”: *Все так же над озером мріє калина, де юність моя протекла; і мати моя вигляда свого сина в хатині сумній край села.* У російському варіанті: *Все так же над плесом мечтает калина, где юность моя протекла; и мать все грустит в ожидании сына в той мазанке с краю села* (В. Цвелев). Мазанка – строение, изба из глины, мелкого леса или камыша обмазаного глиной, иногда с навозом и сечкой [СРЯ, 2, с.289]. Хата – изба, домишко, халупа; бывает: турлучная или плетневая, камышовая, мазанка, битая, земляная, бревенчатая, из дикого камня [СРЯ, 4, с.543]. Отже, хата поняття ширше від мазанки. Такий спосіб – гіпонімізація – застосовується рідко. Частіше відбувається заміна вузького поняття ширшим, або перейменування.

Адекватна передача СП є необхідною умовою відтворення не лише смислових відтінків, а й змісту всього тексту, оскільки при зміні навіть одного елементу деформується вся ієрархія. Наприклад, у відомому вірші Г. Гейне “Гренадери” (“Die Grenadiere”) у СП перебуває безеквівалентна лексема “Kaiser”. Вживається вона в оригіналі кілька разів як засіб лексичного та композиційного повтору. Короткий зміст твору такий: два гренадери повертаються додому з полону в Росії, до них доходить сумна звістка, що Франція переможена, а “*und der Kaiser, der Kaiser gefangen*” (кайзера схопили). Вони продовжують свій шлях, жаліються один одному на долю, рани, поневіряння, але ж “*mein Kaiser, mein Kaiser gefangen!*”. Один з вояків поранений і просить друга поховати його у рідній землі, але разом зі зброєю. Він лежатиме, доки знову не почує гармати та іржання коней, тоді він устане “*den Kaiser, den Kaiser zu schützen*” (захищати кайзера). В українському відповіднику слово “Kaiser” замінено на “імператор” та “володар”. Дійсно, коли мова йшла про німецьких вояків, така заміна була б недоречною, але тут говориться про французьких гренадерів, тому “імператор” – виправдана назва. Але Гейне вживає “Kaiser”, а не “Imperator”: *Der Kaiser, der Kaiser gefangen. - Mein Kaiser, mein Kaiser gefangen! - Den Kaiser, den Kaiser zu schützen.* Причому помітне певне нагнітання та підсилення звучання: *Кайзера, кайзера схопили. – Мого кайзера, мого кайзера схопили! – Кайзера, кайзера захищати.* Чи

не звучить це як заклик до захисту свого кайзера у зв'язку з подіями у Франції? Можна припустити, що Гейне хотів сказати саме це, але з українського відповідника такого підтексту ми не можемо встановити через неадекватну передачу однієї безеквівалентної одиниці, яка займає СП. Крім того, втрачено “етномовну приналежність” твору. Ось чому так уважно треба ставитися до СП у композиції поетичного твору при відтворенні поетичного тексту.

БЛ наповнює поетичний текст своєрідними екзотичними назвами, які здатні, потрапляючи в ієрархію СП усього твору, викликати в нашій уяві численні асоціації, створювати підтекст. Саме її безеквівалентність сприяє розширенню конотацій та асоціативних рядів у контексті.

У мові існують лексичні одиниці, що мають лише один ЛСВ, який у певному контексті буде безеквівалентним відносно іншої мови. Така особливість, на нашу думку, характеризує, в першу чергу, національно-символічні лексеми, тобто такі слова, які мають глибинне значення для представників певної нації, носіїв окремої мови. Про такі слова-символи вже згадувалося, але значення їх для смисло-композиційної організації поетичного тексту, на нашу думку, ще необхідно дослідити. Наприклад, існує певна кількість українських слів-символів, значення окремих ЛСВ яких не має еквівалента в інших мовах. Відповідно до цього такі слова мають стати екзотизмами для інших мов. Вони також мають порівняно більшу експресію, ніж відповідники. Наприклад: *Вони співають про вербу рясну – Ніяк верба у пісні не зів'яне! – І виноград янтарний та рум'яний Дбайливо зрізують. Удалину Летять високо журавлі над ними І співами вторують їм своїми, Мов рідна й птицям та рясна верба І осені прецедрої журба, Що у безмежну радість виростає. Вони співають – то любов співає!* (М. Рильський).

Отже, в українського читача, що сприймає “*пісню про вербу*”, виникає широке коло для асоціацій, побудованих на основі національно-культурного значення цього слова: *Висока верба, тонка галуза Зелений лист пускає; Велика, люба, тяжка розлука Серденько уриває. “Чом ти не прийшов, як місяць зійшов, Як я тобі казала, - Чи коня не мав, дороги не знав, Чи мати не пускала?* (З нар.

пісні.) *В кінці греблі шумлять верби, Що я насадила. Нема того козаченька, Що я полюбила* (3 нар. пісні.) *На городі верба рясна... Там стояла дівка красна. Хороша та вродлива, Її доля нещаслива. Її доля нещаслива – Нема того, що любила.* (3 нар. пісні.) *Ой у полі верба, Під вербою вода. Геї, там дівчина Пишениченьку жала Хороша, молода* (3 нар. пісні). “Відомо, що коли Спаситель їхав на ослі, то люди встеляли Йому дорогу пальмовим гіллям. З цього і пішов звичай святити гілля дерев у цю неділю. В південних країнах, де росте пальма, святять пальмове гілля. У нас в Україні пальма не росте, а тому довелося нашим предкам вибирати якесь інше дерево. І цей вибір впав на вербу... Звичай святити вербу дуже старий, бо вже в “Ізборнику” (1073 рік) згадується “Праздъникъ вѣрбъны”. Згадує про вербу і Данило Паломник (1095-1108), що відвідав Єрусалим і там бачив “дrevіe много по берегу Иорданову превысоко, яко вербіе естъ и подобно”. То були пальми, що нагадали нашому землякові рідне чернігівське “вербіє” [38, с.247].

Коли говорити про композицію твору, то в російському відповіднику вона відтворена: *Поют девчата о ветле густой – Никак ветла не хочет в песне вянуть! – И виноград янтарный да румяный Заботливо срезают. Над землей Летят высоко журавли над ними И вторят им напевами своими. И журавлям ветлы как будто жаль, И щедрой осени близка печаль, Печаль, что в сердце радостью встает. Поют девчата – то любовь поет!* (М. Исаковский). Але асоціативне коло та алюзії з вербою українських народних пісень у російського читача навряд чи виникне. У такому розумінні можна говорити про безеквівалентність українських національно-культурних слів-символів у зіставленні з іншими мовами. Правда, виникає питання про СП таких лексичних одиниць у першотворі, адже для українського читача вони є цілком звичними. Отже, коли БЛ-символ не посідає в першотворі СП, тоді іншомовному відповіднику його значення виявляється не важливим для змісту всього твору. Але це не так, оскільки асоціативна оболонка поетичного тексту має найбільший вплив на формування смислу всього твору, й нехтувати нею, на нашу думку, не можна. Крім того, безеквівалентні одиниці символічного змісту викликають у читача асоціації на основі національно-культурних уявлень. Це помітно у даному

прикладі: дівчата *співають про вербу*, у більшості реципієнтів “Пісня про вербу” викликає асоціативно-алюзійні зв’язки з українськими народними піснями. Отже, у такому значенні ці лексичні одиниці можна вважати безеквівалентними у зіставленні з іншими мовами, крім того, в композиції вони посідатимуть СП.

Питання передачі БЛ-символів при міжмовній трансформації досить складне й може стати приводом для окремого дослідження. Однозначного підходу до визначення етнокультурного символу як категорії лінгвістичної поетики досі немає. Словесні образи-символи в кожній мові своєрідні. Що стосується передачі БЛ-символів, то Л.В. Бублейник звертає увагу на те, що “повна міжмовна еквівалентність у функціональній сфері порушується, обмежується через виникнення асоціативних, психологічних, емоційно-експресивних та образних нашарувань у слові – ці нашарування дуже рідко збігаються навіть у близькоспоріднених мовах” [24, с.22]. Отже, передача БЛ-символів вимагає особливого підходу. Часто міжмовна трансформація може бути недоречною, оскільки в іншій мові, як правило, існує слово-відповідник, яке й використовують перекладачі: *калина* – *Scheeballstrauch*, *верба* – *Weide(nbaum)*, *чайка* – *Möwe ta in*. Але образна “обтяженість” цих слів більша чи менша, образне значення інше. Зберегти “символічний зміст” у перекладі допоможе трансформація, але за умов, що читач обізнаний з етнокультурними особливостями іншого народу. Передана таким способом лексична одиниця потрапляє у розряд екзотизмів чи варваризмів.

Для перенесення інформації, що закодована в безеквівалентних одиницях, деякі автори замінюють національно-культурні символи аналогічними одиницями мови, відшукуючи, наприклад, фольклорні паралелі. Трапляється при перекладі й “українізація” реалій. Перший український переклад балади Гете “*Erlkönig*” зробив П. Куліш. “*Erlkönig*” став у нього “*Вільшаним королем*”, а його доньки – “*царівнами*”, які збираються хворій дитині “*коточка співати*”. “Наслідуючи звичай свого часу, автор, – зазначає В.В.Коптілов, – переселив персонажів німецької балади в українську казку, – і цим відкинув афористичний припис самого Гете: “*Wer den Dichter will verstehen, soll in Dichters Lande gehen*” – хто воліє зрозуміти поета, той має йти до його країни” [95, с.63]. До методу

уподібнення часто вдавався М.Лукаш. Це зумовило появу великої кількості українських реалій у іншомовних відповідниках. Бувають випадки заміни іншомовних лексичних одиниць українськими безеквівалентними, хоча в творі БЛ не було. Отже, у композиції з'являються СП, не властиві авторському тексту, що може спричинити зміну смислової оболонки всього тексту: *Кого доля оццатила Тим, що другові він друг, Кого любить лада мила, - Йдуть до нас в веселий круг (М. Лукаш). – Wem der große Wurf gelungen, Eines Freundes Freund zu sein, Wer ein holdes Weib errungen, Mische seinen Jubel ein! (F. Schiller). Лада – ein holdes Weib (прекрасна, чарівна жінка). На ясній вершині віри Піднімає хоругов... (М. Лукаш). – Auf des Glaubens Sonnenberge Sieht man ihre Fahnen wehn. (F. Schiller). Хоругви – Fahnen (прапори). Часто такі заміни також можна вважати недоречними, оскільки твір перестає нести “присмак чужого”, втрачає зв'язки з іншою культурою. Читачем такий твір сприймається як звичне явище його культури.*

Можна помітити й інші специфічні риси, що стосуються відтворення БЛ. Кожен окремий приклад зіставлення оригіналу й трансформації можна розглядати як підсистему для визначення особливостей висунення БЛ у СП, організації смислу поетичного твору на базі БЛ тощо. Часто навіть транскрипція при відтворенні БЛ є недоречною. Розглянемо оригінал та відтворення російською мовою відомого ліричного вірша Б. Олійника “Це мою хату вже замітає холодний вітер”. Спершу необхідно розглянути організацію смислу поетичного тексту на базі СП.

<i>Це мою хату вже замітає холодний вітер</i>	<i>(лір. герой – образ осені)</i>
<i>І синій терен в туманах сизих осінньо терпне...</i>	<i>(образ осені)</i>
<i>Ти моя мрія, мій бронзوکосий останній квітень.</i>	<i>(мрія лір. героя (ТИ?) –</i>
<i>А я вже серпень... А я вже серпень...</i>	<i>образ весни)</i>
<i>Серпень.</i>	<i>(лір. герой – старість)</i>
<i>Мені настала пора вечірня косить отаву.</i>	<i>(лір. герой – старість)</i>
<i>Виходжу в поле, а місяць висне, як срібен</i>	
<i>серпик...</i>	

До тебе, квітню, ще тільки стука у гості травень. (ТИ? – молодість)

А я вже серпень... А я вже серпень...

Серпень.

(лір. герой – старість)

Це так судилось: мені летіти, не долетіти

І зупинитися жайворові над твоїм серцем,

Бо поміж нами лягли навіки літа і літо –

Як поміж квітнем і поміж серпнем...

Серпнем.

(лір. герой(старість) – ТИ?)

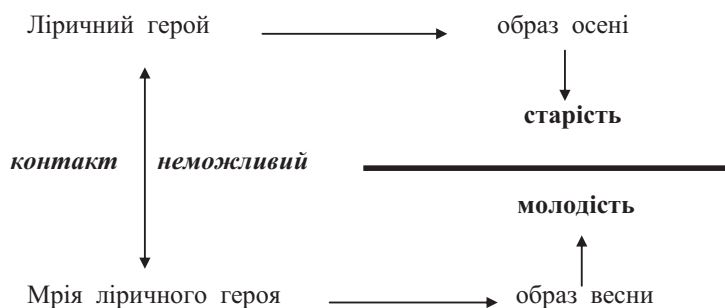
(молодість) – контакт

неможливий!)

Отже, схематично зміст тексту можна передати так:

Схема 3.1. Схема образного змісту поетичного тексту

(вірш Б. Олійника “Це мою хату...”)

СП поетичного тексту: 1. Ліричний герой (*мою хату...*). Наступні образи *хата, вітер, терен, тумани* формують інший образ-смісл цього тексту – *образ осені*. 2. Ліричний герой – серпень. *Серпень* – час пожинати плоди зробленого, збирати врожай, вік зрілості, час перед осіннім в'яненням. Такі асоціації з явищами природи метафорично переносяться на людину – поняття старості. Підтвердження цього припущення знаходимо в наступних рядках, у яких також спостерігається явище асиметричного дуалізму. 3. Образ іншої людини (ми позначили його як ТИ?), мрія ліричного героя (*ти моя мрія*), можливо, жінка. 4. ТИ? – квітень. *Квітень* – час пробудження природи, початок весни. Метафоричні асоціації контексту – молодість. Розвиток такого припущення

помітно в наступних рядках вірша: *До тебе, квітню, ще тільки стука у гості травень*. 5. Останній куплет вірша говорить про неможливість “контакту” (можливо, кохання чи повернення молодості) ліричного героя та “його мрії”. Причина – вік. Такий смисл-зміст можна винести з даного контексту. Протиставлення молодості й старості, весни та осені (життя).

Ключовими одиницями, які відіграють провідну роль для формування такого змісту даного контексту, виступають українські БЛ – назви місяців: *квітень – серпень*. Назви місяців, як і власні назви, можна зарахувати до класу безеквівалентних одиниць української мови, оскільки у них відображено особливості світобачення народу, розкривається весь природний цикл: *квітень* – час цвітіння, розквіту, *травень* – час буяння трав, *серпень* – час збирати врожай (братися за серп), *грудень* – час, коли замерзає земля (береться грудками), *лютий* – холодний місяць зими, коли лютує мороз і т.д. Ці лексичні одиниці посідають СП, по-перше, внаслідок свого смислового висування, по-друге, внаслідок композиційної будови поетичного тексту (рима, повтор).

Для адекватної передачі цього тексту необхідно, в першу чергу, відтворити СП, які формують згадані образи. Для багатьох народів такі асоціації як весна – час розквіту природних сил, молодість, осінь – час в’янення, марніння, старіння є цілком природними й зрозумілими, тому при трансформації цього твору російською мовою доречною є заміна БЛ: *квітень – апрель, серпень – август, травень – май*, а збереження українських назв, навпаки, стає причиною нерозуміння змісту окремих слів. Більше того, нерозуміння таких слів призводить до нерозуміння змісту всього тексту. Цей факт свідчить про першочергове значення СП як ключових образів поетичного твору. Збереження українських БЛ у даному контексті при відтворенні російською мовою вимагає тлумачення значення: *Гуляет ветер, холодный ветер в дому открытом, Терновник синий в туманах сизых молчит и терпнет... Ты мой далекий, золотокосый, последний квітень. А я вот серпень... Да, я уж – серпень... Серпень... (Л. Смирнов)*.

Отже, БЛ відіграє роль ключового образу в смисловій ієрархії поетичного тексту, посідає СП. Відтворення СП – першочергове завдання адекватної

передачі, але “перенесення” БЛ не завжди є можливим. Звичайно, національне значення передано, а чи вдається при цьому відтворити зміст? Тож необхідно працювати над окремими контекстами, визначаючи композиційну роль БЛ у поетичному тексті.

Лінгвісти, літературознавці, поети-перекладачі довгий час ведуть дискусії про відтворення БЛ. М.Т. Рильський з приводу іншомовних особливостей тексту писав, що якщо наукова або публіцистична мова неможлива без використання іноземної термінології, яка стала термінологією інтернаціональною, то, звичайно, неможлива також і мова художнього твору без тактовного і вмілого використання іноземних слів, а то й зворотів. *Кеб, грот, клерк, сер* – у перекладах з англійської, *пані, пан*, навіть формула “*проше пані*” – у перекладах з польської цілком закономірні, вони дають уявлення про іноземний побут, іноземну культуру, іноземні звичаї, історичні умови тощо. *Кеб* неминучий хоч би тому, що такого екіпажа не було, скажімо, в царській Росії; *клерка* немає ніякої рації замінювати на старовинного російського *стряпчего* (слово, таке ж далеке від сучасних читачів, як чужомовне *клерк*); *пан, пані, мосьє, мадемузель, мадам* малоють певні соціальні відносини. До того ж, ці останні слова далеко частіше вживаються у французькій і польській мовах, аніж у російській, українській чи білоруській, вони органічно увійшли в тканину цих мов, а *господин, госпожа, барышня* на їх місці у російському перекладі звучали б просто неприродно.

Інколи доводиться вставляти в твір – для відтворення тієї чи іншої специфічної риси оригіналу – і не знані широкому читачеві слова, причому підрядкові примітки до цих слів далеко не завжди бажані [143, с.60-61].

В.В.Коптілов також зазначає необхідність збереження БЛ і пише, що дуже наївно було б уявляти справу так, ніби єдиним джерелом, звідки іншомовний читач може здобути знання країни, епохи, звичаїв є саме цей художній твір. Якщо читач нічого не знає про Схід, то він, певна річ, багато чого або зовсім не зрозуміє в тексті чи то давньокитайського, чи то давньогаджицького твору, або зрозуміє неправильно, неточно. Проте винен у цьому буде не поет і не фатальна “неперекладність” художніх творів, а сам читач, не підготовлений до сприймання

надто складного для нього тексту. Адже й оригінальний твір, написаний в іншу епоху або в іншому суспільному середовищі, буває зрозумілий не кожному читачеві [95, с.24].

Але слід зважати на те, що існує велика кількість міжмовних омонімів. “Такий умовний термін застосовуємо ми до слів, що однаково або дуже подібно звучать у двох або кількох мовах, але мають неоднакове, іноді навіть протилежне значення. Приклади зі слов’янських мов: російське *рожа* – пика, українське *рожа* – троянда (у західних областях); польське *woń* – пахощі і російське *вонь* – сморід; польське *obcy* – чужий і російське *общий* – загальний, спільний; російське *мешкать* – баритися і українське *мешкати*; словацьке *malomocny* – прокажений і російське *маломощный* – невеликої сили. Чеське *fortna* означає браму, хвіртку і співзвучне з українським *хвіртка*... Що ж до російського *калитка*, то це слово з відповідною фонетичною зміною – *калитка* – українською мовою означає гаманець... Підводним каменем можуть стати і різні наголоси в словах при однаковому або майже однаковому їх написанні: російське *вѣрба*, українське *верба́* (в чеській, словацькій і словенській мовах зовсім без *e* – *vrba*), українське *осока́* і російське *осо́ка*, українське *крупіва́* і російське *крупі́ва*” [143, с.63-65]. До кожної безеквівалентної лексеми тексту необхідним є індивідуальний підхід, який передбачає:

- 1) визначення причин висування БЛ у СП;
- 2) визначення функцій БЛ як СП у композиції поетичного тексту;
- 3) пошук можливого еквівалента для адекватного відтворення.

БЛ у композиції поетичного тексту може виконувати одночасно кілька функцій (репрезентативно-локативну, з’єднувальну, організуючу та ін.). Від функцій залежить значення БЛ у смисловій ієрархії твору. Якщо БЛ є, наприклад, носієм однієї з можливих функцій, її значення стає важливим для організації смислу окремої строфи та істотно не впливає на зміст усього твору (втрата такої одиниці при передачі несуттєво деформує зміст твору). Утрата чи заміна БЛ при відтворенні може стосуватися зміни певних локативних чи національних ознак,

але може стосуватися й глибинних смислів цілого тексту. Це залежить від конкретного значення БЛ як окремої СП у моделі поетичного тексту.

Поетичний текст, трансформований засобами іншої мови, здобуває інші ознаки – він починає існувати на межі двох культур, стає своєрідним феноменом. Відтворення запобігає втраті культурних зв'язків, дозволяє уникнути втрат смислових складових значення БЛ у композиції поетичного тексту. Визначальним фактором у цьому процесі виступає композиційна роль БЛ у поетичному тексті, її значення як смислової домінанти в ієрархії СП твору.

Переклад безеквівалентних одиниць у композиції поетичного тексту стає причиною того, що вірш починає існувати як текст іншого етносу, оскільки втрачає, а точніше сказати, змінює формальні показники етнокультурної належності, носіями яких виступає БЛ. Відтворити поетичний текст – утілити засобами іншої мови діалектичну єдність його змісту і форми, яка розкривається нам у структурі художнього твору. При цьому передають систему понять у їхніх взаємовідношеннях і способах вияву цих взаємовідношень. Взаємовідношення понять – це зміст твору, а спосіб їх вияву – це його стиль. На нашу думку, ця “діалектична єдність змісту і форми” втілюється в системі СП поетичного тексту, в ієрархії яких БЛ посідає визначне місце. БЛ виступає тією основою, що зближує тексти, тобто поєднує культури, ставлячи поетичний текст на межі двох культур. Втрата чи заміна БЛ іншими національними символами вносить певні протиріччя в тканину твору. Уподібнення реалій призводить до “затемнення національної своєрідності тексту”.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БЛ	Безеквівалентна лексика.
КПТ	Конкорданція поетичних творів Т. Шевченка: В 4 т. / Упор. Гаврик Юрій. – Едмонтон-Торонто, 2001 – Т.1 – 3.
ЛСВ	Лексико-семантичний варіант.
СІС	Словник іншомовних слів. За ред. О.С. Мельничука. – К., 1977. – 776с.
СП	Сильні позиції.
СРЯ	Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1978 – 1980. – Т.1 – 4.
СУМ	Словник української мови: В 11 т. – К., 1970 – 1980. – Т.1 – 11.
ТСРЯ	Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 тыс. слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – М., 1997. – 944с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка. – Л.: Просвещение, 1975. – 276с.
2. Абиева Н.А. О статическом и динамическом компонентах структуры поэтического текста // Проблемы зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999р./ Відп. ред. М.П.Кочерган. – К., 1999. – С. 70 – 72.
3. Арнольд И.В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста // Иностранные языки в школе. – 1978. – №4. – С.23 – 41.
4. Арнольд И.В. Потенциальные и скрытые семы и их актуализация в английском художественном тексте // Иностранные языки в школе. – 1979. – № 5. – С.10 – 14.
5. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. статей. – СПб.: Из-во Санкт-Петербургского ун-та, 1999. – 444с.
6. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности № 2103 “Иностранные языки”. – Л.: Просвещение, 1981. – 295с.
7. Арутюнова Н.Д. Аномалии и язык / К проблеме языковой “картины мира” // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С.3 – 19.
8. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С.147 – 173.
9. Архипов А.Ф. Самоучитель перевода с немецкого языка на русский. – М.: Высш. школа, 1991. – 255с.
10. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 615с.
11. Бахтин М.М. К эстетике слова // Контекст. – М.: Наука, 1974. – С.258 – 280.
12. Бахтин М.М. Проблемы текста: Опыт философского анализа // Вопросы литературы. – 1976. – № 310. – С.122 – 151.
13. Безкровна І.О. Комунікативна структура поетичного тексту (семантичний та прагматичний аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 20с.
14. Безобразова Л.Л. Актуальні проблеми транслятології // Збірник наукових праць. Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. “Серія філологічна”. – Полтава, 2000. – Вип. 4 – 5. – С.151 – 160.
15. Безобразова Л.Л. Проблеми поетичного перекладу. Семантика і композиція ліричного вірша // Всесвітня література та культура у навчальних закладах України. – 2000. – №2. – С.31 – 35.

16. Безобразова Л.Л. Синкретизм языковых единиц в композиции лирического стихотворения // Многоаспектность синтаксических единиц: Межвуз. сб. науч. тр. – М.: Прометей, 1993. – С.40 – 52.
17. Безобразова Л.Л., Степаненко М.І. Проблеми зіставного лінгвістичного аналізу (методичний коментар). – Полтава: ПДП імені В.Г. Короленка, 1993. – 127с.
18. Безобразова Л.Л. Язык и композиция лирического стихотворения (пособие для спецкурса). – Полтава, 1992. – 74с.
19. Белянин В.П. Системность лексики текста как отражение системности картины мира // Психологические исследования: Звук, слово, текст. – Калинин, 1987. – С.135 – 144.
20. Богаткіна Н. Внутрішня форма слова як прояв своєрідності національної мовної картини світу // Наукові записки. – Випуск XXVI. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – С.24 – 29.
21. Бойко Л.М. Номинация локативных артефактов в русском и украинском языках: Дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1996. – 204с.
22. Бородин В.С. Теоретические основы современной советской текстологии и проблемы текстологического изучения поэзии Т.Г. Шевченка: Автореф дисс. ... докт. филол. наук. – К., 1981. – 44с.
23. Бронська А. Лінгвокраїнознавчий аспект у викладанні української мови як іноземної // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 2000. – №7. – С.43 – 44.
24. Бублейник Л.В. Типологічні співвідношення в лексиці української та російської мов: Навч. посібник. – К., 1996. – 84с.
25. Бураго С.В. Музыка поэтической речи. – К.: Дніпро, 1986. – 184с.
26. Бурякова Е.С. Лингвокультурные лакуны в художественном тексте: Дисс. ... канд. филол. наук. – Х., 1993. – 215с.
27. Бухбиндер В.А., Бессонова И.В., Вейзе А.А и др. Проблемы текстуальной лингвистики / Под ред. проф. В.А. Бухбиндера. – К.: Вища школа, 1983. – 176с.
28. Василько З.С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 20с.
29. Веденина Л.Г. Теория межкультурной коммуникации и значение слова // Иностранные языки в школе. – 2000. – №5. – С.72 – 76, 109.
30. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990. – 246с.

31. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. – М.: Институт русского языка им. А.С. Пушкина, 1999. – 84с.
32. Виноградов В.В. Избранные труды. Поэтика русской литературы. – М.: Наука, 1976. – 512с.
33. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М., 1981. – 320с.
34. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / Под ред. Вл.Россельса. – М., 1980. – 352с.
35. Волошина А. Безеквівалентна лексика близькоспоріднених мов: проблема семантичної структури // Наукові записки. – Випуск XXVI. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – С.56 – 64.
36. Вольф Е.М. Прилагательное в тексте. (Система языка и картина мира) // Лингвистика и поэтика: Сборник научных трудов под ред. В.П. Григорьева. – М.: Наука, 1979. – С.118 – 135.
37. Воробьев В.В. О понятии лингвокультурологии и ее компонентах // Язык и культура. – К., 1993. – С. 42 – 48.
38. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 592с.
39. Выготский Л.С. Психология искусства. – Минск, 1998. – 480с.
40. Гайнічєру О.І. Поезія і мистецтво перекладу. – К., 1990. – 210с.
41. Гак Б. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. Психо-лингвистические исследования. – М.: Наука, 1971. – С.78 – 96.
42. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. – М.: Высш. школа, 1974. – 176с.
43. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139с.
44. Гачів Г. Национальные образы мира. – М.: Издательский центр, 1988. – 445с.
45. Гдовска Барбара. Лексика страноведческих реалий в художественном тексте: Дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1993. – 210с.
46. Гиляревский Р.С., Старостин Б.А. Иностранные имена и названия в русском тексте. Справочник. – М., 1969. – 216с.
47. Говердовский В.И. История понятия коннотация // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С.83 – 86.
48. Голобородько К.Ю. Проблема ментального світу митця в теорії мовної картини світу // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / Заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко. – Харків, 2003. – Вип. 10. – С.105 – 112.
49. Голянич М.І. Внутрішня форма слова в художньому тексті: Дис. ... докт. филол. наук. – Івано-Франківськ, 1998. – 455с.
50. Гончаров Б.П. Иерархия художественных связей в поэтическом произведении и проблема его целостного анализа // Методология анализа литературного произведения [Сб. статей] /

АН.СССР, Ин.-т мировой лит. им. А.М.Горького; Отв. ред. Ю.Б. Борев. – М., 1988. – С.249 – 282.

51. Горідько Ю.Д. Чи можливий філологічний аналіз на уроках зарубіжної літератури? // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – №5 (241).

52. Горпинич В. О., Антонюк Т. Р. Українські власні назви в російській мові: правила перекладу, словотвору, словозміни, правопису. Посіб. для студ. вищих навч. закл. та уч. загальноосвітніх шкіл. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 134с.

53. Граматичні проблеми перекладу: Конспект лекцій та дидактичний матеріал для студ. лінгв. спец. / Черкаський інженерно-технологічний ін-т / Г.Г. Вахнік (уклад.). – Черкаси: ЧІТІ, 2001. – 84с.

54. Грациадей К. Enjambement как фигура. Битва в представлении Альтдорфера и Бродского // Вопросы литературы. Журнал критики и литературоведения. – М., (май – июнь) 1998. – С.324 – 328.

55. Григорьев В.П. Поэтика слова. – М.: Наука, 1979. – 344с.

56. Григорьев В.П. Словотворчество и проблемы языка поэта. – М.: Наука, 1986. – 256с.

57. Гришунин А.Л. Исследовательские аспекты текстологии. – М.: РАН. Институт мировой литературы им. А.М. Горького, 1998. – 415с.

58. Гудманян А.Г. Відтворення власних назв у перекладі: Автореф. ... дис. док. філол. наук. – К., 2000. – 40с.

59. Гудманян А.Г. Чужомовна проріальна лексика у фонографічній системі української мови: У 3 кн. / Ужгородський держ. ун-т. – Ужгород, 1999. Кн.1: Теоретичні аспекти. – 1999. – 463с. Кн.2: Орфографічні правила передачі. – 1999. – 560с. Кн. 3: Словники української передачі англійських та німецьких власних назв. – 1999. – 503с.

60. Дідківська Л.П. Проблема сприйняття інокультурного художнього тексту носіями різних культур // Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999р./ Відп. ред. М.П.Кочерган. – К., 1999. – С. 311 – 315.

61. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста : Нем. яз.: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. №2103 “Иностранный язык”. – М.: Просвещение, 1989. – 208с.

62. Дроздова Т.Ю. Ключевые слова текста и их просодические признаки: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1988. – 18с.

63. Дяченко Л.М. До питання класифікації національно маркованої лексики // Проблеми зіставної семантики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з проблем зіставної семантики 28-30 вересня 1995р./ Відп. ред. М.П.Кочерган. – К., 1995. – С.54 – 55.

64. Дяченко Л.М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення // Мовознавство. – 1997. – № 2 – 3. – С.67 – 71.
65. Дяченко Л.М. Функціонально-семантична характеристика безекві-валентної та фонової лексики сучасної української літературної мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1997. – 18с.
66. Дяченко Л.М. Функціонально-семантична характеристика безекві-валентної та фонової лексики сучасної української літературної мови: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1997. – 175с.
67. Еремина В.И. Повтор как основа построения лирической песни // Исследования по поэтике и стилистике. Сб. статей под ред. В.В.Виноградова. – Л.: Наука, 1972. – С.37 – 65.
68. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 431с.
69. Єрмоленко С.Я. Синтаксис віршованої мови. – К.: Наукова думка, 1969. – 96с.
70. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наукова думка, 1987. – 246с.
71. Жданова Л.М. Вариативность в текстах художественной литературы // Функции единиц языка в системе текста: Сб. науч. трудов. – Выпуск 294. – М., 1987. – С.5 – 12.
72. Железняк І.М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. – 2001. – №1. – С.13 – 18.
73. Жинкин Н.И. Труды. Язык – речь – творчество / Сост. С.И.Гиндина. – М.: Лабиринт, 1998. – 368с.
74. Жуйкова М., Свідзинський А. Мова і культура // Сучасність. – 2000. – №10. – С.96 – 109.
75. Зайченко Н.Ф., Коваль-Костинська О.В., Паламарчук О.Л. Національно-культурний компонент мовної системи як перекладознавча проблема // Мовознавство. – 1998. – № 2 – 3. – С.179 – 186.
76. Зорівчак Р.П. Термін “структурно-конотативна реалія” у контрактивній лінгвістиці та перекладознавстві // Проблеми зіставної семантики. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з проблем зіставної семантики 28-30 березня 1995р. / Кочерган М.П. (відпов. редактор) та ін. – К., 1995. – С.224 – 227.
77. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). – Львів, 1989. – 215с.
78. Зорько А.С. Роль просторечной лексики и арготизмов в отображении художественной картины мира // Текст как отображение картины мира: Сб. науч. трудов. – Выпуск 341. – М., 1989. – С.47 – 57.
79. Зуева Э.В. Категория семантической противоположности в тексте // Семантика и прагматика единиц языка в тексте: Межвуз. сб. науч. тр. – Л.: РГПУ, 1988. – С. 59 – 68.

80. Івасюк О.Я. Відтворення ритмомелодійних особливостей оригіналу як засіб репрезентації його змісту: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1994. – 24с.
81. Ігнатенко М. Алюзія у словесній творчості Т.Г. Шевченка // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 1999. – №1. – С.2 – 6.
82. Інтерпретація художественного тексту в мовному вузѐ. Методика дослідження: Межвуз. сб. науч. тр. / Редкол. Арнольд І.В. (отв. ред.) и др. – Л.: ЛГПИ, 1983. – 147с.
83. Калашник В.С. Мова поезії та картина світу // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / Заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко. – Харків, 2003. – Вип. 10. – С. 30 – 35.
84. Канонич С.И. Семантическая ситуация перевода // Тетради переводчика: Научно-теоретический сборник. Вып. 22 / Под ред. С.Ф.Гончаренко. – М., 1987. – С.10 – 16.
85. Квак А.І. Символіка вогню і води в українському фольклорі та творчості Т.Г. Шевченка // Вісник Черкаського університету. Серія філологічні науки. – Черкаси, 1997. – Вип. 3. – С.116 – 121.
86. Ключек Г. Поезія і поетика українського степу ранньої творчості Яра Славутича // Наукові записки. – Випуск ХІХ. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград, 1999. – С.3 – 16.
87. Ковтунова І.И. Поэтический синтаксис. – М.: Наука, 1986. – 205с.
88. Кодухов В.И. Контекст как лингвистическое понятие // Языковые единицы и контекст. – Л., 1973. – С. 19 – 34.
89. Кожина Н.А. Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии // Проблемы структурной лингвистики [Сб. научных трудов] / АН СССР, Ин.-тут русского языка; Отв. ред. В.П. Григорьев. – М., 1988. – С.167 – 183.
90. Кожина А.А. Лексическая структура текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1989. – 19с.
91. Колшанский Г.В. О природе контекста // Вопросы языкознания. – 1959. – №4. – С.14 – 19.
92. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М., 1990. – 253с.
93. Кононенко В.І. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – №3. – С.62 – 70.
94. Коптілов В.В. Актуальні питання українського художнього перекладу. – К., 1971. – 131с.
95. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. (Роздуми і спостереження). – К., 1972. – 215с.
96. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. Навч. посібник. – К.: Юніверс, 2003. – 280с.
97. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підруч. / О.І. Терех (ред.). – Вінниця, 2000. – 48с.
98. Космеда Т.А. Денотат, конотація й аксіосемантика у проєкції на лексико-семантичні відповідники російської та української мов // Мовознавство. – 1997. – № 4 – 5. – С.58 – 63.

99. Кочерган М.П. До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації // Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999р./ Відп. ред. М.П.Кочерган. – К., 1999. – С. 42 – 45.
100. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 1999. – С.171 – 172.
101. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження // Мовознавство. – 1996. – № 2 – 3. – С.3 – 11.
102. Кочерган М.П. Контрастивна семантика на порозі нового тисячоліття // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. ст.. – К., 2001. – Вип. 5. – С.3 – 8.
103. Кочерган М.П. Слово і контекст. – Львів: Вища школа, 1980. – 184с.
104. Краснова Л. Характер і функції образів-домінант у Т.Шевченка // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 1999. – №3. – С.2 – 3.
105. Кремльова О.І. До питання про особливості функціонування мовних одиниць з національно-культурним компонентом у художньому тексті // Лінгвістичні дослідження. Зб. наук. праць. Випуск 2. – Харків, 1992. – С.83 – 86.
106. Кундзіч О.Л. Слово і образ. Літературно-критичні статті. – К., 1966. – 331с.
107. Кушина Н.І. Відтворення етномовного компонента українських народних казок в англійських перекладах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1998. – 18с.
108. Кушина Н.І. Відтворення етномовного компонента українських народних казок в англійських перекладах: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1998. – 219с.
109. Лагунова А.И., Иванова В.А. К определению теоретической дефиниции “поэтический мир” // Вісник Харківського державного університету. – № 353. Питання сучасного Радянського літера-турознавства і мовознавства. – Харків, 1991. – С.43 – 48.
110. Ласло-Куцюк М. Питання української поезики: Спеціальний курс. – Бухарест, 1974. – 210с.
111. Левитан Л. Давайте разберем текст. Анализ литературного произведения в системе воспитания словесника. – Рига, 1965. – 112с.
112. Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної української літературної мови. (Семантична структура слова). – Х.: Вища школа, 1976. – 116с.
113. Литвинець Михайло. Адам Міцкевич в одязі українського слова // Всесвіт. – № 3 (842), 1999. – С.93 – 95.
114. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – 479с.
115. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. – Л., 1972. – 272с.
116. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384с.

117. Лузина Л.Г. Структурно-семантические особенности стихотворного текста // Структура и функционирование поэтического текста. Очерки лингвистической поэтики / Отв. ред. А.Н. Кожина. – М.: Наука, 1985. – С.160 – 175.
118. Майлин Н.А., Слинникова Э.В. Теория и практика литературного анализа. – М., 1984. – 160с.
119. Максимов Л.Ю. О соотношении ассоциативных и конструктивных связей слова в стихотворной речи // Русский язык. Сб. трудов № 248. – М., 1975. – С.12 – 30.
120. Маслова В.А. Филологический анализ поэтического текста. – Минск, 1999. – 208с.
121. Маслов Б.А. Некоторые проблемы анализа текстов на уровне суперсинтаксических связей: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Тарту, 1973. – 32с.
122. Мельник Я.Г. Деякі проблеми адекватності перекладу творів В.Стефаніка // Наукові записки. – Випуск XXVI. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2000. – С. 150 – 159.
123. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. – К., 2002. – 204с.
124. Мірам Г., Дайнеко В., Тарануха Л., Грищенко М., Гон О. Основи перекладу: Курс лекцій з теорії та практики перекладу для факультетів та інститутів міжнародних відносин / Н.Брешко (ред. англ. тексту). – К., 2002. – 240с.
125. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування шевченкового вірша: Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 1997. – 32с.
126. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування шевченкового вірша. – К.: Вид-во “Правда Ярославичів”, 1997. – 200с.
127. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови: Підруч. для ін-тів і фак. інозем. мов. – Х., 1993. – 256с.
128. Мукарежовский Ян. Структуральная поэтика. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 480с.
129. Нитченко Д. Елементи теорії літератури. – Полтава, 1993.– 112с.
130. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – С.102 – 103, 190 – 191.
131. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. Учеб. пособие для вузов. – М., 1974. – 352с.
132. Павлушенко О.А. Екзотична лексика сучасної української літературної мови: джерела, семантика, функції: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1995. – 24с.
133. Паньків О.Р. Щодо необхідності збереження національного колориту у відтворенні англійських реалій українською мовою // Проблеми зіставної семантики. Матеріали

- Всеукраїнської наукової конференції з проблем зіставної семантики 28-30 березня 1995р./ Кочерган М.П. (відпов. редактор) та ін. – К., 1995. – С.228 – 229.
134. Паповянц Э.Г. Коммуникативная обусловленность синтаксической организации текста в позиции зачина // Вісник Харківського державного університету № 384 (Том 2). Проблеми мови та мовленнєвої діяльності. – Харків, 1995. – С.120 – 123.
135. Петренко Н. М. Вступ до перекладознавства: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / Дніпропетровський ун-т економіки і права. Кафедра англійської філології та перекладу. – Дніпропетровськ: Видавництво ДУЕП, 2002. – 139с.
136. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы изучения). – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148с.
137. Попович А.С. Проблемы художественного перевода: Учеб. пособие. – М., 1980. – 199с.
138. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. –С.8 – 69.
139. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 616с.
140. Протченко И.Ф., Черемисина Н.В. Лексикология и стилистика в преподавании русского языка как иностранного: динамика, экспрессия, экономия. – М.: Русский язык, 1986. – 184с.
141. Рада І.М. Київ у творах зарубіжних письменників. (Матеріал для урочистих заходів) // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – №5 (253). – 2001. – С.52 – 56.
142. Райхштейн А.Д. Национально-культурная значимость слов и словесных комплексов в художественном тексте // Лингвострановедение и текст: Сборник статей / Сост. Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров. – М., 1987. – С. 69 – 74.
143. Ребрый А.В. Экспрессивные характеристики окказионализмов как средства прагматического воздействия // Вісник Харківського національного університету. Сер. романо-германська філологія. – 1999. – №461. – С.233 – 239.
144. Рильський М.Т. Статті про літературу, мистецтво й народну творчість // Твори в 10-ти томах. – Т.9. – К., 1962. – 418с.
145. Ролик А.В. Украинские реалии в повести Н.В.Гоголя “Ночь перед рождеством” и приёмы их передачи в немецком переводе // Матеріали шостої міжнародної конференції “Мова і культура”, в 5 т. під заг. ред. Бураго С.Б. – Т III. – К., 1998. – С.102 – 104.
146. Савчин В. Творчість М.Лукаша в історії українського художнього перекладу // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 1999. – №12. – С.7 – 11.
147. Селиванова Е.А., Матасова Я.Р. Композитная эквивалентность и проблема ономаσιологической импликации // Вісник Черкаського університету. Серія філологічні науки. – Черкаси, 1997. – Вип. 3. – С.74 – 80.

148. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів). – К., 1974. – 256с.
149. Сімович О.І. “Ім'я роковане Марія...” // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 1999. – №1. – С.13 – 14.
150. Сімович О.І. Семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові: Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1999. – 222с.
151. Соболев Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский. – М., 1952. – 403с.
152. Скляр (Єрмоленко) С.Я. Стилiстична роль повторiв у поезiях Т.Г.Шевченка // Дослiдження з мовознавства. – Вип.2. – К., 1963. – С.15 – 23.
153. Соссюр Ф.де. Курс общей лингвистики / Ред. Ш.Балли и А.Сеше; пер. с франц. А.Сухотина. – Екатеринбург, 1999 – 432с.
154. Ставицька Л.О. Естетика слова у художній літературі 20-30 рр. ХХ ст. (Системно-функціональний аспект): Автореф. дис. ... докт. філол. наук. – К., 1996. – 51с.
155. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 172с.
156. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. – Воронеж, 1979. – 156с.
157. Супрун А.Е. Принципы сопоставительного изучения лексики // Методы сопоставительного изучения языков [Сб. статей] / АН СССР, Ин-т языкознания; Отв. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1988. – С.26 – 32.
158. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143с.
159. Терехова С.І. Типологія мов і переклад // Наукові записки. – Випуск XXVI. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2000. – С. 247 – 252.
160. Титикало В.М. Функціонально-семантичні особливості ключових слів художнього тексту (на матеріалі романів О. Гончара “Тронка”, “Собор”, “Твоя зброя”): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – 12с.
161. Томахин Г.Д. Реалии в культуре и языке // Иностранные языки в школе. – 1981. – №1. – С. 66 – 69.
162. Томиліна Г. Українські назви одягу в символічному вживанні // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 2000. – №1. – С.22 – 24.
163. Горсуева И.Г. Интонация и картина мира художественного текста // Текст как отображение картины мира: Сборник научных трудов. – Выпуск 341. – М., 1989. – С.5 – 11.
164. Горсуева И.Г. Текст как система // Структурно-семантические единицы текста (на сопоставительной основе французского и русского языков): Сборник научных трудов. – Выпуск 267. – М., 1986. – С.7 – 23.

165. Трошина Н.Н. Семантическая связность и нормативность поэтического текста // Структура и функционирование поэтического текста. Очерки лингвистической поэтики / Отв. ред. А.Н. Кожина. – М.: Наука, 1985. – С.115 – 160.
166. Ужченко В.Д. Слова-символы в народній фразеології // Українське мовознавство. – 1987. – Вип.14. – С.14 – 21.
167. Українські народні пісні. – К.: Музична Україна, 1967. – 736с.
168. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистический очерк). – М., 1968. – 396с.
169. Федоров А.В. О художественном переводе. – Л., 1941. – 260с.
170. Федоров А.И. Семантическая основа образных средств языка. – Новосибирск, 1969. – 91с.
171. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики: Пер. с англ. // Зарубежная лингвистика. – М.: Прогресс, 1999. – Т.3. – С.303 – 350.
172. Форманова С.В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 17с.
173. Черемисина Н.В. Вопросы эстетики русской художественной речи. – К., 1981. – 240с.
174. Черняховская Л.А. Содержательная структура текста и перевод // Смысл текста как объект перевода. Сб. научных трудов. Выпуск 278. – М., 1986. – С.37.
175. Шадрин Н.Л. Перевод контекстуально преобразованных фразеологических единиц как семантико-стилистическая проблема: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1967. – 19с.
176. Шаховский В.И. Эмотивный компонент значения и методы его описания. – Вологод, 1983. – 96с.
177. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М., 1973. – 280с.
178. Шутова Л.І. Епітет в українській поезії 20-30-х років ХХ століття. (Структурно-семантичний і функціональний аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 20с.
179. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428с.
180. Якобсон Р. Работы по поэтике. – М.: Прогресс, 1987. – 464с.
181. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Пер с англ, фр. К.Голубович и др.; ред. пер. Ф.Успенский. – М.,1996. – 248с.
182. Arndt Erwin. Deutsche Verslehre: Ein Abriss. – Berlin, 1990. – 256S.
183. Bayerdörfer H.–P. Poetik als sprachtheoretisches Problem. – Tübingen: Niemeyer, 1967. – 304S.
184. Funke Wolfgang. Ermittlung und Funktion landeskundlicher Informationen in der Kurzprosa unter sprachästhetischen Gesichtspunkten // Funktion der Sprachgestaltung im literarischen Text / hrsg. Von Willi Steinberg. – Halle (Saale), 1981. – S.191 – 199.
185. Heinz G. Sprachliche Struktur und dichterische Einbildungskraft. – München, 1978. – 435S.

186. Hirsch E.D., Jr. Prinzipien der Interpretation. Übersetzt von Adelaide Anne Späth. – München, 1972. – 333S.
187. Klaus Georg. Die Macht des Wortes: ein erkenntnistheoretisch-pragmatisches Traktat, 4.Überarb. und erweiter. Auflage. – Berlin, 1968. – 199S.
188. Kotcheva Krassimira. Probleme des literarischen Übersetzens aus textlinguistischer Sicht: dargestellt am Beispiel bulgarischer Übersetzungen. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1992. – 174S.
189. Lamping Dieter. Die literarische Übersetzung als dezentrale Struktur: Das Paradigma der Selbstübersetzung // Geschichte, System, literarische Übersetzung – Histories, systems, literary translation / hrsg. Von Harald Kittel/ – Berlin, 1992. – S.212 – 228.
190. Lerchner Gotthard. Sprachform von Dichtung. Linguistische Untersuchungen zu Funktion und Wirkung literarischer Texte. – Berlin und Weimar, 1984. – 264S.
191. Michel Georg. Struktur und Funktion der Komposition im künstlerischen Text // Funktion der Sprachgestaltung im literarischen Text / hrsg. Von Willi Steinberg. – Halle (Saale), 1981. – S.142 – 149.
192. Müllerova O. Principles strukturace dialogu // Slovo a slovesnost. – 1987. – Ročník XLVIII. – č.2. – S. 98 – 109.
193. Schmidt S.J. Elements einer Textpoetik. – München, 1974. – 181S.
194. Werner Hans-Georg, Lerchner Gotthard. Möglichkeiten und Grenzen der linguistischen Analyse poetischer Texte // Funktion der Sprachgestaltung im literarischen Text / hrsg. Von Willi Steinberg. – Halle (Saale), 1981. – S.5 – 13.
195. Werner Hans-Georg. Text und Dichtung – Analyse und Interpretation. Zur Methodologie literaturwissenschaftlicher Untersuchungen. – Berlin und Weimar, 1984. – 394S.

ЗМІСТ

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ.....	3
ПОЕТИЧНИЙ ТЕКСТ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВІСТИКИ.....	11
Загальні мовні особливості поетичного тексту.....	15
Сильні позиції поетичного тексту.....	19
Композиційна роль “сильних позицій” поетичного тексту.....	27
БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ.....	37
Безеквівалентна лексика як особлива підсистема у структурі поетичного тексту.....	48
Значення та функції безеквівалентної лексики як “сильної позиції” в композиції поетичного тексту.....	58
ВІДТВОРЕННЯ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ В ІНШОМОВНИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ.....	71
Іншомовні відповідники безеквівалентних лексичних одиниць у поетичному тексті.....	71
Зміст поетичного тексту при відтворенні безеквівалентної лексики в іншомовних відповідниках.....	83
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	98

**More
Books!**

yes
I want morebooks!

Buy your books fast and straightforward online - at one of the world's fastest growing online book stores! Environmentally sound due to Print-on-Demand technologies.

Buy your books online at
www.get-morebooks.com

Kaufen Sie Ihre Bücher schnell und unkompliziert online – auf einer der am schnellsten wachsenden Buchhandelsplattformen weltweit!
Dank Print-On-Demand umwelt- und ressourcenschonend produziert.

Bücher schneller online kaufen
www.morebooks.de

SIA OmniScriptum Publishing
Brivibas gatve 197
LV-103 9 Riga, Latvia
Telefax: +371 68620455

info@omniscryptum.com
www.omniscryptum.com

OMNI Scriptum

